

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Інститут філології та журналістики
Кафедра історії та культури української мови

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Проректор з навчальної роботи
_____ “___” _____ 2012 р.

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
дисципліни “Старослов’янська мова”
для студентів напрямів підготовки та спеціальностей:

<i>Шифр галузі знань</i>	<i>Найменування галузі знань</i>	<i>Шифр напрямку підготовки</i>	<i>Найменування напрямку підготовки</i>
0203	Гуманітарні науки	6.020303	Філологія (Українська мова та література)

ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Луцьк – 2012

УДК 811.163.1
ББК 81.416.1
С 91

Старослов'янська мова. Робоча навчальна програма курсу. Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – 122 с.

Розробник:

**доцент кафедри історії та культури
української мови, кандидат філологічних наук**

Громик Ю. В.

Рецензент:

**доцент кафедри української мови,
кандидат філологічних наук**

Костусяк Н. М.

Робоча навчальна програма розглянута
й затверджена на засіданні кафедри
історії та культури української мови,
протокол № «___» від «___» _____ 2012 р.

**Завідувач кафедри
кандидат філологічних наук, доцент, професор**

Богдан С. К.

Робоча навчальна програма схвалена
методичною комісією Інституту філології
та журналістики,
протокол № «___» від «___» _____ 2012 р.

**Голова методичної комісії
кандидат філологічних наук, доцент**

Яблонська О. В.

2. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У навчальному плані спеціальності “Українська мова та література” курс старослов’янської мови передбачено як лінгвістичний вступ до вивчення історії слов’янських мов і найперше – української мови. За своїм змістом цей курс органічно поєднує два тісно пов’язані між собою тематичні блоки: власне старослов’янська мова як система мови середньовічної слов’янської писемності та історія праслов’янської мови як мови-предка всіх сучасних слов’янських мов. Тому програма цієї навчальної дисципліни передбачає не тільки детальну характеристику фонетико-граматичної системи старослов’янської літературної мови, але й висвітлення початкової етнічної історії слов’ян, з’ясування передумов появи старослов’янської писемності, а також послідовне відновлення історичних змін звуків та словоформ, що належать до праслов’янського періоду. Саме таке розуміння специфіки курсу послідовно витримане в пропонованій програмі.

Курс старослов’янської мови як одна з навчальних дисциплін історико-лінгвістичного циклу має винятково важливе значення для формування загального мовознавчого світогляду майбутніх філологів. Старослов’янська мова, яка першою з усіх слов’янських мов була зафіксована на письмі, своєю фонетико-граматичною системою дуже близька до праслов’янської мови пізнього періоду. Отже, вивчаючи звукову систему та словозміну старослов’янської мови, студенти пізнають основні мовні закони, що визначали розвиток праслов’янської мови, а згодом окремих слов’янських мов. Те, що факти старослов’янської та праслов’янської мов послідовно розглядаються в зіставленні з відповідними фактами української і меншою мірою інших слов’янських та неслов’янських індоєвропейських мов, забезпечує усвідомлення студентами-україністами історико-типологічних рис української мови, її місця серед інших слов’янських мов. Таким чином готується надійний ґрунт для ефективного вивчення історичної граматики української мови, історії української літературної мови, української діалектології, сучасної української літературної мови та інших слов’янських мов.

Вивчаючи курс „Старослов’янська мова”, студенти **повинні знати:**

- передумови та історію виникнення першого впорядкованого слов’янського письма;
- особливості фонетичної системи старослов’янської мови та історію її формування;
- особливості системи словозміни старослов’янської мови та історію її формування.

Студенти **повинні вміти:**

- читати та перекладати українською мовою старослов’янські кириличні тексти;
- давати історико-лінгвістичний коментар до явищ старослов’янської фонетики та словозміни;
- відновлювати історичні зміни звуків та словоформ, що належать до праслов’янського періоду.

3. СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ

Тема	Кількість годин			
	Лекції	Практичні заняття	Самостійну роботу	Індивідуальну роботу
Змістовий модуль I. Історія старослов'янської мови				
Тема 1. Виникнення і розвиток старослов'янської літературної мови	8	2	2	
Тема 2. Слов'янські азбуки. Пам'ятки старослов'янської писемності	8	2	2	
Тема 3. Звукове та числове значення літер кирилиці	2	2	2	2
Змістовий модуль II. Фонетична система старослов'янської мови та її формування				
Тема 4. Вокалізм старослов'янської мови 2 пол. IX ст.	6	2	2	3
Тема 5. Консонантизм старослов'янської мови 2 пол. IX ст.	6	2	2	3
Тема 6. Формування слов'янської системи вокалізму	10	4	3	3
Тема 7. Основні випадки чергування голосних у старослов'янській мові	2	2	2	3
Тема 8. Формування слов'янської системи консонантизму	8	4	3	4
Змістовий модуль III. Система словозміни старослов'янської мови та її формування				
Тема 9. Іменник у старослов'янській мові	4	2	2	3
Тема 10. Займенник у старослов'янській мові		1	2	2
Тема 11. Прикметник у старослов'янській мові		1	2	3
Тема 12. Структурні класи дієслів. Теперішній час дієслова	6	4	3	3
Тема 13. Дієслівні форми майбутнього часу	2		2	3
Тема 14. Аорист	4	2	2	3
Тема 15. Минулі відносні часи дієслова	4	4	3	3
Тема 16. Ирреальні способи дієслова. Інфінітив та супін			2	
Тема 17. Дієприкметник			2	
Всього годин	70	34	38	38

4. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЗМІСТОВИХ МОДУЛІВ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Історія старослов'янської мови.

ТЕМА 1. Виникнення і розвиток старослов'янської літературної мови.

Праїндоевропейська та праслов'янська мови як мови-предки сучасних слов'янських мов.

Проблеми слов'янського етногенезу та прабатьківщини слов'ян. Великі переселення праслов'ян та їх наслідки. Перші згадки про слов'ян у давніх джерелах.

Проблема існування письма у слов'ян до Кирила і Мефодія.

Поняття про старослов'янську літературну мову. Живомовна основа старослов'янської мови. Теорія штучності старослов'янської мови.

Історичні умови виникнення старослов'янської літературної мови.

Діяльність Костянтина і Мефодія у Візантії, Великій Моравії та Паннонії.

Старослов'янська писемність після смерті Кирила і Мефодія.

Лінгвістичне та історико-культурне значення старослов'янської писемності. Історична доля старослов'янської мови. Церковнослов'янська мова.

ТЕМА 2. Слов'янські азбуки. Пам'ятки старослов'янської писемності.

Дві старослов'янські азбуки. Стильові особливості глаголиці та кирилиці.

Проблема походження старослов'янських азбук. Гіпотеза про більшу давність глаголиці. Інші гіпотези про давність слов'янських азбук.

Джерела глаголиці. Джерела кирилиці.

Пам'ятки старослов'янської літературної мови. Класифікація старослов'янських пам'яток.

ТЕМА 3. Звукове та числове значення літер кирилиці.

Історія створення кириличної азбуки. Проблема авторства кирилиці.

Фонетичне значення та особливості правопису букв кирилиці.

Числове значення букв кирилиці.

Діакритичні знаки кириличного письма.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. Фонетична система старослов'янської мови та її формування.

Тема 4. Вокалізм старослов'янської мови 2 пол. IX ст.

Система вокалізму старослов'янської мови 2-ї пол. IX ст. Класифікація голосних звуків старослов'янської мови.

Звукова природа давнього **ѡ**.

Носові голосні звуки **ѡ**, **ѡ̄**.

Редуковані голосні звуки **ѡ** та **ѡ̄**. Сильні і слабкі позиції редукованих.

Редуковані голосні **ы** та **и**.

Тема 5. Консонантизм старослов'янської мови 2 пол. IX ст.

Система консонантизму старослов'янської мови 2-ї пол. IX ст. Класифікація приголосних звуків старослов'янської мови.

Закон відкритих складів та принцип висхідної звучності приголосних у складі.

Складотворчі плавні *р* та *л*.

Тема 6. Формування слов'янської системи вокалізму

Загальна характеристика праїндоевропейського вокалізму.

Основні закономірності в розвитку праслов'янського вокалізму.

Голосні монофтонгічного походження.

Голосні дифтонгічного походження.

Доля дифтонгоїдних сполучень голосних із носовими сонорними.

Доля дифтонгоїдних сполучень голосних із плавними сонорними.

Тема 7. Основні випадки чергування голосних у старослов'янській мові

Три ряди чергування голосних звуків у старослов'янській мові.

Якісні та кількісні чергування індоевропейських голосних як причина старослов'янських чергувань першого ряду.

Походження другого ряду чергування голосних.

Походження третього ряду чергування голосних.

Тема 8. Формування слов'янської системи консонантизму

Склад праїндоевропейського консонантизму.

Формування праслов'янського консонантизму на праїндоевропейській основі.

Тенденції розвитку праслов'янського консонантизму.

Зміни приголосних у сполученні з **j*.

Перехідні пом'якшення задньоязикових під впливом суміжних голосних переднього ряду.

Інші пізні явища слов'янського консонантизму.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ. Система словозміни старослов'янської мови та її формування.

ТЕМА 9. Іменник у старослов'янській мові.

Іменник у старослов'янській мові. Граматичні категорії іменника.

Походження старослов'янської системи іменного відмінювання. Поняття про детермінатив основи.

Відмінювання іменників із давніми основами на **ā*, **jā*.

Відмінювання іменників із давніми основами на **ǫ*, **jǫ*.

Відмінювання іменників із давніми основами на **ŭ*.

Відмінювання іменників із давніми основами на **ī*. Відмінювання іменників із давніми основами на **ī*.

Відмінювання іменників із давніми консонантними основами.

Різновідмінювані іменники.

ТЕМА 10. Займенник у старослов'янській мові.

Займенник у старослов'янській мові: граматична специфіка та особливості відмінювання. Родові і неродові займенники.

ТЕМА 11. Прикметник у старослов'янській мові.

Два структурних класи прикметників. Відмінювання іменних прикметників. Творення, значення та відмінювання повних прикметників.

ТЕМА 12. Структурні класи дієслів. Теперішній час дієслова.

Дієслово у старослов'янській мові. Склад дієслівних форм старослов'янської мови.

Основні граматичні категорії дієслова.

Дві формотворчі основи дієслова. Структурні класи дієслів старослов'янської мови.

Дієслівні форми теперішнього часу. Тематичне і нетематичне дієвідмінювання. Походження дієслівних флексій теперішнього часу.

ТЕМА 13. Дієслівні форми майбутнього часу.

Система дієслівних форм майбутнього часу у старослов'янській мові.

Майбутній абсолютний час. Різновиди абсолютного майбутнього часу. Простий майбутній час: значення, творення, дієвідмінювання. Перший майбутній час: значення, творення, дієвідмінювання.

Майбутні відносні часи. Майбутній у теперішньому: значення, творення, дієвідмінювання. Передмайбутній час: значення, творення, дієвідмінювання. Майбутній у минулому: значення, творення, дієвідмінювання.

Тема 14. Аорист.

Система дієслівних форм минулого часу у старослов'янській мові.

Аорист як минулий абсолютний час. Значення та різновиди аориста. Простий аорист: творення, дієвідмінювання. Архаїчний сигматичний аорист: різновиди, творення, дієвідмінювання. Новий сигматичний аорист: творення, дієвідмінювання.

Тема 15. Минулі відносні часи.

Минулі відносні часи. Імперфект: значення, творення, дієвідмінювання. Перфект: значення, творення, дієвідмінювання. Плюсquamперфект: значення, творення, дієвідмінювання.

Тема 16. Ирреальні способи дієслова. Інфінітив та супін.

Форми умовного способу.

Форми наказового способу.

Інфінітив. Супін.

Тема 17. Дієприкметник.

Дієприкметник у старослов'янській мові: значення, творення, відмінювання.

5. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Історія виникнення і розвитку старослов'янської мови. – 2 год.

1. Праслов'янська мова як мова-предок сучасних слов'янських мов.
2. Проблеми слов'янського етногенезу та прабатьківщини слов'ян.
3. Проблема існування письма у слов'ян до Кирила і Мефодія.
4. Поняття про старослов'янську літературну мову. Живомовна основа старослов'янської мови. Теорія штучності старослов'янської мови.
5. Історичні умови виникнення старослов'янської літературної мови.
6. Діяльність Костянтина і Мефодія у Візантії, Великій Моравії та Паннонії.
7. Старослов'янська писемність після смерті Кирила і Мефодія.
8. Лінгвістичне та історико-культурне значення старослов'янської писемності. Історична доля старослов'янської мови.

Тема 2. Слов'янські азбуки. Пам'ятки старослов'янської писемності.– 2 год.

1. Дві старослов'янські азбуки. Сильові особливості глаголиці і кирилиці.
2. Проблема походження старослов'янських азбук.
3. Гіпотеза про більшу давність глаголиці.
4. Інші гіпотези про давність слов'янських азбук.
5. Джерела глаголиці.
6. Джерела кирилиці.
7. Пам'ятки старослов'янської літературної мови. Класифікація старослов'янських пам'яток.

Тема 3. Звукове та числове значення літер кирилиці. – 2 год.

1. Історія створення кириличної азбуки. Проблема авторства кирилиці.
2. Фонетичне значення та особливості правопису букв кирилиці.
3. Числове значення букв кирилиці.
4. Діакритичні знаки кириличного письма.

Тема 4. Вокалізм старослов'янської мови 2 пол. ІХ ст. – 2 год.

1. Класифікація голосних звуків старослов'янської мови.
2. Звукова природа давнього Ѣ.
3. Носові голосні звуки Ѧ, ѧ.
4. Редуковані голосні звуки ѣ та ѥ. Сильні і слабкі позиції редукованих.
5. Редуковані голосні ѣ та и.

Тема 5. Консонантизм старослов'янської мови 2 пол. IX ст.
– 2 год.

1. Класифікація приголосних звуків старослов'янської мови.
2. Складотворчі плавні *р* та *л*.
3. Закон відкритих складів та принцип висхідної звучності приголосних у складі.

Тема 6. Формування слов'янської системи вокалізму. – 4 год.

1. Загальна характеристика індоєвропейського вокалізму найдавнішої доби.
2. Основні закономірності в розвитку праслов'янського вокалізму.
3. Голосні монофтонгічного походження.
4. Голосні дифтонгічного походження.
5. Доля сполучень голосних із носовими приголосними.
6. Доля сполучень голосних із плавними приголосними.

Тема 7. Основні випадки чергування голосних у старослов'янській мові. – 2 год.

1. Три ряди чергування голосних звуків у старослов'янській мові.
2. Якісні та кількісні чергування індоєвропейських голосних як причина старослов'янських чергувань першого ряду.
3. Походження другого ряду чергування голосних.
4. Походження третього ряду чергування голосних.

Тема 8. Формування слов'янської системи консонантизму. – 4 год.

1. Склад праіндоєвропейського консонантизму.
2. Формування праслов'янського консонантизму на індоєвропейській основі.
3. Тенденції розвитку праслов'янського консонантизму.
4. Зміни приголосних у сполученні з **j* (“йотова” палаталізація).
5. Перехідні пом'якшення задньоязикових (*перша, друга та третя палаталізації задньоязикових*).
6. Інші пізні явища слов'янського консонантизму.

Тема 9. Іменник у старослов'янській мові. – 2 год.

1. Граматичні категорії іменника у старослов'янській мові. Особливості реалізації граматичних категорій іменника.
2. Походження старослов'янської системи відмінювання іменників. Поняття про детермінатив основи.
3. Відмінювання іменників із давніми основами на **ā, *jā*.
4. Відмінювання іменників із давніми основами на **ǫ, *jǫ*.
5. Відмінювання іменників із давніми основами на **ī*.
6. Відмінювання іменників із давніми основами на **ī̄*.

7. Відмінювання іменників із давніми основами на **ī*.
8. Відмінювання іменників із давніми консонантними основами.

Тема 10. Займенник. Прикметник. – 2 год.

1. Займенник у старослов'янській мові: граматична специфіка та особливості відмінювання. Родові і неродові займенники.
2. Два структурних класи прикметників. Відмінювання іменних прикметників. Творення, значення та відмінювання повних прикметників.

Тема 11. Структурні класи дієслів. Теперішній час дієслова. – 4 год.

1. Склад дієслівних форм старослов'янської мови.
2. Основні граматичні категорії старослов'янського дієслова.
3. Дві формотворчі основи дієслова.
4. Класи дієслів старослов'янської мови.
5. Дієслівні форми теперішнього часу. Тематичне і нетематичне дієвідмінювання.
6. Походження флексій теперішнього часу.

Тема 12. Аорист. – 2 год.

1. Система дієслівних форм минулого часу у старослов'янській мові.
2. Аорист як минулий абсолютний час. Значення та різновиди аориста:
 - а) простий аорист: творення, дієвідмінювання;
 - б) архаїчний сигматичний аорист: різновиди, творення, дієвідмінювання;
 - в) новий сигматичний аорист: творення, дієвідмінювання.

Тема 13. Минулі відносні часи. – 4 год.

1. Імперфект: значення, творення, дієвідмінювання.
2. Перфект: значення, творення, дієвідмінювання.
3. Плюсквамперфект: значення, творення, дієвідмінювання.

6. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Історія виникнення і розвитку старослов'янської мови. – 2 год.

1. Назвіть мови – прямі предки української мови. Чи належить до мов – предків української мови старослов'янська мова?
2. З'ясуйте зміст поняття *праіндоєвропейська мова*. Назвіть хронологічні рамки існування праіндоєвропейської мовної та етнічної спільності.
3. Викладіть суть основних теорій етногенезу слов'ян. Хто з учених-славістів розробляв ці теорії?
4. З'ясуйте зміст поняття *прабатьківщина слов'ян*. Хто з учених-славістів розробляв цю проблематику?
5. Назвіть основні гіпотези щодо локалізації прабатьківщини слов'ян. Хто з учених-славістів розробляв ці гіпотези?
6. З'ясуйте зміст поняття *праслов'янська мова*. Назвіть хронологічні рамки існування праслов'янської мовної та етнічної єдності?
7. Унаслідок розпаду якої більш давньої мови і коли з'явилася праслов'янська мова? Коли почав формуватися протослов'янський діалект у рамках єдиної праіндоєвропейської мови-основи?
8. Яким часом датовано перші згадки про слов'ян? Кому вони належать? Які назви слов'янських племен фіксували давні джерела?
9. Скільки великих переселень праслов'ян фіксує історія слов'янських народів? Коли відбулися великі переселення праслов'ян? Які наслідки вони спричинили?
10. Коли і чому праслов'янська мовна та етнічна єдність розпалася на дві групи: західну і східну? Які сучасні мови належать до східнослов'янської та західнослов'янської мовних груп?
11. Коли і чому відмежувалася південна група слов'янських племен? Які сучасні мови належать до південнослов'янської мовної групи?
12. Назвіть причини розпаду праіндоєвропейської, а згодом і праслов'янської мовної та етнічної спільності.
13. Коли і чому розпалася праслов'янська мовна та етнічна спільність?
14. Чи засвідчена писемністю праслов'янська мова?
15. Чи користувалися слов'яни письмом до Костянтина і Мефодія? Яким?
16. Які історико-літературні джерела фіксують інформацію про наявність письма у слов'ян до Костянтина і Мефодія?
17. Хто, на думку вчених, є автором *житій* Костянтина-Філософа і Мефодія?

18. Для яких потреб було створено старослов'янську літературну мову?
19. Коли виник термін *старослов'янська мова*? Як ще і чому називають старослов'янську мову?
20. З'ясуйте зміст поняття *старослов'янська мова*.
21. Поясніть, що означають терміни *старослов'янська мова*, *церковнослов'янська мова*.
22. Окресліть основні періоди в історії старослов'янської літературної мови.
23. Які проблеми намагався вирішити моравський князь Ростислав, звертаючись із проханням до візантійського імператора Михайла III?
24. Чому моравський князь Ростислав не визнав верховенства Риму, а звернувся за допомогою до Візантії?
25. Назвіть основні події доморавського періоду в історії старослов'янської мови.
26. В якому році Костянтин і Мефодій почали перекладати грецькі книги на слов'янську мову? Де зроблені перші слов'янські переклади Святого письма?
27. Які є історичні документи про життя та діяльність Костянтина і Мефодія?
28. Назвіть основні події моравсько-паннонського періоду в історії старослов'янської мови.
29. Як ставилася до діяльності Костянтина і Мефодія Римська церква?
30. Хто такі *триязичники*?
31. Хто за часів діяльності Костянтина і Мефодія перешкоджав поширенню слов'янських перекладів Святого письма та утвердженню слов'янського богослужіння? Чому?
32. Назвіть основні події болгарсько-македонського періоду в історії старослов'янської мови? Які центри писемності склалися в цей період?
33. Котрого з учнів Мефодій перед смертю призначив своїм наступником?
34. Як склалася доля слов'янського богослужіння в Моравії після смерті Мефодія? Чому? Де опинилися після цього учні Мефодія? Назвіть їх імена.
35. Котрі з учнів Мефодія і чому були прийняті з великими почестями в Болгарії після вигнання їх із Моравії?
36. Окресліть хронологічні рамки "золотого віку старослов'янської писемності". Хто був правителем Болгарського царства у цей час?
37. Вкажіть, на основі якого діалекту, як вважають лінгвісти, були зроблені Костянтином і Мефодієм переклади книг з грецької мови на слов'янську?

38. Чому мертву старослов'янську мову відносять до південнослов'янської мовної групи?
39. Для яких слов'янських племен творили писемність Костянтин і Мефодій? Чому в основу слов'янських перекладів Святого письма покладено солунсько-македонський (південномакедонський) діалект?
40. Назвіть основні теорії про живомовну основу старослов'янської літературної мови. Хто з учених-славістів розробляв ці теорії?
41. Хто з учених-славістів уперше обґрунтував староболгарську живомовну основу старослов'янської мови? Назвіть головні докази правильності цієї теорії.
42. На яких територіях, в яких державах вживалася старослов'янська літературна мова? Знайдіть ці території, держави на карті, що додається.
43. Якими особливостями старослов'янська мова відрізняється від будь-якої природної людської мови, наприклад, української?
44. Чому старослов'янську мову називають мертвою? Чи була вона мертвою у перші десятиліття її існування?
45. Які риси штучності мала старослов'янська мова? Хто з учених-славістів розробляв теорію штучності старослов'янської мови?
46. Назвіть міста в Європі, які пов'язані з життям та діяльністю Костянтина і Мефодія і їх учнів. Знайдіть ці міста на карті, що додається. Укажіть, при яких візантійських, моравських, паннонських, болгарських правителях працювали Костянтин і Мефодій та їх безпосередні учні?
47. Назвіть імена найвидатніших учнів Костянтина та Мефодія. У яких містах працювали учні після смерті братів-просвітителів? Знайдіть ці міста на карті, що додається.
48. Назвіть хронологічні рамки існування старослов'янської мови.
49. З'ясуйте лінгвістичне значення старослов'янської писемності.
50. З'ясуйте історико-культурне значення старослов'янської писемності.
51. З'ясуйте історичну долю старослов'янської мови.
52. З'ясуйте зміст поняття *церковнослов'янська мова*.
53. Назвіть причини появи, хронологічні рамки існування та основні різновиди церковнослов'янської мови.
54. Які заслуги Костянтина і Мефодія в історії культури слов'ян?

**Карта 1. Слов'янські племена в VIII – IX ст.
та перші слов'янські держави**



Тема 2. Слов'янські азбуки. Пам'ятки старослов'янської писемності. – 2 год.

1. Поясніть походження слів *азбука, кирилиця, глаголиця*.
2. Якими азбуками написані пам'ятки старослов'янської писемності? Наведіть приклади.
3. Які існують гіпотези про давність слов'янських азбук? Назвіть учених – прихильників кожної із гіпотез.
4. Яка азбука створена Костянтином: глаголиця чи кирилиця? Які основні докази більшої давності глаголиці?
5. Яку інформацію про історичну давність старослов'янських азбук дає локалізація збережених дотепер старослов'янських пам'яток?
6. Якою азбукою написані найдавніші пам'ятки старослов'янської писемності з явними рисами чесько-моравських діалектів, тобто створені на території Моравії, де відбувалася місіонерська діяльність Костянтина і Мефодія? Про що це свідчить?
7. Якою азбукою написані найдавніші пам'ятки старослов'янської писемності, створені в Македонії? Про що це свідчить?
8. Якою азбукою написані старослов'янські пам'ятки, створені у Східній Болгарії (м. Преслав), де працювали учні Костянтина і Мефодія в часи царювання Симеона? Про що це свідчить?
9. Коли і де глаголицю було замінено кирилицею? Чому саме там?
10. Назвіть представників Охридського та Преславського центрів старослов'янської писемності. Яка азбука культивувалася в кожному з цих центрів?
11. Про що свідчать палімпсести? Який текст знищено на них: глаголичний чи кириличний? Назвіть і охарактеризуйте відомі вам слов'янські палімпсести.
12. Яка азбука більш досконала, упорядкована: глаголиця чи кирилиця? Обґрунтуйте свої твердження.
13. Глаголичні чи кириличні пам'ятки відбивають більш досконалу техніку перекладу? У чому це виявляється?
14. До якого висновку зрештою прийшли вчені, шукаючи зразки, за якими було створено глаголицю? Хто зі славістів опрацьовував проблему походження глаголиці?
15. Яка азбука покладена в основу кирилиці? Які докази свідчать на користь такої гіпотези?

16. Які версії пропонують учені стосовно місця і часу створення та авторства пізнішої азбуки, названої згодом кирилицею?
17. Які звуки слов'янського мовлення вимагали створення нових літер, відсутніх у грецькому письмі? За яким зразком було створено такі літери?
18. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані глаголицею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
19. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані кирилицею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
20. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані латиницею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
21. Якими факторами мотивовано назви старослов'янських пам'яток?
22. Назвіть критерії класифікації пам'яток старослов'янської писемності?
23. Яким часом датуються найдавніші збережені дотепер старослов'янські пам'ятки? Назвіть їх і вкажіть, якою азбукою кожна з них написана.
24. Назвіть редакції пам'яток старослов'янської писемності?
25. За якими ознаками розрізняють редакції старослов'янських пам'яток?
26. Чи збереглися пам'ятки ранньої болгарсько-македонської редакції? Хто писав ці пам'ятки?
27. Назвіть пам'ятки чесько-моравської редакції. Якою азбукою вони написані?
28. Назвіть пам'ятки македонської (охридської) редакції. Якою азбукою вони написані?
29. Назвіть пам'ятки східноболгарської (преславської) редакції. Якою азбукою вони написані?
30. Назвіть пам'ятки давньоруської редакції. Якою азбукою вони написані?
31. Назвіть пам'ятки сербсько-хорватської редакції. Якою азбукою вони написані?
32. Назвіть пам'ятки паннонської редакції. Якою азбукою вони написані:?
33. Найдавніші давньоруські пам'ятки збережені від XI ст., сербські – від XII ст., чеські – від XIII ст., польські – від XIV ст. Вкажіть, у чому цінність найдавніших пам'яток старослов'янської писемності?

Таб. 1. Рисунок літер глаголиці і кирилиці (зіставлення)

Глаголична літера	Кирилична літера
Ɑ	А а
Ɱ	Б б
Ɐ	В в
Ɒ	Г г
ⱱ	Д д
Ⱳ	Е е
ⱳ	Ж ж
ⱴ	З з
Ⱶ, ⱶ	И и
ⱷ	І і
ⱸ	(Ѓ ѓ)
ⱹ	К к
ⱺ	Л л
ⱻ	М м
ⱼ	Н н
ⱽ	О о
Ȿ	П п
Ɀ	Р р
Ⲁ	С с
ⲁ	Т т
Ⲃ	Ѡ ѡ Ѣ ѣ

Глаголична літера	Кирилична літера
ⲃ	Ф ф
Ⲅ	Х х
ⲅ	Ѡ ѡ
Ⲇ	Ц ц
ⲇ	У у
Ⲉ	Ш ш
ⲉ	Щ щ
Ⲋ	Ъ ъ
ⲋⲌ	Ы ы
ⲍ	Ь ь
Ⲏ	Ѳ ѳ
ⲏ	Ю ю
	Ѥ ѥ
	Ѧ ѧ
Ⲑ	Ѩ ѩ
ⲑ	Ѭ ѭ
Ⲓ	Ѯ ѯ
ⲓ	Ѱ ѱ
Ⲕ	Ѳ ѳ
ⲕ	Ѵ ѵ Ѷ ѷ
	Ѹ ѹ
	Ѻ ѻ

Тема 3. Звукове та числове значення літер кирилиці. – 2 год.

1. Назвіть графічні синоніми в кирилиці.
2. З якою метою за буквами кирилиці були закріплені назви?
3. Які кириличні літери мали *порожні* назви, тобто не починалися з того звука, який означали? Яке звукове значення вони мали?
4. Як називалися літери **ѣ** та **ѡ**? Які звуки вони позначали в старослов'янській мові IX ст.? Прочитайте старослов'янські слова і доберіть українські (російські) відповідники.

Вѣстати, творьць, вѣна, вѣзмѣ, сѣврати, мѣхъ, мѣкнѣти, вѣнць, пришьльць, пользьнѣ, вѣхвѣ, двѣрьникъ, женьство, рѣпѣтъ, отьць, тѣсть, вѣврати, начьнѣ, зѣло, тѣмьницѣ, скръжьтѣ, рѣжь, дѣци, вѣдова, пѣсь, ловьць, жьрьць, льнѣ, львѣ.

5. Прочитайте старослов'янські слова. Як називаються літери **ѧ** та **Ѩ**? Які звуки вони позначали у старослов'янській мові? Яким звукам української мови відповідають старослов'янські носові звуки, що позначалися літерами **ѧ** та **Ѩ**? Подайте український переклад наведених слів (при потребі див. словник).

Ѧгль, ѦалѦга, зѦвѣ, клѦчати, шѦтаниѦ, вѣрма, орѦжик, вѣзѦти, везѦ, говѦдо, голѦвь, челѦдинѣ, сѦпрѦгѣ, девѦть, дѣхнѣти, зачатѣ, жѣзы, зѦвѣкнѣти, клѦтва, Ѧтроба, чѣзнѣти, желѦдь, мѦсо, мѦдрѣ, мѦжь, начѦло, жѣгѣль, пѣтъ, пѣназь, памѣть, вѣрма, помѣнѣти, рѣжа, частѣ, садѦ, жѣзькыи, свѣтъ, сѣхнѣти, гѣба.

6. Прочитайте старослов'янські слова. Як називаються літери **Ѧ**, **Ѩ**, **Ѧ**, **Ѩ**? Яке звукове значення вони мали? Подайте український переклад наведених слів (при потребі див. словник).

Ѧзыкѣ, жѣжика, тыѦщѣ, сѣмѦштениѦ, Ѧдьѣ, сѣмотрѣж, Ѧдро, жѣдолѣ, дѣяти, земѦла, Ѧза, Ѧдинѣ, Ѧтьникѣ, жѣже, боѦрѣ, жѣда, оѦчениѦ, знаѣж, жѣхати, Ѧти, приѦти, коѦпѣж, орѦжик, Ѧтро, стоѦти, читаѣж, сѣмьнѣти сѦ, жѣзлѣштѣ, гостѣиѦ, вѣнѣ.

7. Чому літера **и** має назву “*і восьмиричне*”, а літера **і** “*і десятиричне*”? Чи позначали ці дві літери у старослов'янській графіці різні звуки? Яка третя кирилична літера передавала звук [i]?
8. Як називається літера **V** (**v**, **ѵ**)? Які звуки вона позначала в грецьких за походженням словах? Прочитайте слова: **мѵро**, **впатѣ** “володар землі”, **ѧѵпѣтъ**, **ѧѵрилѣ**, **впостѣсѣ** “істота, обличчя”, **ѧѵміѣмьникѣ** “кадильниця”, **ѧѵаггѣлиѦ, пѣвлѣ.**
9. Скажіть, який звук в пам'ятках старослов'янської писемності позначала літера **ѣ**? Які думки висловлювали славісти щодо звукового значення цієї літери?

Поясніть, чому в деяких старослов'янських кириличних пам'ятках трапляється написання **Ѣ** замість **Ѧ**: **БЕСѢДА ТВОѢ, МОѦ ВОЛѢ**?

10. Якими літерами передавався в пам'ятках старослов'янський звук [y]? Прочитайте слова: **ДРОУГЪ, ОУЧЕНИКЪ, ОУЖАСЫНЪ, ОУДИВИТИ, КМОУ, ТОМОУ, ѠМѢТЕ, НАУЧИТЕ, КМѠ, БѠРА, ЧЮДО, ШОУМЪ**?
11. У грецькому алфавіті буква **ο** називається “омікрон” (тобто “ο мале”), а літера **ω** – “омега” (тобто “ο велике”)? Чи позначали ці літери у старослов'янських пам'ятках один звук? Прочитайте слова: **ѠНЪ ЖЕ РЕЧЕ ИМЪ, НОВЪ, ИѠАНЪ, СОЛОМѠНЪ, ѠЕОДѠРЪ, ИДѠЛЪ, МѠСНИ, ИѠСИФЪ, ѠѠМА**. Що позначало написання **Ѡ**: **Ѡ ДОМОУ, Ѡ ВЪСТОКА, Ѡ ЗАПАДА**.
12. Прочитайте слова: **ѠРИСТѢИ, ФИЛОСОФЪ, ФОРЪ, ФИНИКЪ, ФИЛИПЪ, ѠИМІАНЪ, ѠѠМА, ѠЕОДѠРЪ**. Як називалися літери **Ѡ, Ѡ**? Який звук вони позначали?
13. Прочитайте старослов'янські слова: **ѠСАЛТЫРЪ, ѠСАЛЪМЪ, ѠСАЛЪМОПѢНИКЪ, АЛЕѠАНДРЪ, МАѠИМЪ**. Як називалися літери **Ѡ, Ѡ**? Яке звукове значення вони мали?
14. Поясніть причину паралельного написання слів: **НОШТЬ - НОЦЬ, ДЪШТИ - ДЪЦИ** “дочка”, **ПОМОШТЬ - ПОМОЦЬ, ПЛАШТЬ - ПЛАЦЬ**.
15. Які діакритичні знаки використовувалися в старослов'янському письмі?
16. Чи були діакритичні знаки старослов'янського письма оригінальними? Якого вони походження?
17. Які діакритичні знаки у старослов'янському письмі були зайвими, тобто не виконували ніякого функціонального навантаження?
18. Які функції в старослов'янській писемності виконує надрядковий знак *титло*?
19. Що в старослов'янській писемності означає надрядковий знак *паєрик* (*паєрок*)? Чому він має таку назву?
20. З'ясуйте зміст поняття *стишиця* (*стаття*).
21. Як називався знак над словом, що позначав його скорочене написання? Зверніть увагу на такі написання: **СНЪ - СЫНЪ, ГЛАТИ - ГЛАГОЛАТИ, ИСЪ - ИИСОУСЪ, ПРКЪ - ПРРОКЪ, СТЪ - СВАТЪ, ЦРЪ - ЦѢСАРЪ, ОЦЪ - ОТЬЦЪ, ЧЛВКЪ - ЧЛОВѢКЪ, МЦЪ - МѢСАЦЪ, АПЛЪ - АПОСТОЛЪ**.
22. Прочитайте наведені нижче приклади зі старослов'янських пам'яток:
 - а) **ТЫ ЛИ КСИ ХЪ СНЪ БЛГВЕНААГО. ІС ЖЕ РЕЧЕ АЗЪ КСМЪ.**
 - б) **РЕЧЕ ГЪ СВОІМЪ ОУЧЕНИКОМЪ.**
 - в) **РЕЧЕ ГЪ ПРИТЪЧІЖ СІИЖ.**
 - г) **ГЛІЖ ЖЕ ВАМЪ.**
 - г) **ГІ ІЗБАВІ ДШЖ МОЖ.**

23. У старослов'янських текстах трапляються написання типу м'ногъ, д'ва, к'то, ч'то, м'нѣ. Що означав надрядковий знак у таких словах? Чому він називався *паерик* (*паерок*)?
24. Що означав надрядковий знак у словах типу волѣта, морѣ, конѣ, съ нѣмъ, к'есарь, агг'елъ? Як називався цей знак?
25. Поясніть, чому кириличні букви в, ж, ш, щ, ъ, ь, ы, ѣ, ю, га, к, ж, ѡ, ѣ не мали числового значення?
26. Запишіть буквами кирилиці такі числа: 12, 16, 17, 41, 23, 75, 89, 748, 866, 99, 101, 513, 69, 18.
27. Яке числове значення мали сполучення букв кириличної азбуки: .кв., .рд., .ѡкѡ., .ме., .ві., .пз., .фѣс., .тчи., .ді., .ѡѣс., .анѡ?
28. Прочитайте речення, взяті з пам'яток старослов'янської писемності. З'ясуйте, яке числове значення мають літери в наведених нижче прикладах.
- а) онъ же глагола імъ. колико імате хлѣбъ. і оувѣдѣвъше глаголаша. .д. хлѣбъ і .в. рыбѣ.
- б) глагола імъ исъ колико хлѣбъ имате. они же рѣша (сказали) .з. и мало рыбиць.
- в) и ѣдъшихъ бѣ (було) .д. тысяща развѣ (крім) женъ и дѣтти.
- г) поздѣ же вѣвъшу въ .д. годинѡ ноци. прииде къ нимъ исъ.
29. Прочитайте і перекладіть українською мовою наведені тексти.

Не осъждайте. да не осъждени вѣдете. імъже бо сѣдомъ сѣдите сѣдате вамъ. і въ нѣж же мѣрѡ мѣрите. вѣзмѣритъ сѡ вамъ. чѣто же видиши сѣчьць въ оцѣ брата твоѡго. а бръвна кже кстѣ въ оцѣ твоѡмъ не чюкши. ли како речеши братроу твоѡмоу. остави и изьмѡ сѣчьць из очесе твоѡго. і се бръвно въ оцѣ твоѡмъ. лицемѣре ізьми прѣвѣк бръвно изъ очесе твоѡго. і тогда оузьриши изъти сѣчьць изъ очесе брата твоѡго. не дадите свѣтаго пѣсомъ. ни помѣтайте вѣсьрь вашихъ доушь прѣдъ свинѣми. да не поперѣтъ ихъ ногами своими. просите и дастъ сѡ вамъ. іщѣте и обрацете. тлѣцѣте и отѣрѣзетъ сѡ вамъ. вѣсѣкъ бо просѡи прикметъ. і ищѡи обрѣтактъ. тлѣкѣцюмоу отѣврѣзетъ сѡ.

(Євангеліє від Матвія, VII).

Табл. 1. Звукове та числове значення літер кирилиці

Буква	Назва букви	Звукове значення	Числове значення	Приклади слів
А а	азъ	[а]	1	трава, орати, дышати
Б б	боуки	[б]		балин, баати, брань
В в	вѣди	[в]	2	вельми, власть, вѣщати
Г г	глаголи	[г]	3	глаголати, гласъ, глаумъ
Д д	добро	[д]	4	датель, демонъ, длань
Е е	ксть	[’е]	5	врачевати, дебелын
Ж ж	живѣте	[ж’]		оужасъ, жаль, жена
З з	зѣло	[дз’]	6	польза, кѣназь, стѣза
З з З з	земля	[з]	7	завида, кѣназь, зѣница
И и	ижеи	[і]	8	живъ, вити, кривъ, нго
І і І і	иже	[і]	10	
(Ѡ ѡ)	ѡервь	[г’]		леѡеонъ, анѡелъ
К к	како	[к]	20	ковчегъ, кокотъ, крава
Л л	людик	[л]	30	ланита, ложе, лѣпота
М м	мыслете	[м]	40	мразъ, мнихъ, мыто
Н н	нашь	[н]	50	напастъ, невѣста, начало
О о	онъ	[о]	70	рамо, овьца, морк
П п	покои	[п]	80	лѣпын, печаль, притѣча
Р р	ръци	[р]	100	разоумъ, риза, рамо
С с	слово	[с]	200	стоудъ, сжсѣдъ, сила
Т т	тврѣдо	[т]	300	татъ, телл, тржсъ
У у оу Ѹ	оукъ	[у]	(400)	оучити, оуста, бѸдити
Ф ф	фрътъ	[ф]	500	фарисѣи, философъ
Х х	хѣръ	[х]	600	храмъ, хоула, хоудъ
Ѡ ѡ	отъ	[о]	800	онъ, иванъ, соломонъ
Ц ц	ци	[ц’]	900	цѣна, цѣсарь, коньць
Ч ч	чръвь	[ч’]	90	печаль, чудо, оучити
Ш ш	ша	[ш’]		дышати, шоумъ,
Щ щ	шта	[ш’т’]		ноць, помощь, дѣщи
Ъ ъ	кръ	[ѡ] (коротке)		рѣтъ, мѣхъ, вѣзати
Ы ы ы	кры	[ы]		сынъ, мышь, тынъ, быти
Ь ь	кръ	[’ѣ] (коротке)		льнъ, дьнъ, тѣсть, овьца
Ѣ ѣ	ятъ	[’я]		дѣяти, снѣгъ, сѣма
Ю ю	ю	[’у], [ju]		людик, шюмъ, чудо, ютро
Ѧ ѧ	а йотоване	[’а], [ja]		ѧзвина, дѣяти, земля
Ѩ ѩ	е йотоване	[’е], [je]		ѧдинъ, твоѧ, морѧ, полѧ
Ѭ ѭ	юсъ малий	[’m] (носовий)	(900)	вѣзати, клѣтва, начало
Ѯ ѯ	юсъ малий йотований	[’m], [jm]		Ѯзыкъ, стоѮтъ, приѮти
Ѳ ѳ	юсъ великий	[i] (носовий)		зѣвѣ, голѣбѣ, жѣроба
Ѵ ѵ	юсъ великий йотований	[’i], [ji]		дѣлаѣтъ, читаѣ, земляѣ
Ѷ ѷ	кси	[кс]	60	алеѶандръ, маѶимъ
ѹ Ѻ	пси	[пс]	700	ѹсалтирь, ѹсалъмъ
Ѽ ѽ	фита	[ф]	9	Ѽнмианъ, Ѽома, Ѽеодѡръ
ѻ Ѽ ѿ	ижица	[і], [в]	400	мѻро, кѻуптъ, кѻаггелик

Тема 4. Вокалізм старослов'янської мови 2 пол. IX ст. – 2 год.

1. У старослов'янській мові IX ст. наявні були такі голосні фонемі: **а, о, є, оу, ы, и, ъ, ь, ѣ, ж, ѡ**. Відносно кожної з цих фонем дайте відповіді на запитання:
 - а) якими літерами міг позначатися цей звук на письмі?
 - б) якого ряду цей голосний: переднього, середнього чи заднього?
 - в) якого піднесення цей голосний: низького, середнього чи високого?
 - г) лабіалізований чи нелабіалізований цей голосний?
 - г) носовий цей голосний чи чистий (ротовий)?
 - д) редукований цей голосний чи повного творення?
2. У старослов'янській мові IX ст. було 11 голосних фонем: **а, о, є, оу, ы, и, ъ, ь, ѣ, ж, ѡ**. Дайте відповіді на такі запитання:
 - а) які з цих голосних були переднього ряду і які непереднього ряду?
 - б) які приголосні – тверді чи пом'якшені – знаходилися перед голосними переднього ряду? Для відповіді на поставлене питання проаналізуйте слова: **шити, лити, село, лѣто, днь, пать, десать, мѣсто, нести, коупити, ходити, начинати, отьць, ножь, ключь, ноць**;
 - в) які приголосні – тверді чи пом'якшені – знаходилися перед голосними непереднього ряду? Для відповіді на поставлене питання проаналізуйте слова: **сѣнь, былъ, слава, дроугъ, братъ, домъ, столъ, мжжъ, мждръ, сынъ, идж, пож, несж**;
 - г) перед якими голосними непереднього ряду могли бути тверді і м'які приголосні? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: **чаша, сама, тжча, чудо, чоудо, земля, шоумъ, шюмъ, женж, земляж, слышати, доуша, овьцьж**;
 - г) поясніть, чому в наведених словах написано **ь**, а не **ъ**: **ножь, вашь, отьць, плаць, ключь, стражь, пѣтиць** (род. відм. мн.), **лоучь**;
 - д) поясніть, чому в наведених словах написано **є**, а не **о**: **лице** (пор. рос. *лицо*), **плеште** (пор. рос. *плечо*), **анце** (пор. рос. *яйцо*), **доушеж** (пор. рос. *душой*), **овьцеж** (пор. рос. *овцой*);
 - е) поясніть, чому в наведених словах написано **и**, а не **ы**: **коньци, овьци, старьци, творьци**;
 - є) вкажіть, після яких приголосних уживано **ъ** і після яких **ь**: **столъ, конь, свѣтъ, власть, плодъ, корабль, рабъ, ключь**.
3. Які гіпотези відомі в славистиці щодо звукової природи давнього **ѣ**? Хто з учених-славістів розробляв ці гіпотези?
4. Викладіть суть версії про монофтонгічну природу **ѣ**. Наведіть аргументи, що свідчать про таку вимову **ѣ**.
5. Викладіть суть версії про дифтонгічний характер **ѣ**. Наведіть аргументи, що свідчать про вимову **ѣ** як дифтонга.

6. Які аргументи свідчать про вимову старослов'янських **Ѧ**, **Ѧ** як носових голосних?
7. Охарактеризуйте звукову природу старослов'янських редукованих **Ѣ** та **Ѥ**. Від чого залежала вимова цих голосних?
8. Окресліть сильну та слабку позиції редукованих **Ѣ** та **Ѥ**..
9. Чи обов'язково зберігаються позиції редукованих **Ѣ** та **Ѥ** при відмінюванні слова?
10. Прочитайте наведені слова і доберіть українські (при потребі – російські) відповідники. Визначте сильні та слабкі позиції редукованих **Ѣ** та **Ѥ**.
- Сѣплѣтати, правдѣныи, сѣтъна, чловѣчьство, жьнѣ, цвѣтъкъ, пѣнѣти, кроткъ, вѣрънѣ, чѣстъныи, чѣстънѣ, тѣчьнѣ, безплѣтънѣ, сѣзѣдати, вѣплѣ, мѣстити, тѣпѣтати, вѣсьде, цвѣтъка (род. відм. одн.), дѣщери (род. відм. одн.), творьцю (дав. відм. одн.).**
11. Знайдіть в уривку з *Остромирового євангелія* редуковані **Ѣ** та **Ѥ** у слабкій позиції.
- Вѣ оно вѣѣма. прииде исѣ вѣ градѣ самаренскѣ. нарицаѣмы соухарѣ. близѣ всѣи ѣже да инаковѣ носифоу сыноу своѣмоу. бѣ же тоу стѣдѣньцѣ инаковѣ. исѣ же троѣждѣ сѣ отѣ пѣти сѣдѣваше тако на стѣдѣньци.**
- Переклад:** У той час прийшов Ісус в місто самарійське, яке називалося Сухар. Поблизу села, яке дав Яків своєму синові Іосифу, була тут криниця Якова. Ісус же, втомившись із дороги, сів просто на криниці.
12. Окресліть основні орієнтири щодо правильного вживання літер **Ѣ** та **Ѥ** у словах старослов'янської мови.
13. Доберіть старослов'янські відповідники до наведених українських слів. Зверніть увагу на вживання літер **Ѣ** та **Ѥ**. Пам'ятайте, що в старослов'янській мові не було кореневих морфем без голосних звуків.
- Послати, пень, прати, пісок (корінь пѣс-), борець, лев, ваш, честь, бік, назвати, сік, сон, сто, старець, гість, рот, знати, замок, весь, мстити, лоб, небо, дім, роса, плоть, кінець, ключ.*
14. Доберіть старослов'янські відповідники до наведених російських слів. Зверніть увагу на вживання літер **Ѣ** та **Ѥ**, а також **Ѧ**, **Ѧ**. Пам'ятайте, що в старослов'янській мові не було кореневих морфем без голосних звуків.
- Узок – узкий, далек – далекий, глубок – глубокий (корінь глѣб-), высок – высокий, горек – горький, жесток – жестокий, краток – краткий, грешен – грешный (корінь грѣш-), юнец, хитрец, отец, льстец, рожь, остаток, драть, сохранить, собратъ, подложить, отлучить (корінь -лѣч-).*
15. З'ясуйте, чи правильно вживано літери **Ѣ** (**о**) та **Ѥ** (**е**) у виділених словах із пам'яток старослов'янської писемності. Поясніть причини виявлених помилок.

**И бы “быв” гладъ крѣпокъ.
Въсе тѣло твоѣ темно бждеть.
Возьмѣ копикъ.
Да оубоитъ же сѧ отъ него въсе сѣма.
Сждъ мои праведенъ ксть.
Млѣнна дождь сотвори.
И дастъ возлюбленными своимъ сонъ.
Да исцѣлатъ въстакъ недѣгъ и въстакъ болѣзнь.
Зъванъ бѣ “быв” исъ и оученици кго на бракъ “весілля”.
Да омочить конецъ прьста своѣго въ водѣ.
Оуклоните сѧ отъ мене злюбивии.
Къто со мною станеть на безъзаконикъ.
Къ тебѣ Господи възовѣ.**

16. У яких фонетичних позиціях у старослов'янській мові з'явилися редуковані **ы, и**? Чи були вони самостійними фонемами?
17. Окресліть сильну та слабку позиції редукованих **ы, и**.
18. У поданих прикладах укажіть голосні **ы, и** повного творення та редуковані **ы, и**. Визначте сильну і слабку позиції редукованих **ы, и**. Добираючи українські та російські відповідники, з'ясуйте історичну долю редукованих **ы, и** в українській та російській мовах.
- Стѣны, житикъ, брижъ, змика, лѣтъныи, кѣнигы, слѣпыи, копикъ, вражини, выжъ, влагы, владыка, шига, жрѣбни, дыханикъ, змига, мьстижъ, славиин “соловей”, въноушити, быликъ “трава”, лисии, коупити, биеть (з особа одн. тепер. часу), новыи, достоганикъ, вравиин “горобецъ”, вѣстижъ.**

Тема 5. Консонантизм старослов'янської мови 2 пол. IX ст.

– 2 год.

1. Будь-який приголосний звук навчіться характеризувати за всіма класифікаційними критеріями:
 - а) за місцем творення;
 - б) за способом творення;
 - в) за участю голосу і шуму;
 - г) за твердістю – м'якістю.
2. Який приголосний був відсутній у праслов'янській мові, а в старослов'янській мові використовувався виключно в словах грецького походження? Охарактеризуйте цей звук за всіма класифікаційними критеріями.
3. Яка старослов'янська фонема не мала спеціального позначення, а передавалася тільки в складі лігатур? Охарактеризуйте цей звук за всіма класифікаційними критеріями.
4. Чи відповідає кількість сонорних старослов'янської мови кількості сонорних у сучасній українській мові?
5. Які дзвінки приголосні не мали парних відповідників серед глухих? Які глухі приголосні не мали парних відповідників серед дзвінких?
6. Тільки твердими чи тільки м'якими в старослов'янській мові були задньоязикові приголосні? Чим пояснити старослов'янські написання **гыбѣль**, **великыи**, **хытръ**, **кыснѣти**, **кыпѣти**, **кыдати** порівняно з російськими *гибель*, *великий*, *хитрый*, *кипеть*?
7. Знайдіть фонетичні ознаки грецького походження слів **кедръ**, **архиереи**, **Филипъ**, **Георгии**, **гигантъ**, **Ѳома**, **евангелии**, **келиа**, **кипарисъ**, **хероувимъ**, **ангелъ**, **егуптъ**, **легеонъ**, **окианъ**, **порфира**, **серафимъ**.
8. Укажіть, які приголосні в старослов'янській мові були тільки м'якими? Чим пояснити старослов'янські написання **шюмъ** – **шоумъ**, **чюдо** – **чоудо**, **отъцю** – **отъцоу**, **мѣжъ** – **мѣжъ**, **мѣжю** – **мѣжоу**, **ноштъ** – **ноштъ**, **лежаштъ** – **лежаштъ**? Визначте, який варіант написання відбиває давнішу вимову цих звуків.
9. Про що свідчить паралельне написання в пізніх пам'ятках **польза** – **польза**, **пѣназь** – **пѣназь**, **стъза** – **стъза**?
10. Укажіть, які звуки в старослов'янській мові могли організувати склад?
11. Поясніть подану нижче таблицю розташування звуків у складах.

початок складу		кінець складу					
приголосний							голосний
глухий		дзвінкий			сонорний		
цілинний	проривний або африката	цілинний	проривний або африката	дзвінкий в	носовий н, м	плавний р, л	

12. Поділіть наведені слова на склади. Прокоментуйте складоподіл у старослов'янській мові.

Быстръ, цвѣтъ, земла, ловитва, злакъ, звжкъ, врата, сладъкыи, млѣти, творьць, брѣгъ, звакнжти, бесплотънъ, распати, плести, низвести, възати, агньць, съвѣрати, прахъ, съплѣтати, строуѣа, польза, ѡзыкъ, въплъ, звѣрь, нравъ, безводънъ, льстьць.

13. Поясніть, в який спосіб у старослов'янській писемності позначалися складотворчі плавні р, л.

14. Укажіть, за яких умов старослов'янські сполуки рѣ, лѣ, рь, ль між приголосними позначають складотворчий характер плавних р, л. Для відповіді проаналізуйте подані нижче слова.

Врѣхъ, тврѣдъ, длъгъ, влъкъ, прѣстьнъ, прѣвъ, слънъце, жрѣдъ, скрѣвь, зрно, плънъ, тврѣдъ, срьдъце, црѣкъвъ, дрѣжати, чрѣвь, сьмрѣть, грѣдъ, вргнжти, врьтъпъ, влъна, дрѣзость, млѣва.

15. З'ясуйте, чи старослов'янські сполуки рѣ, лѣ, рь, ль між приголосними позначають складотворчі р, л, якщо цим буквосполукам відповідають українські (російські) сполучення [ро], [ло], [ре], [ле]. Для відповіді проаналізуйте слова: **сльза, крѣвь, дрѣжати, дрѣва, скрѣжътъ, въскрѣсъ, блѣха.**

16. Поясніть, чому в наведених нижче прикладах переписувачі після р, л часто байдуже вживали то ѣ, то ѣ.

Врѣхъ - врѣхъ, длъгъ - длъгъ, влъкъ - влъкъ, прѣвъ - прѣвъ, слънъце - слънъце, скрѣвь - скрѣвь, тврѣдъ - тврѣдъ, чрѣвь - чрѣвь, сьмрѣть - сьмрѣть, врьтъпъ - врьтъпъ.

17. З'ясуйте, чи позначали у словах типу плѣтъ, крѣстъ букви ѣ, ѣ після р, л складотворчість плавних сонорних, якщо після занепаду редукованих з'явилися написання **плотъ, крѣстъ.**

18. Оскільки букви ѣ, ѣ після р, л у словах типу длъгъ, влъкъ, скрѣвь, зрно позначали складотворчий характер плавних, то чи було можливе після занепаду редукованих написання букв о, є на місці літер ѣ, ѣ (длогъ, влокъ, скрѣвь, зрено)?

19. Префікси і прийменники на **з** голосного **ъ** в кінці не мали: **раз-**, **без-**, **из-**, **низ-**, **чрѣз-**, **въз-**. Поясніть, чим зумовлено заступлення кінцевого **з** у цих проклітиках звуком **с**.

Възвратити - **въсклицаник**, **въскликнѣти**, **въсходити**.

Безоумьнѣ, **безводьнѣ** - **бескорыстьныи**, **бесплѣтъныи**, **беспечалик**.

Избивати, **избѣрати** - **ископати**, **искоушити**, **испити**, **исправленик**, **испытати**.

Низвести, **низлагати** - **нисходити**, **ниспасти сѧ** “зруйнуватися”.

Развити, **разоумѣ** - **раскопати**, **расточити**, **расхытити** “викрасти”.

20. Поясніть звуковий склад префіксів **раз-**, **без-**, **из-**, **низ-**, **чрѣз-**, **въз-**, а також звуковий склад кореня в поданих словах. Укажіть, які звукові зміни відбулися в цих словах на межі префіксальної і кореневої морфем.

Безаконик, **бесрамынѣ** “безсоромний”, **бестоудьныи** “безсоромний”, **иштитити** (пор. **чистити**), **безаконьникѣ**, **исъхнѣти**, **бежизьньнѣ**, **ицѣлѣти** “зцілити”, **бестраха**, **иштадик** (пор. **чадо**), **расждити**.

21. Поясніть появу *вставних* **д** (між **з** та **р**) та **т** (між **с** та **р**).

Възрадовати сѧ замість **възрадовати сѧ**.

Раздрѣшити замість **разрѣшити**.

Страмѣ замість **срамѣ**.

Възрасти замість **възрасти**

Изрешти замість **изрешти**.

Бездразоума замість **без разоума**.

Безранѣ замість **без ранѣ**.

Издребѣрѣ замість **из ребѣрѣ**.

Тема 6. Формування слов'янської системи вокалізму. – 3 год.

1. Окресліть основні компоненти системи вокалізму праїндоевропейської мови.
2. На основі поданих таблиць укажіть основні закономірності, які визначали формування праслов'янського вокалізму на праїндоевропейській основі.

Індоевропейський вокалізм	Праслов'янський вокалізм		Індоевропейський вокалізм
короткі голосні	→	←	довгі голосні
*ě	*e	*ě (ѣ)	*ē
*ō, *ǣ	*o	*a	*ō, *ā
*ī	*ь	*i	*ī
*ū	*ъ	*y (ы)	*ū

Індоевропейський вокалізм	Праслов'янський вокалізм	Старослов'янський вокалізм
*oi̯, *ai̯	*ě	ѣ
*ei̯	*i	и, і
*ou̯, *au̯, *eu̯	*u	оу, ѹ
*o, a + m, n	*j	ѡ
*e, *i + m, n	*m	Ѡ

Примітка. Пам'ятайте, що наведені вище таблиці відбивають тільки загальні закономірності формування праслов'янського вокалізму на індоевропейській основі. Детальна інформація про всі можливі праслов'янські та старослов'янські рефлекси праїндоевропейських монофтонгів, дифтонгів та дифтонгоїдів відбита в таблицях 1, 2, 3, 4, що додаються.

3. Назвіть праслов'янські голосні монофтонгічного походження.
4. Які праслов'янські голосні продовжують праїндоевропейські короткі монофтонги?
5. Які праслов'янські голосні продовжують праїндоевропейські довгі монофтонги?
6. На основі чого зроблено висновок про походження праслов'янських голосних із довгих та коротких праїндоевропейських монофтонгів? Наведіть приклади.

7. Використовуючи таблицю 1, підготуйте розповідь про розвиток кожного праіндо-європейського монофтонга на праслов'янському ґрунті.
8. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **дѣва** – д.-інд. *dīvá*
 ст.-сл. **мѣхъ** – литов. *mīšas*, латин. *mīscūs*
 ст.-сл. **сынъ** – д.-інд. *sūnīś*, литов. *sunīś*
 ст.-сл. **даръ** – грец. δῶρον [dōrōn]
9. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **вєрж** – латин. *fērō* “несу”, грец. φέρω [fērō] “несу”
 ст.-сл. **нєво** – латин. *nēbula* “туман”, грец. νέφος [nēfōs] “хмара, туман”
10. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **домъ** – латин. *dōmūs*, грец. δῶμος [dōmōs]
 ст.-сл. **морє** – латин. *māre*
 ст.-сл. **овьца** – д.-інд. *āvis*
 ст.-сл. **око** – латин. *ōcūlūs*, грец. ὄσσε [ōssē]
 ст.-сл. **ошь** – латин. *āxis*, грец. ἄξων [āksōn], д.-інд. *ākśah*
11. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **вѣдова** – латин. *vīdua*
 ст.-сл. **мѣни** – латин. *mīnor* “менше”
 ст.-сл. **гостъ** – латин. *hostīs* “ворог, чужоземець”
12. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **быти** – д.-інд. *bhūtiś* “буття”, латин. *fūturum* “майбутнє”, литов. *būti*
 ст.-сл. **дымъ** – латин. *fūmūs*, д.-інд. *dhūmāh*, литов. *dūmai* “дими”, латв. *dūmi*
 ст.-сл. **мышь** – д.-інд. *mīś*
 ст.-сл. **сынъ** – д.-інд. *sūnīśh*, литов. *sunīś*
13. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **братръ, братъ** – латин. *frāter*, д.-інд. *bhrātā*, грец. φράτωρ [frātōr]
 ст.-сл. **даръ, дань** – латин. *dōno* “дарую”, *dōnum* “дар”, грец. δίδωμι [didōmi] “дарую”, δῶρον [dōrōn] “дар”
 ст.-сл. **дѣва** – латин. *duō*
 ст.-сл. **дышати** – литов. *dūsēti*
 ст.-сл. **жалъ** – литов. *gēlti* “боляче”, *gēlonis* “бджолине жало”
 ст.-сл. **знати** – литов. *zinóti*, латин. *cognōsco* “пізнаю”, грец. γιγνώσκω [gignōskō] “пізнаю”
 ст.-сл. **мати** – латин. *māter*, латв. *māte*, д.-інд. *māter*, д.-ірланд. *máthir*, грец. μάτηρ [mātēr]
 ст.-сл. **стати** – латин. *stāre* “стоять”, д.-інд. *stāna-m* “стоянка”
14. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **живъ** – латин. *vīvus*, литов. *gīvas*, д.-інд. *jīvāh*
 ст.-сл. **пити** – д.-інд. *pītah*, грец. πίνω [pīnō]

ст.-сл. **ШИТИ** – литов. *siúti*, д.-інд. *sñtáh* “шитий”, готське *siūjan*

15. Поясніть послідовність модифікацій голосних у кінцевому давніше закритому складі:

tēlōs* > ст.-сл. **ТѢЛО

sŭrnōs* > **sŭrnъ* > **sъnъ* > ст.-сл. **СЫНЪ

kōnjōs* > **kōnjъs* > **konjъ* > ст.-сл. **КОНЪ

rōljōs* > **rōljō* > **rolje* > ст.-сл. **ПОЛЕ

kāmōn* > **kāmō* > ст.-сл. **КАМЫ “камінь”

16. Використовуючи таблицю 2, підготуйте розповідь про розвиток кожного праіндо-європейського дифтонга на праслов'янському ґрунті.

17. Назвіть праслов'янські голосні дифтонгічного (дифтонгоїдного) походження.

18. Які праслов'янські голосні могли бути утворені і з монофтонгів, і з дифтонгів?

19. Які праслов'янські голосні утворені були тільки з дифтонгів чи дифтонгоїдів?

20. Яким чинником зумовлений був процес монофтонгізації дифтонгів на праслов'янському ґрунті? У чому полягав цей процес? Наведіть приклади.

21. Чи однаковими були наслідки занепаду дифтонгів залежно від конкретної фонетичної позиції, у якій вони стояли? Наведіть приклади.

22. У якій фонетичній позиції відбувався розклад дифтонга, а не його монофтонгізація? Наведіть приклади.

23. Поясніть звукові відповідності:

ЦѢНА, литов. *kaina*

ВѢНЬЦЬ, литов. *vainikas*

ВИДЪ, литов. *vėidas* “лице”

ТИХЪ, литов. *teisūs* “справедливий”

БОУДИТИ, литов. *pasibaudih* “підніматися”

ТОУРЪ, латин. *taurus*, литов. *taūras*

24. Поясніть причини та наслідки різного розвитку дифтонгів:

kājna* “помста” > **kěna* > **cěna* > ст.-сл. **ЦѢНА

kājati* “мстити” > **kajati* > ст.-сл. **КАГАТИ СѦ

rōjī* “співати” > **rěti* > ст.-сл. **ПѢТИ

rōjětъ* “співає” > **rojětъ* > ст.-сл. **ПОКѢТЪ

sējtos* “сито” > ст.-сл. **СИТО

sējati* “сіяти” > ст.-сл. **СѢГАТИ

sojonti* “сунути” > ст.-сл. **СОУНЖТИ

sojati* “совати” > ст.-сл. **СОВАТИ

25. Використовуючи таблицю 4, підготуйте розповідь про розвиток прайндоевропейських дифтонгоїдів типу “голосний + носовий сонорний” на праслов’янському ґрунті.

26. З’ясуйте, в яких фонетичних позиціях дифтонгоїди типу “голосний + носовий сонорний” у пізній праслов’янській мові та старослов’янській мові не могли існувати. Поясніть причини та наслідки їх утрати. Наведіть приклади.

27. Укажіть, в яких випадках із дифтонгоїдів типу “голосний + носовий сонорний” розвивався носовий голосний [ɛ] (ѣ), а в яких – [i] (ѣ). Наведіть приклади.

28. З’ясуйте, в яких випадках сполучення типу “голосний + носовий сонорний” у старослов’янській мові зберігаються. Поясніть причини їх збереження. Наведіть приклади.

29. Знайдіть кореневі морфеми. Встановіть, який звуковий тип кореня старослов’янських слів більш давній. Поясніть причини існування таких варіантів кореневих морфем.

Жати - пожинати, възати - възимати - възъмѣ, сънати - сънимати - сънемѣж - сънимѣж, приѣти - примати - примѣж - прикмѣж, начинати - начало - начѣти - начьнѣж, распѣти - распьнѣж - распинати, звонѣ - звѣжкѣ, звьнѣти - звѣжнѣти.

30. Запишіть старослов’янські відповідники.

**Načinati - *načenti - *načьnetь, *ženti - *požinati - *žьnetь, *žemti - *požimati - *žьmetь, роčenti - *počinati - *počьnetь, *zvонѣ - *zvонкѣ, *proklenti - *proklinati, *imen - *imena, *sěmen - *sěmena, *vermen - *vermena, *těmen - *těmena, *bermen - *bermena.*

31. Поясніть звукові відповідності в таких словах:

ст.-сл. **пѣназь** – давньонім. *pfening*

ст.-сл. **гжсь** – давньонім. *gans*

ст.-сл. **чѣдо** – нім. *kind*

ст.-сл. **голѣвь** – латин. *columba*

ст.-сл. **дѣсѣть** – латин. *decem*

32. Використовуючи таблицю 3, підготуйте розповідь про розвиток прайндоевропейських дифтонгоїдів типу “голосний *o, *e + плавний сонорний” на ґрунті південнослов’янських діалектів та старослов’янської мови.

33. Поясніть, чому дифтонгоїди *or, *ol, *er, *el в пізній праслов’янській мові та в старослов’янській мові збереглися тільки перед голосним звуком. Наведіть приклади.

34. Поясніть, чому дифтонгоїди *or, *ol, *er, *el у пізній праслов’янській мові не могли існувати перед приголосним звуком. Яка їх історична доля в цій позиції? Наведіть приклади.

35. Поясніть звукові відповідності в таких словах:

ст.-сл. **бръгъ** – нім. *berg* “гора”

ст.-сл. **брада** – прус. *bordus*

ст.-сл. **шлѣмъ** – нім. *helm*

ст.-сл. **брѣза** – прус. *berze*

ст.-сл. **прасѧ** – прус. *porcus* “свиня”

36. Використовуючи таблицю 3, підготуйте розповідь про розвиток праіндоєвропейських дифтонгоїдів типу “голосний **ǵ*, **ǵ̥* + плавний сонорний” на ґрунті південнослов’янських діалектів та старослов’янської мови.

37. Поясніть, чому дифтонгоїди **br*, **bl*, **br*, **bl* в пізній праслов’янській мові та в старослов’янській мові збереглися тільки перед голосним звуком. Наведіть приклади.

38. Поясніть, чому дифтонгоїди **br*, **bl*, **br*, **bl* у пізній праслов’янській мові не могли існувати перед приголосним звуком. Яка їх історична доля в цій позиції? Наведіть приклади.

**Табл. 1. Доля індоєвропейських монофтонгів
на праслов'янському ґрунті**

Довгі голосні монофтонги		
Індоєвропейський вокалізм	Праслов'янський вокалізм	Спеціальні умови якісної зміни голосних
*ā	*a	
*ō	*a	
	*y (ы)	рідко в кінцевому давніше закритому складі
*ē	*ě (ѣ)	
	*'a	після j, ž, č, š
*ū	*y (ы)	
*ī	*i (и, і)	
Короткі голосні монофтонги		
Індоєвропейський вокалізм	Праслов'янський вокалізм	Спеціальні умови якісної зміни голосних
*ǣ	*o	
*ō	*o	
	*e	у кінцевому давніше закритому складі після м'яких приголосних (в іменах середнього роду)
	*ь	у кінцевому давніше закритому складі після м'яких приголосних (в іменах чоловічого роду)
*ě	*ь	у кінцевому давніше закритому складі після твердих приголосних (в іменах чоловічого роду)
	*e	
	*o	перед *ц / *ч, за яким стояв задній голосний
*ū	*ь	
*ī	*ь	

Табл. 2. Доля індоєвропейських дифтонгів на праслов'янському ґрунті

Праіндоєвропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни голосних
a _i , o _i	*ě (ѣ)	перед приголосним і в кінці слова
	*a-j, *o-j	перед голосним
e _i	*i	перед приголосним і в кінці слова
	*e-j	перед голосним
a _u , o _u , e _u	*u (ou, ѹ)	перед приголосним і в кінці слова
	*a-v, *o-v, *e-v	перед голосним

Тема 7. Основні випадки чергування голосних у старослов'янській мові. – 2 год.

1. Які основні ряди чергування голосних склалися в праіндоєвропейській мові та успадковані були ранньою праслов'янською мовою?
2. До якого найдавнішого чергування голосних зводяться чергування усіх трьох рядів?
3. Чим ускладнене давнє якісне чергування *ě – *ǫ перед *ц, *т, *н?
4. Поясніть походження старослов'янських чергувань першого ряду? При підготовці відповіді використовуйте Табл. 1.
5. Поясніть походження старослов'янських чергувань другого ряду? При підготовці відповіді використовуйте Табл. 2.
6. Поясніть походження старослов'янських чергувань третього ряду? При підготовці відповіді використовуйте Табл. 3.
7. У чому виявляється дія закону відкритого складу в другому та третьому рядах чергування голосних?
8. Чим зумовлене чергування монофтонгів зі звукосполученнями типу “голосний + приголосний” у другому та третьому рядах чергування голосних?
9. З урахуванням походження чергувань голосних другого та третього рядів з'ясуйте, що давніше: монофтонги чи звукосполучення типу “голосний + приголосний”?
10. Що розуміють під якісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади якісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань?
11. Що розуміють під кількісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади кількісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань?
12. Що розуміють під якісно-кількісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади якісно-кількісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань?
13. Визначте зміст поняття *сильний (повний) ступінь чергування голосних*? Наведіть приклади чергувань голосних на сильному (повному) ступені в кожному ряду чергувань?
14. Визначте зміст поняття *ступінь подовження*? Наведіть приклади чергувань голосних на ступені подовження в кожному ряду чергувань?
15. Визначте зміст поняття *ступінь редуції*? Наведіть приклади чергувань голосних на ступені редуції в кожному ряду чергувань?
16. Визначте зміст поняття *ступінь подовження редуції*? Наведіть приклади чергувань голосних на ступені подовження редуції в кожному ряду чергувань?

17. Підкресліть корінь слова і визначте, до якого ряду відноситься в цьому корені чергування голосних. У випадку другого та третього ряду чергування укажіть прояв закону відкритого складу. З'ясуйте, до якого давнього чергування голосних зводиться чергування у старослов'янській мові. Визначте тип давнього чергування (якісне, кількісне чи якісно-кількісне) та ступінь давнього чергування (повний, подовження, редукції чи подовження редукції).

Зразки виконання:

Бредеть – бродити: чергування **є – о** представляє перший ряд; зводиться до давнього якісного чергування ***ě – *ǫ**; **є** (з ***ě**) – сильний ступінь, **о** (з ***ǫ**) – сильний ступінь.

Рыти – роуно – ровъ – рѣвати: чергування **ы – оу – ов – ѣв** представляє другий ряд; за законом відкритого складу монофтонги **ы, оу** з'явилися перед приголосним, а **ов, ѣв** збережено перед голосним; зводиться до давнього якісно-кількісного чергування ***ī – *i – *ǫi – *ǫi**; **ы** (з ***ī**) – ступінь подовження редукції, **оу** (з ***i**) – сильний ступінь, **ов** (з ***ǫi**) – сильний ступінь, **ѣв** (з ***ǫi**) – ступінь редукції.

а) **востити – вадати, надѣти – надъменъ, ожидати – жьдати, оучити – привыкати, свекры “свекруха” – свекръве** (род. відм. одн.), **взати – жзы, проклинати – клатва, везеть – возити, дереть – дьрати, мати – мѣтити, блѣскъ – блѣснѣти, рѣж – нарицати, засыхати – сѣхнѣти, врѣма – врѣмена, летѣти – лѣтати, коса – чесати, ѣти – имати, вѣдѣти – воудити, тѣгнѣти – тѣгын, гнетѣ – оугнѣтати, гвоздь – пригваждати, оунывати – навѣ “покійник”, зѣвати – сѣзывати, любви “любов” – любѣве** (род. відм. одн.), **велѣти – волѣ, плѣма – плѣдъ, просити – вѣпрашати, начьнетъ – начинати, засыпати – сѣпати, грѣзити – грѣзнѣти, запрагати – сѣпрѣгъ, тѣретъ – оутирати, родити – раждати, посылати – сѣлати, сѣма – сѣмена, стелеть – столъ, сѣнѣти – сѣнимати, стелити – сѣлати, велѣти – волѣ, мѣтеж – сѣмѣта, дышати – доуѣхъ, сѣвѣрати – оуворъ, течеть – потокъ, гонити – ганѣти, теплѣ – топити, коснѣти сѣ – касати сѣ, мати – мѣка, грѣж – погрѣвати, трасти – трѣсѣ, совати – соунѣти, глѣхнѣти – глоушити, сѣдѣти “сидіти” – садити, блѣснѣти – блѣскати, звѣкнѣти – звѣкъ, бредеть – бродити, ковати – коузница, плететь – плѣтъ, сѣкроушити – крѣшка.**

б) **забыти – забѣвенъ, проклинати – проклѣти – проклѣнѣ, сѣхнѣти – соушити – засыхати, плѣтѣ – сѣплѣтати – оплѣтъ, ѣти – вѣзати – вѣзимати – вѣзьмѣ, лежати – ложе – прилагати, сѣверѣ – сѣворъ – сѣбирати – сѣвѣрати, зѣрѣти – вѣзоръ – зазирати – зарѣ, оумирати – оуморити – оумьретъ, прѣти – сѣпоръ – прѣпирати сѣ, плиты – плѣти “пливти” – плавати – плѣць, грѣж – грѣбъ – гравити – погрѣвати, жѣти – пожинати – жѣнеши, вѣздѣхъ – дыханѣ – доуша, посѣлати – посылати – посѣлѣж, текѣ – точити – прѣтѣкати – истачати – тѣци “течи (наказ. сп.)”, начало – начинати – начьнѣ, крыти – кровъ – сѣкрѣвенъ, памѣть –**

поминати – помьнѣж, жати – сѣжимати – жьмешн, слышати – слоухъ – слово – слава, распати – распинати – распьнѣж, рекж – отърокъ – отърѣкати сѣ – рьци “речи, кажи (наказ. сп.)” – отърицати, годъ – жьдати – ождати, ножь – вѣнзати – пронизати.

18. На основі першого, другого чи третього ряду чергувань голосних визначте, який голосний – ѣ чи ѣ – повинен бути написаний у спільнокореневих словах на місці крапок.

Берж – б..рати, сѣпоръ – расп..ра, начинати – нач..нѣж, жати – ж..нѣж, сѣзываети – з..вати, посылати – пос..лати, сѣбирати – сѣб..рати, держ – д..рати, растирати – т..рениѣ, сѣдѣти “сидіти” – сѣд..ло, лѣжь – л..гати, прѣзирати – з..рениѣ, пожимати – ж..мѣж, сѣжигати – ж..гѣж, наджти – над..мѣж, распинати – расп..нѣж, вѣзоръ – оуз..рѣти, оуморити – оум..ретъ, раждати – рожд..ство, роуно – р..вати, запихати – п..хати, сѣзидати – сѣз..дати – з..дѣчни “будівник, зодчий” – з..датель – з..даннѣ, перж – п..рати, кры “кров” – кр..вѣ (род. відм. одн.).

Тема 8. Формування слов'янської системи консонантизму. –
3 год.

1. Поясніть, чому на сучасному етапі можлива реконструкція праіндоєвропейської системи консонантизму.
2. Окресліть основні компоненти праіндоєвропейської системи консонантизму.
3. Укажіть усі критерії, за якими класифікують приголосні праіндоєвропейської мови.
4. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських сонорних?
5. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських шумних?
6. Яких приголосних було більше в праіндоєвропейській мові: проривних чи фрикативних?
7. Які фрикативні звуки були в праіндоєвропейській мові?
8. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських проривних?
9. Які придихові приголосні були в праіндоєвропейській мові?
10. Які лабіалізовані приголосні були в праіндоєвропейській мові?
11. Які лабіалізовані придихові приголосні були в праіндоєвропейській мові?
12. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських задньоязикових?
13. Які палатальні приголосні були в праіндоєвропейській мові? Чи існували в праіндоєвропейській мові інші м'які приголосні?
14. Які приголосні, наявні в сучасних слов'янських мовах та в старослов'янській мові, відсутні були в праіндоєвропейській мові?
15. Укажіть, які приголосні праіндоєвропейської мови без змін успадковані були праслов'янською мовою.
16. З'ясуйте долю праіндоєвропейських складових сонорних у праслов'янській та старослов'янській мовах.
17. Укажіть основну тенденцію творення мікросистеми шумних проривних приголосних праслов'янської мови на праіндоєвропейській основі.
18. Простежте долю праіндоєвропейських задньоязикових приголосних у період формування праслов'янського консонантизму на праіндоєвропейській основі.
19. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *z у праіндоєвропейській мові. Укажіть, які праіндоєвропейські приголосні продовжує праслов'янський *z.

Мьзда “відплата” – готське *mizdō*, осетин. *mizd*, **мозгъ** – д.-іран. *mazga*, пруське *muzgeno*, **знати** – грец. γιγνώσκω [gignōskō] “я знаю”, латин. *gnōseo* “знаю”, **зжвъ** – грец. γομφός [gōmfōs] “цвях”, **злато** – нім. *gold*, **зрно** – латин. *granum*, д.-ірланд. *gran*.

20. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *s у праіндоевропейській мові. Укажіть, які праіндоевропейські приголосні продовжує праслов'янський *s.

Сынъ – литов. *sūnūs*, готське *sunus*, д.-інд. *sūnūh*, **сѣма** – литов. *sėju*, латин. *sēmen*, **снѣгъ** – д.-пруське *snaugis*, готське *snaiws*, **свои** – д.-пруське *swais*, д.-інд. *svah*, **гостъ** – латин. *hostis* “ворог, чужинець”, готське *gasts*, **роса** – латин. *rōs*, литов. *rasà*, д.-інд. *rasā*, **мѣсаць** – латин. *mēnsis*, **льсть** – готське *lists*, **срьдьце** – латин. *cor*, грец. καρδία [kardīa], **слово** – латин. *clueō*, грец. κλέος [klēōs], д.-ірланд. *clú*, **ось** – грец. ἄξων [āksōn], **слоуѣхъ** – литов. *klausà*, **вьсь** “село” – латин. *vīcus*.

21. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *x у праіндоевропейській мові. Укажіть, які праіндоевропейські приголосні продовжує праслов'янський *x.

Блѣха – литов. *blusà*, **снѣха** – д.-інд. *snusā*, **доуѣхъ** – литов. *dāusos*, **мѣхъ** – латин. *mūscūs*, нім. *Moos*, литов. *mūsos*, **оуѣхо** – литов. *ausis*, готське *auso*, **лѣха** “грядка” – литов. *lyse*, пруське *luso*, готське *laists* “колія”, верхньонім. *leis* “колія”, **тихъ** – литов. *teisūs* “справедливий”, **мѣхъ** – литов. *māišas*, д.-пруське *moasis*, д.-інд. *mēsās*, **врѣхъ**, **врѣхъ** – литов. *viršūs*, латв. *viršus*, д.-інд. *vārsma*, **прахъ** – д.-інд. *pūrīsam* “земля, грязь”, **ветѣхъ** – литов. *vetušas*, латин. *vetus*, **моуѣха** – латин. *musca*, литов. *muse*, пруське *muso*, **соуѣхъ** – литов. *sausas*, **соха** – д.-інд. *cākhā* “сук”, **прорѣха** – д.-інд. *rēkhā* “риска”, *rikhati* “ріже”, **храбръ** (із псл. **horbъrъ*) – д.-інд. *kharāh* “твердий, гострий”.

22. У якій позиції праіндоевропейський приголосний *s розвинувся в *x на праслов'янському ґрунті?

23. З'ясуйте походження праслов'янських фрикативних приголосних *v та *j.

24. Укажіть основні тенденції розвитку праслов'янського консонантизму в період після його формування на праіндоевропейській основі до часу створення окремих слов'янських мов.

25. Окресліть шляхи формування праслов'янської мікросистеми м'яких приголосних.

26. Поясніть, чому в праслов'янській мові рано зник постконсонантний *j.

27. Окресліть етапи взаємної асиміляції у сполученнях типу “твердий приголосний + *j” у ранній праслов'янській мові. Наведіть приклади.

28. Поясніть різницю між перехідною та неперехідною палаталізаціями.

29. Простежте розвиток сполучень типу “сонорний приголосний *n, *r, *l + *j” у ранній праслов'янській мові. Наведіть приклади.

30. Простежте розвиток сполучень типу “губний приголосний **b, *p, *v, *m + *j*” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
31. Простежте розвиток сполучень типу “свистячий приголосний **s, *z + *j*” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
32. Простежте розвиток сполучень типу “задньоязиковий приголосний **g, *k, *x + *j*” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
33. Простежте розвиток сполучень типу “проривний приголосний **d, *t + *j*” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
34. Які звукосполучення перед **j* змінювали свою якість? Які наслідки перехідної палаталізації цих звукосполучень у старослов’янській мові? Наведіть приклади.
35. Укажіть, чи були в праслов’янській та старослов’янській мовах м’які задньоязикові?
36. Укажіть, в якій позиції задньоязикові у праслов’янській та старослов’янській мовах зберігали свою твердість. У якій позиції вони пережили перехідні пом’якшення?
37. Наслідки скількох перехідних палаталізацій задньоязикових зберігає старослов’янська мова? Котрі з цих перехідних палаталізацій на старослов’янському ґрунті дали однакові результати? Наведіть приклади на підтвердження свого висновку.
38. Напишіть старослов’янські відповідники до наведених праслов’янських архетипів. Прокоментуйте зміни приголосних.
**Lьstjĭ, *krьstjěnje, *rězjĭ, *vьpъjь, *storgja, *sěkja, *suxja, *klonjĭ, *kozja, *xotjĭ, *bjudo, *iskjĭ, *sadjā, *lovjĭ, *tьstja, *t̪l̪stja, *nĭdja, *pustjĭ, *plakjĭ, *vodjь, *sьkortjĭ, *světja, *kupjĭ, *dьzdzjь, *slugjĭ, *nozjь, *volja, *ljubjĭ, *prigvozdjĭ, *nosja, *xodjĭ, *gostjĭ, *pisjĭ, *pleskji, *vidjĭ, *zemja, *pogubjĭ, *gordjěninь, *sьmotrjĭ.*
39. Викладіть суть першої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов’янській мові. Які наслідки першої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов’янській мові? Наведіть приклади.
40. Напишіть старослов’янські відповідники до наведених ранніх праслов’янських архетипів. Прокоментуйте чергування приголосних.
**Sluga – *slugiti – *slugьba, *tixō – *tixina, *drugь – *drugiti – *drugьskь, *grěxь – *grěxiti – *grěxьnikь, *suxь – *suxiti – *suxja, *tьnogь – *tьnogьstvo, *straxь – *straxьnь, *gьnati – *genĭ.*
41. Напишіть старослов’янські відповідники до наведених ранніх праслов’янських архетипів. Прокоментуйте процеси заступлення приголосних.
**Kędo, *gena, *slyxĕti, *duxĕti, *m̪lkĕti, *krikĕti, *kĕdь, *gĕrь.*

42. Як у старослов'янській мові розрізняти наслідки першої та йотової перехідних палаталізацій задньоязикових? Поясніть на прикладах: **сүшити, соүша, кричати, чадъ, сѣча, печаль.**
43. Яка перехідна палаталізація задньоязикових – перша чи друга – у праслов'янській мові відбулася давніше? Чому друге перехідне пом'якшення задньоязикових не могло відбутися одночасно з першим?
44. Викладіть суть другої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Які наслідки другої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов'янській мові? Наведіть приклади.
45. Укажіть умови третьої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Які наслідки третьої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов'янській мові? Наведіть приклади.
46. Третє перехідне пом'якшення задньоязикових відбулося під впливом попередніх голосних, пов'язаних за своїм походженням із голосними високого піднесення. Укажіть, перед якими звуками в такій фонетичній позиції не спостережено наслідків третьої перехідної палаталізації задньоязикових. Наведіть приклади.
47. Якщо перше і друге перехідне пом'якшення в необхідних позиційних умовах відбувалося суворо послідовно, то чи спостережено таку послідовність при третій палаталізації? Наведіть приклади.
48. Як у старослов'янській мові розрізняти наслідки другої та третьої перехідних палаталізацій задньоязикових? Поясніть на прикладі: **лице, цѣна, овьца, чловѣци.**
49. Знайдіть корінь слова. Наслідки котрої (першої, другої, третьої чи йотової) палаталізації задньоязикових відбиває звукова структура старослов'янських слів? Обґрунтуйте свою думку.

Въходъ – шьдъши, дроүгъ – дроүже – дроүзи, дроүзи (мн.), пекж – печаль, горѣти – жаръ, жьгж – сѣжьженъ, велика страна – велицѣ странѣ (дав. відм.), влъкъ – влъци (мн.), година – жьдати – ожидати, помагати – помози, помози (наказ. сп.), кадити – чадъ, крикъ – кричати, соүха земля – сүсѣ земли (дав. відм.), кѣто – чѣто, доүхъ – дышати – доүша, полагати – положити, испоконъ – начинати – почати – начьнж, кѣнига – кѣнижьникъ – кѣнизи, кѣнизи (мн.), строга жена – строзѣ женѣ (дав. відм.), богъ – вози (мн.), врагъ – вражда – вражскъ – врази (мн.), сапогъ – сапозн, сапозн (мн.), чловѣкъ – чловѣчьскъ – чловѣци (мн.), коса – чесати, рекж – рьци (наказ. сп.), тихъ – тишина, слоүхъ – слоүшати, пастоүхъ – пастоүшьскъ – пастоүси (мн.), бѣгъ – бѣжитъ, великъ – величати, пекж – печетъ, сѣкж – сѣчетъ – сѣча, грѣхъ – грѣшити – грѣси (мн.), высокъ стлѣпъ – висоци стлѣпы (мн.), мрькнжти – мрьцати, коньчити – коньць – коньчина,

КЪНАГЫНИ – КЪНАЗЪ, ЛИЦЕ – ЛИКЪ – ЛИЧИНА, КОУПЬЦЪ – КОУПЬЧЬСКЪ, ЛЬГЪКЪ – ПОЛЬСА, НАРЕКАТИ – НАРИЦАТИ.

50. Прокоментуйте звукові відповідності. Наслідки котрої (першої, другої чи третьої) перехідної палаталізації задньоязикових відбиває звукова структура старослов'янських слів?

ЧЕТЫРЕ – литов. *keturi*, **ОВЬЦА** – д.-інд. *avikā*, **ЧРЪНЪ** – д.-інд. *kṛsnáh*, д.-пруське *kirsnah*, **ПЪНАЗЪ, ПЪНАЗЪ** – д.-верхньонім. *pfening*, **ЖИВЪ** – литов. *gývas*, **ЦЪНА** – литов. *kàina* “помста”, д.-іран. *kāenā*, **ЖАДАТИ** – литов. *pa-si-gendù* “помічаю відсутність”, **ЖАЛЬ** “гробниця”, **ЖАЛИТИ** “горювати” – литов. *gelá*, **СТЪЗА, СТЪЗА** – латв. *stiga*, **ЪСА** “хвороба, рана” – литов. *ingis*, **ЗЪЛО, ЗЪЛО** “дуже” – литов. *gailùs* “сильний, їдкий, сердитий”, д.-верхньонім. *geil* “веселий, розкішний”, готське *gailjan* “жвавий”, **СКЪЛАЗЪ, СКЪЛАЗЪ** “назва монети” – д.-нім. *skilling* “назва монети”, готське *skilliggs* “назва монети”, **ЖИЛА** – литов. *gysla*, **ЧАСЪ** – д.-пруське *kīsmān*, **ЖАЛТЪ** – литов. *geltōnas*, **КЪНАЗЪ, КЪНАЗЪ** – д.-верхньонім. *kuning*, нім. *könig*, **ЧЕЛО** – литов. *kélti* “піднімати”, **ЧАДО** – нім. *kind*, **ЖАТИ** – литов. *ginti*, **ЛИЦЕ** – осетин. *aikā*, **ЧИСТЪ** – литов. *kistas*, **ЦВЪТЪ** – латв. *kvitēt*, **ЖЕНА** – латин. *gens* “рід, плем'я”, **ЦЪЛЪ** – прус. *kailūstikan* “здоров'я”, **ЦЪСАРЪ** – готське *kaisar*, **ЧРЪВО** – д.-пруське *kermens* “тіло”, **КЛАДАЗЪ, КЛАДАЗЪ** – д.-нім. *kalding*, **ЛИЦЕ** – д.-пруське *laygnan*.

51. З'ясуйте причини відсутності наслідків перехідних пом'якшень задньоязикових: **КЕДРЪ, АРХИЕРЕН, ГЕОРГИИ, ГИГАНТЪ, ЄВАНГЕЛИКЪ, КЕЛИГА, КИПАРИСЪ, ХЕРОУВИМЪ, АНГЕЛЪ, ЄГПЪТЪ, ЛЕГЕОНЪ, ОКІАНЪ.**

52. З'ясуйте походження праслов'янських м'яких шиплячих приголосних *š', č', *dž', *ž'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праїндоевропейській мові?

53. З'ясуйте походження праслов'янських м'яких свистячих приголосних *s', c', *dz', *z'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праїндоевропейській мові?

54. З'ясуйте походження праслов'янських м'яких складних звуків *š't' та *ž'd'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праїндоевропейській мові?

55. Які зміни в системі приголосних фонем праслов'янської мови були зумовлені дією закону відкритого складу та тенденцією до наростання звучності у складі?

56. Укажіть випадки спрощення праслов'янських груп приголосних у старослов'янській мові.

57. Укажіть випадки асиміляції у праслов'янських групах приголосних на ґрунті старослов'янської мови.

58. Укажіть випадки дисиміляції у праслов'янських групах приголосних на ґрунті старослов'янської мови.

59. Укажіть випадки появи протетичних приголосних у праслов'янській та старослов'янській мовах. Поясніть причини такого явища.
60. Розкажіть, яка доля індоєвропейських кінцевих приголосних **t*, **d*, **s*, **r* у праслов'янській мові. Поясніть причини такого явища.

Табл. 1. Склад праіндоєвропейського консонантизму

Звучність	Спосіб творення		Місце творення					
			губні	передньо-язикові	середньо-язикові	задньо-язикові		
Сонорні	проривні	носові	Нелабіалізований		n, ɲ			
			Лабіалізований	m, m				
		плавні бокові	Нелабіалізований		l, ɭ			
			Лабіалізований					
	дрижачі	плавні дрижачі	Нелабіалізований		r, ʀ			
			Лабіалізований					
	Шумні	проривні	непрідихові	Нелабіалізований		d, t	g', k'	g, k
				Лабіалізований	b, p			g^u, k^u
придихові			Нелабіалізований		d^h, t^h		g^h, k^h	
			Лабіалізований	b^h, p^h			g^{uh}, k^{uh}	
щільні			Нелабіалізований		z, s			
			Лабіалізований					

**Табл. 3. Палаталізація приголосних у сполученні з *j
у праслов'янській мові**

Послідовність змін у праслов'янській мові		Наслідки змін у старослов'янській мові
Сонорні приголосні		
*nj > *n'j > *n': > *n'		н'
*lj > *l'j > *l': > *l'		л'
*rj > *r'j > *r': > *r'		р'
Губні приголосні		
*bj > *b'j > *b': > *b ^{l'} > *bl'		бл'
*pj > *p'j > *p': > *p ^{l'} > *pl'		пл'
*mj > *m'j > *m': > *m ^{l'} > *ml'		мл'
*vj > *v'j > *v': > *v ^{l'} > *vl'		вл'
Свистячі приголосні *z, *s		
*zj > *z'j > *z': > *z ^{z'} > *ž'		ж'
*sj > *s'j > *s': > *s ^{s'} > *š'		ш'
Задньоязикові приголосні		
*kj > *k'j > *k': > *k ^{č'} > *č'		ч'
*xj > *x'j > *x': > *x ^{š'} > *š'		ш'
*gj > *g'j > *g': > *g ^{dž'} > *dž' > *ž'		ж'
Проривні приголосні *d, *t		
*dj > *d'j > *d':	*d ^{ž'} > *dž' > *ž' (східнослов'янські мови)	
	*d ^{ž'} > *ž'd' (болгарська мова)	ж'д'
	*d ^{č'} > *dč' > *č' (західнослов'янські мови)	
*tj > *t'j > *t':	*t ^{š'} > *tš' > *č' (східнослов'янські мови)	
	*t ^{š'} > *š't' (болгарська мова)	ш'т'
	*t ^{c'} > *tc' > *c' (західнослов'янські мови)	
Звукосполучення		
*skj > *š'č' > *š't'		ш'т'
*stj > *š'č' > *š't'		ш'т'
*zgj > *ž'dž' > *ž'd'		ж'д'
*zdj > *ž'dž' > *ž'd'		ж'д'

**Табл. 4. Походження старослов'янських
м'яких шиплячих та свистячих приголосних**

Старослов'янський консонантизм	Праслов'янський консонантизм	Умови якісної зміни праслов'янських приголосних
ж'	*z	перед *j
	*g	перед *j перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
ш'	*s	перед *j
	*x	перед *j перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
ч'	*k	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
ж'д'	*d	перед *j
	*zg	
	*zd	
ш'т'	*t	перед *j
	*sk	
	*st	
	*kt, *gt	перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
s' > z'	*g	перед *ě < *a _i , *o _i та *i < *e _i
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr
с'	*x	перед *ě < *a _i , *o _i та *i < *e _i
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr
ц'	*k	перед *ě < *a _i , *o _i та *i < *e _i
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr

Табл. 5. Наслідки перехідних палаталізацій задньоязикових у старослов'янській мові

Праслов'янський консонантизм	Старослов'янський консонантизм	Умови якісної зміни праслов'янських приголосних
*g	ж'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	ѕ' > з'	перед *ě < *a _j , *o _j та *i < *e _j
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr
*k	ч'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	ц'	перед *ě < *a _j , *o _j та *i < *e _j
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr
*x	ш'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	с'	перед *ě < *a _j , *o _j та *i < *e _j
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr

Тема 9. Іменник у старослов'янській мові. – 2 год.

1. Скількома грамами у старослов'янській мові представлена категорія роду іменника? Назвіть логічні та формальні критерії родової диференціації іменників. Які з формальних ознак можуть уважатися основними показниками приналежності іменників до певного роду? Для відповіді використайте подані нижче іменники.

Чоловічий рід:

а) апостолъ, рабъ, листъ, прьстъ, медъ, доухъ, грѣхъ, чловѣкъ; б) корабль, плачь, мѣсць, младеньць, вождь, вѣньць, отьць; в) знои, обычан, злодѣи, покои, приключачи “випадок”, сѣдии, ловьчии; г) слоуга, владыка, дрѣводѣла “столяр”, старѣшина, юноша, прѣдѣтѣча “попередник”; г) камы “камінь”.

Жіночий рід:

а) врьба, звѣзда, рѣка, слоужьба, сѣноха “невістка”, моуха; б) распьрга, притѣча, волга, лѣжа, строуга, свинига, жажда; в) рабыни, поустыни, богыни, тврьдыни, грѣдыни; г) мати, дѣшти; г) млѣнии, ладии; д) любы “любов”, бры “брова”, боукы “буква”, кры “кров”, свекры “свекруха”; е) баснь, кость, пѣснь, гыбѣль, ношть, грѣдостъ.

Середній рід:

а) авлѣко, оутро, чело, брашьно “їжа”, злато, мѣрило, зрьно, колѣно; б) полк, морк, лице, подроужик, ложе, лице, жилиште, оржжик; в) има, врьма, сѣма, тѣма, брьма, жрѣба.

2. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією **-и** за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **богыни, млѣнии, мати** (жін. рід) та **краи, жрѣвии, сѣдии** (чол. рід)?
3. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією **-ы** за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **любы, свекры** (жін. рід) та **камы, пламы** (чол. рід)? Для відповіді використайте зразки старослов'янського відмінювання іменників.
4. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією **-ь** за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **пѣснь, печаль, кость** (жін. рід) та **конь, датель, гость** (чол. рід)? Для відповіді використайте зразки старослов'янського відмінювання іменників.
5. Скількома грамами у старослов'янській мові представлена категорія числа? У яких випадках у старослов'янській мові вживаються форми однини, множини та двоїни? Для відповіді використайте подані нижче речення.

Однина:

чловѣкъ єдинъ бѣ “був” богатъ. чловѣкъ єдинъ сѣхождаше отъ иєроусалима. и пристѣпи къ нємоу єдина рабыни. чловѣкъ єдинъ сѣтвори вєчєрѣ великѣ.

Множина:

посъла равы своя къ дѣлателемъ прияти плоды кго. иди на пжти и халжгы. і съвѣраша сѧ къ нѣмоу народи мнози. съвѣтъ сътвориша вси архикрѣи і старьци.

Двоїна:

никыи же рабъ можетъ дѣвѣма господинома работати. видите ржцѣ мои и нозѣ мои. се прѣдактъ сѧ нисоусъ сынъ чловѣчьскъ въ ржцѣ грѣшьникомъ. аште не виждаж на ржкоу кго гзвы гвоздныѧ. і приидж къ нисоусови и обрѣтж седашта чловѣка при ногоу нисоусовоу. и съ безаконьникомѧ причтенъ бысть. възрѣвъ нисоусъ очима своїма на небо и рече.

6. Укажіть, якого роду і числа збірні іменники типу **братиа, стража та каменик, листвик, лозик, вѣтвик, джвик, кореник, дѣтик**. Які формальні показники стали критеріями родової та числової диференціації таких іменників?
7. З'ясуйте, чи мають повну числову парадигму (форми усіх чисел) іменники типу **пиво, мѣдъ, гыбѣль, добрость, милость, мьсть, скръвь, благодать, вражда, невѣрик, богазнь, врата, оуста, гжсли, гасли**. Поясніть причини цього граматичного феномену.
8. Якими графемами у старослов'янській мові представлена категорія відмінка іменників?
9. Що означає форма кличного відмінка? В іменниках яких чисел і родів форма кличного відмінка не збігається з формою називного відмінка?
10. Назвіть типи відмінювання іменників у старослов'янській мові.
11. За яким принципом іменники старослов'янської мови поділяють на типи відмінювання?
12. За якою ознакою розрізняють давні вокалічні та консонантні іменні основи? Поясніть поняття *тематичний голосний іменної основи*.
13. Із якою зміною в морфемній структурі праслов'янського слова пов'язане руйнування давньої системи іменного відмінювання?
14. Укажіть основні причини перерозкладу давніх іменних основ.
15. Укажіть, які іменники відносяться до давнього типу відмінювання на **ā, *jā*. Чому цей тип відмінювання має таку назву? Які різновиди представлено в цьому типі відмінювання?
16. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **ā, *jā*:
Д. відм. мн.: **вьдов-амъ, слоуг-амъ, капл-гамъ**.
О. відм. мн.: **вьдов-ами, слоуг-ами, капл-гами**.
М. відм. мн.: **вьдов-ахъ, слоуг-ахъ, капл-гахъ**.

Д. – О. відм. дв.: **ВЪДОВ-ама, слоуг-ама, капл-ама.**

З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук **а** (**'а**), наявний у флексіях перед **м, х**.

17. Поясніть, чим зумовлене віднесення іменників **кожа, свѣшта, доуша, хыжа, межда, госпожда, лъжа, нжда, коупла, недѣла, боура** і под. до основ на ***jā**, адже в старослов'янській мові явних слідів ***j** у флексіях цих іменників нема.

Пор.: **kōzjā > *koža, *svētjā > *svěš't'a.*

18. Поясніть фонетичні зміни в іменниках, похідних від дієслів: **носити – ноша, садити – сажда, ловити – ловла, коупити – коупла, свѣтити – свѣшта** і под.

Пор.: **nōsītēj > *nōsī-ā > *nōsjā > *nosja > *noša.*

19. Чим із погляду історичної фонетики пояснюється належність до м'якого різновиду відмінювання іменників **овьца, грѣшница, оубица, винопица, пѣтица, горьница, дѣвица, пьшеница, польза**? До якого різновиду відмінювання (твердого чи м'якого) належали ці іменники в більш давній період?

Пор.: **ōũkā > *ōvikā > *ovьc'a.*

20. Знайдіть тверді і м'які основи в наведених іменниках давнього типу відмінювання на ***ā, *jā**.

сждни, распьра, кожа, ловьчин, одежда, слава, господини, съноха, капла, доуша, сжсѣдыни, нжда, чаша, пишта, стьза, сватыни, слоуга, ладни, лъжа, десница, боура.

21. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на ***ā** (чергування з ***ǎ**) в однині та в множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
О д н и н а				
Н. відм.	<i>*gěnā</i>	<i>*nōgā</i>	жена	нога
Р. відм.	<i>*gěnā-ns</i>	<i>*nōgǎ-ns</i>	жены	ногы
Д. відм.	<i>*gěnā-j</i>	<i>*nōgǎ-j</i>	женѣ	нозѣ
З. відм.	<i>*gěnā-m</i>	<i>*nōgǎ-m</i>	женж	ногж
О. відм.	<i>*gěnā-jān</i>	<i>*nōgǎ-jān</i>	женоѡж	ногоѡж
М. відм.	<i>*gěnā-j</i>	<i>*nōgǎ-j</i>	женѣ	нозѣ
К. відм.	<i>*gěnā</i>	<i>*nōgǎ</i>	жено	ного
М н о ж и н а				
Н. відм.	<i>*gěnā-ns</i>	<i>*nōgǎ-ns</i>	жены	ногы
Р. відм.	<i>*gěnā-n</i>	<i>*nōgǎ-n</i>	женѣ	ногѣ
Д. відм.	<i>*gěnā-mŭs</i>	<i>*nōgǎ-mŭs</i>	женамѣ	ногамѣ
З. відм.	<i>*gěnā-ns</i>	<i>*nōgǎ-ns</i>	жены	ногы
О. відм.	<i>*gěnā-mī</i>	<i>*nōgǎ-mī</i>	женами	ногами
М. відм.	<i>*gěnā-sŭ</i>	<i>*nōgǎ-sŭ</i>	женахѣ	ногахѣ

22. Укажіть, які іменники відносяться до давнього типу відмінювання на **ǫ*, **jǫ*. Чому цей тип відмінювання має таку назву? Які різновиди представлено в цьому типі відмінювання?
23. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **ǫ*, **jǫ*:
 О. відм. одн.: **ЗЖБ-омь, БЛЮД-омь та ПЛАЧ-емь, ПОЛ-емь.**
 Д. відм. мн.: **ЗЖБ-омъ, БЛЮД-омъ та ПЛАЧ-емъ, ПОЛ-емъ.**
 Д. – О. відм. дв.: **ЗЖБ-ома, БЛЮД-ома та ПЛАЧ-ема, ПОЛ-ема.**
 З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук *o* (у м'якому варіанті відмінювання – чергування *o/ε*), наявний у флексіях перед *m*.
24. Поясніть, чим зумовлене віднесення іменників **сѣнь, доухъ, жаръ, братръ, богъ, дворъ, другъ, отрокъ, облакъ, пьсь, чловѣкъ** і под. до основ на **ǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **ǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **sǫpnǫs* > **sъpnъ* > **sъnъ*, **dǫsǫs* > **dǫxǫs* > **duxъ*, **gērǫs* > **gērъ* > **žarъ*.
25. Поясніть, чим зумовлене віднесення іменників **ножь, вождь, дъждь, плаштъ, копачъ, кошъ, вѣпль, стѣбль** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **nǫzjǫs* > **nozjъ* > **nožъ*, **vǫdjǫs* > **vodjъ* > **vož'd'ъ*.
26. Поясніть, чим зумовлене віднесення іменників **краи, жрѣвни, знои, чародѣи, покои, рои, раи, ратаи, лицедѣи** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **krājǫs* > **krajъ*, **gěrbjǫs* > **žěrbjǫs* > **žrěbjǫs* > **žrěbъjъ*.
27. Поясніть, чим зумовлене віднесення іменників **поле, плештѣ, море, ложе, жилиштѣ, сѣкровиштѣ, попьриштѣ** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **pǫljǫs* > **polje* > **pole*; **plětjǫs* > **pletje* > **pleš't'е*.
28. Поясніть фонетичні зміни в іменниках, похідних від дієслів: **вѣпити – вѣпль, водити – вождь, (за)нозити – ножь** і под.
 Пор.: **vǫpītēj* > **vǫpī-ǫ-s* > **vǫpī-ǫ-s* > **vǫpj-ǫ-s* > **vъpjъ* > **vъplъ*.
29. Чим із погляду історичної фонетики пояснюється належність до м'якого різновиду відмінювання іменників **отьць, кѣназь, кладазь, пѣназь, агньць, вѣньць, гоньць, коньць, мѣсаць, творьць; лице, аице, срьдьце, слъньце**? До якого різновиду відмінювання (твердого чи м'якого) належали ці іменники в більш давній період?
 Пор.: **ǫtkǫs* > **otъkъ* > **otъсь*.
30. Знайдіть тверді і м'які основи в наведених іменниках давнього типу відмінювання на **ǫ*, **jǫ*.

столъ, краи, село, жито, поле, жрѣвни, перо, плаштъ, свѣтъ, невѣрик, ходатаи, громъ, рыбарь, зрьцало, гнѣздо, отьць, разбои, вѣпль, жито, плеште, врабни, прахъ, западъ, хытрьць, стражь, ребро, ключь, вождь, масо, вѣште, врачь, вѣко, слѣпць.

31. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на **ǫ* (чергування з **ō*, **ě*) в однині та в множині.

Відмінок	Праслов'янські форми	Старослов'янські форми		
О д н и н а				
Н. відм.	* <i>stǫlǫ-s</i>	* <i>drǫugǫ-s</i>	столъ	дроугъ
Р. відм.	* <i>stǫlō</i>	* <i>drǫugō</i>	стола	дроуга
Д. відм.	* <i>stǫlǫ-ŭ</i>	* <i>drǫugǫ-ŭ</i>	столоу	дроугоу
З. відм.	* <i>stǫlǫ-m</i>	* <i>drǫugǫ-m</i>	столъ	дроугъ
О. відм.	* <i>stǫlǫ-mī</i>	* <i>drǫugǫ-mī</i>	столомь	дроугомь
М. відм.	* <i>stǫlǫ-ĭ</i>	* <i>drǫugǫ-ĭ</i>	столѣ	дроугзѣ
К. відм.	* <i>stǫlē</i>	* <i>drǫugě</i>	столе	дроуже
М н о ж и н а				
Н. відм.	* <i>stǫlǫ-ŭs</i>	* <i>drǫugǫ-ŭs</i>	столи	дроуги
Р. відм.	* <i>stǫlǫ-n</i>	* <i>drǫugǫ-n</i>	столъ	дроугъ
Д. відм.	* <i>stǫlǫ-mōs</i>	* <i>drǫugǫ-mōs</i>	столомъ	дроугомъ
З. відм.	* <i>stǫlǫ-ns</i>	* <i>drǫugǫ-ns</i>	столаы	дроугы
О. відм.	* <i>stǫlǫ-ns</i>	* <i>drǫugǫ-ns</i>	столаы	дроугы
М. відм.	* <i>stǫlǫ-ŭsŭ</i>	* <i>drǫugǫ-ŭsŭ</i>	столѣхъ	дроугзѣхъ

32. У кличному відмінкові однини іменники з основою на **ǫ* мають закономірну флексію -*є*, що відбиває наслідки давнього якісного чергування **ǫ* > **ě*, пор.: дроуже, боже, оучениче, пастоуше, граде. Натомість іменники з основою на **jǫ* мають незакономірну з погляду історичної фонетики флексію -*ю*, пор.: коню, краю, ножю, врачу замість сподіваних **kōnjě*, **krājě*, **nōzjě*. За аналогією до відповідних форм якого типу відмінювання з'явилася флексія -*ю* в іменниках на **jǫ*? Використайте зразки відмінювання іменників.

33. Іменники на -*зь*, -*ць* типу кѣназь, отьць, старьць у кличному відмінку однини замість сподіваної для м'яких основ флексії -*ю* (пор.: коню, краю, ножю, врачу) мають закінчення -*є*, яке характерне для твердих основ, а також кінцевий шиплячий приголосний в основі: кѣнаже, отьче, старьче і под. Чим це пояснити?

Пор.: **kъnęgъ* > кѣназь, **kъnęgě* > кѣнаже; **otъkъ* > отьць, **otъkě* > отьче.

34. Іменники бракъ "весілля", кѣназь, пастоухъ, младеньць, мжжь, оученикъ, послоухъ "свідок", богъ, брѣгъ, копачь, влѣкъ, грахъ, старьць, сапогъ, орѣхъ, гонць запишіть у таких відмінкових формах: а) називного відмінка множини; б) місцевого відмінка однини та множини; в) кличного відмінка однини.

35. Укажіть, в яких відмінкових формах задньоязикові приголосні г, к, х у кінці основ іменників давнього типу відмінювання на *ǫ, *jǫ підлягали першій перехідній палаталізації і в яких формах – другій. Наведіть приклади. Поясніть, чому такі іменники відбивають наслідки різних перехідних палаталізацій, а не однієї (наприклад, тільки першої).
36. Укажіть, які іменники відносяться до давнього типу відмінювання на *ǫ. Чому цей тип відмінювання має таку назву?
37. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на *ǫ:
 О. відм. одн.: **сын-ъмь, дом-ъмь, вол-ъмь.**
 Д. відм. мн.: **сын-ъмъ, дом-ъмъ, вол-ъмъ.**
 О. відм. мн.: **сын-ъми, дом-ъми, вол-ъми.**
 М. відм. мн.: **сын-ъхъ, дом-ъхъ, вол-ъхъ.**
 Д. – О. відм. дв.: **сын-ъма, дом-ъма, вол-ъма.**
 З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук ь (*ǫ), наявний у флексіях перед м, х.
38. Поясніть, чим зумовлене віднесення іменників **сынъ, домъ, волъ, врьхъ, полъ, медъ** і под. до основ на *ǫ.
 Пор.: *sǫnǫs > *synъ; *dǫmǫs > *domъ, *ǫrsǫs > *vьrxъ > *vьrxъ.
39. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на *ǫ (чергування з *ǫ) в однині та в множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
	Однина	Множина	Однина	Множина
Н. відм.	*sǫnǫ-s	*sǫnǫ-ǫs	сынъ	сынове
Р. відм.	*sǫnǫ-s	*sǫnǫ-ǫn	сыноу	сыновъ
Д. відм.	*sǫnǫ-t	*sǫnǫ-mǫs	сынови	сынъмъ
З. відм.	*sǫnǫ-m	*sǫnǫ-ns	сынъ	сыны
О. відм.	*sǫnǫ-mǫ	*sǫnǫ-m	сынъмь	сынъми
М. відм.	*sǫnǫ-ǫ	*sǫnǫ-sǫ	сыноу	сынъхъ
К. відм.	*sǫnǫ-ǫ	–	сыноу	–

40. Укажіть, які іменники відносяться до давнього типу відмінювання на *ǫ. Чому цей тип відмінювання має таку назву?
41. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на *ǫ:
 Д. відм. мн.: **кост-ъмъ, гост-ъмъ.**
 О. відм. мн.: **кост-ъми, гост-ъми.**
 М. відм. мн.: **кост-ъхъ, гост-ъхъ.**
 Д. – О. відм. дв.: **кост-ъма, гост-ъма.**
 З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук ь (*ǫ), наявний у флексіях перед м, х.

42. Іменники чоловічого роду з основою на *ї закінчуються на -ДЬ, -ТЬ, -ВЬ, -БЬ, -СЬ. Із-поміж інших іменників чоловічого роду на -Ь до давніх основ на *ї належать тільки іменники **звѣрь, огонь, жгль**. З'ясуйте, чи був у праслов'янській мові в словах з основою на *ї перед кінцевим ь приголосний *j. Простежте: якби перед кінцевим ь у таких словах був приголосний *j, то які б сполучення з'явилися замість кінцевих -ДЬ (МЕДВѢДЬ), -ТЬ (ТЬСТЬ), -ВЬ (ЧРЬВЬ), -БЬ (ГОЛЖЬ), -СЬ (ГЖСЬ)?
43. Знаючи, що в праслов'янській мові в іменниках чоловічого роду з основою на *jǫ типу **конь, ножь** перед флексією -Ь був приголосний *j (пор.: *kǫnjǫs > *konjь > *kǫnъ, *nǫzjǫs > *nozjь > *nožь), а в іменниках чоловічого роду з основою на *ї перед флексією -Ь цього *j не було, з'ясуйте за фонетичними даними, до якого типу відмінювання в старослов'янській мові належать іменники **вождь** (пор.: водити), **вѣплъ** (пор.: вѣпити), **затъ, господь, пѣтъ, голжь, корабль, гжсь, плаштъ, стьблъ, лось, жеравлъ, татъ** “злодій”, **чрьвь, тьсть, лактъ, дъждь, гвоздь**. Наведені іменники запишіть у формі родового відмінка однини.
44. Слова **кость** та **гость** відносяться до одного типу відмінювання (давні основи на *ї), але перше з них має значення жіночого роду, друге – чоловічого. Простежте, чи в усіх відмінках іменники з основами на *ї чоловічого та жіночого родів мають однакові флексії.
45. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на *ї (чергування з *ī, *ēj) в однині та в множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
О д н и н а				
Н. відм.	*kǫstī-s	*gǫstī-s	кость	гость
Р. відм.	*kǫstēj-s	*gǫstēj-s	кости	гости
Д. відм.	*kǫstī	*gǫstī	кости	гости
З. відм.	*kǫstī-m	*gǫstī-m	кость	гость
О. відм.	*kǫstī-jǫn	*gǫstī-mī	костнѣж, костьѣж	гостьмь
М. відм.	*kǫstēj	*gǫstēj	кости	гости
К. відм.	*kǫstēj	*gǫstēj	кости	гости
М н о ж и н а				
Н. відм.	*kǫstī-s	*gǫstēj-ēs	кости	гостикѣ, гостькѣ
Р. відм.	*kǫstī-jī	*gǫstī-jī	костинѣ, костьнѣ	гостинѣ, гостьнѣ
Д. відм.	*kǫstī-mǫs	*gǫstī-mǫs	костьмь	гостьмь
З. відм.	*kǫstī-ns	*gǫstī-ns	кости	гости
О. відм.	*kǫstī-mī	*gǫstī-mī	костьми	гостьми
М. відм.	*kǫstī-sŭ	*gǫstī-sŭ	костьхъ	гостьхъ

46. Укажіть, які іменники відносяться до давнього типу відмінювання на *ī. Чому цей тип відмінювання має таку назву?

47. Виясніть, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників із давньою основою на **ū*. З'ясуйте тип та ступінь чергування голосних. Простежте у відмінкових формах іменників із основою на **ū* прояв закону відкритого складу.
48. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на **ū* (чергування з **ū*) в однині та в множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
	Однина	Множина	Однина	Множина
Н. відм.	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-s</i>	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>is</i></i>	свекры	свекръви
Р. відм.	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>ēs</i></i>	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>ōn</i></i>	свекръве	свекръвъ
Д. відм.	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>ī</i></i>	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>āmūs</i></i>	свекръви	свекръвамъ
З. відм.	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>īm</i></i>	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>īns</i></i>	свекръвъ	свекръви
О. відм.	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>ījān</i></i>	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>āmī</i></i>	свекръвиѣ (-ьѣ)	свекръвами
М. відм.	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>ě</i></i>	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-<i>āsū</i></i>	свекръве	свекръвахъ
К. відм.	* <i>s<u>u</u>ĕkr<u>ū</u>-s</i>	—	свекры	—

49. Укажіть, які групи іменників відносяться до давніх консонантних основ. Чому цей тип відмінювання має таку назву?
50. Укажіть, які іменники відносяться до основ на приголосний **n*. Якого роду можуть бути такі іменники? Простежте, чи в усіх відмінках іменники з основами на **n* чоловічого та середнього родів мають однакові флексії. Для відповіді використайте зразки відмінювання іменників.
51. Укажіть, які іменники відносяться до основ на приголосний **s*.
52. Укажіть, які іменники відносяться до основ на приголосний **t*. Яке значення має суфікс -*ant*- (із **-ent-*) в іменниках типу **тѣла** – **тѣлаѣта**, **жръвѣла** – **жръвѣлаѣта**?
53. Укажіть, які іменники відносяться до основ на приголосний **r*. Яке значення має суфікс -*er*- (із **-er-*) в іменниках типу **мати** – **матѣри**?
54. Поясніть фонетичні зміни у відмінкових формах іменників з основами на приголосний.
 Н. відм. одн.: **sēmēn* > **сѣмѣ**, **běrmēn* > **брѣмѣ**, **kāmōn* > **камы**, **tēlōs* > **тѣло**, **nēbōs* > **нево**, **gěrběnt* > **жръвѣ**, **āgněnt* > **агна**, **mātēr* > **mātīr* > **мати**, **dūktēr* > **dūktīr* > **дъшти**.
 Р. відм. одн.: **sēmēn-ēs* > **сѣмене**, **běrmēn-ēs* > **брѣмене**, **kāmēn-ēs* > **камене**, **tēlēs-ēs* > **тѣлесе**, **nēbēs-ēs* > **небесе**, **gěrběnt-ēs* > **жръвѣте**, **āgněnt-ēs* > **агнатє**, **mātēr-ēs* > **матєре**, **dūktēr-ēs* > **дъштерє**.
55. Виясніть, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників середнього роду з давньою основою на **n*: **има** – **имене**, **врѣма** – **врѣмене**, **брѣма** – **брѣмене**, **сѣма** – **сѣмене**, **тѣма** – **тѣмене**, **писма** – **писмене**. З'ясуйте тип та ступінь чергування голосних. Простежте вияв закону відкритого складу.

56. Виясніть, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників із давньою основою на *s: **слово** < *slōʷos – **словесе** < *slōʷēs-ēs, **небо** < *nēbōs – **небесе** < *nēbēs-ēs; пор. також **чудо** – **чудесе**, **коло** – **колесе**, **т'їло** – **т'їлесе**, **д'їло** – **д'їлесе**, **др'їво** – **др'ївесе**, **око** – **очесе**, **оухо** – **оушесе**. З'ясуйте тип та ступінь чергування голосних.
57. Виясніть, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників із давньою основою на *r: **мати** < *mātīr – **матере** < *mātēr-ēs. З'ясуйте тип та ступінь чергування голосних.

ЗРАЗКИ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

**Табл. 1. Відмінювання іменників із основами на *ā, *jā
у старослов'янській мові**

Відмінок	Твердий різновид		М'який різновид	
О д н и н а				
Н. відм.	жена	нога	земла	рабыни
Р. відм.	жены	ногы	земла	рабына
Д. відм.	женѣ	нозѣ	земли	рабыни
З. відм.	женѣ	ногѣ	землѣ	рабынѣ
О. відм.	женоу	ногоу	землеу	рабынеу
М. відм.	женѣ	нозѣ	земли	рабыни
К. відм.	жено	ного	земле	рабыне
М н о ж и н а				
Н. відм.	жены	ногы	земла	рабына
Р. відм.	женѣ	ногѣ	земль	рабынѣ
Д. відм.	женамѣ	ногамѣ	земламѣ	рабынамѣ
З. відм.	жены	ногы	земла	рабына
О. відм.	женами	ногами	землами	рабынами
М. відм.	женахѣ	ногахѣ	землахѣ	рабынахѣ
Д в о ї н а				
Н. – З. відм.	женѣ	нозѣ	земли	рабыни
Р. – М. відм.	женоу	ногоу	землю	рабыню
Д. – О. відм.	женама	ногама	землама	рабынама

**Табл. 2. Відмінювання іменників із основами на *ō, *jō
у старослов'янській мові**

Відмінок	Твердий різновид			М'який різновид			
О д н и н а							
Н. відм.	столѣ	дроугѣ	село	конь	отьць	краи	поле
Р. відм.	стола	дроуга	села	кона	отьца	крага	пола
Д. відм.	столоу	дроугоу	селоу	коню	отьцю	краю	полю
З. відм.	столѣ	дроугѣ	село	конь	отьць	краи	поле
О. відм.	столомѣ	дроугомѣ	селомѣ	конемѣ	отьцемѣ	кракмѣ	полемѣ
М. відм.	столѣ	дроугѣ	селѣ	кони	отьци	краи	поли
К. відм.	столѣ	дроугѣ	–	коню	отьче	краю	–
М н о ж и н а							
Н. відм.	столѣ	дроугѣ	села	кони	отьци	краи	пола
Р. відм.	столѣ	дроугѣ	селѣ	конь	отьць	краи	поль
Д. відм.	столомѣ	дроугомѣ	селомѣ	конемѣ	отьцемѣ	кракмѣ	полемѣ
З. відм.	стола	дроуга	села	кона	отьца	крага	пола
О. відм.	стола	дроуга	села	кони	отьци	краи	поли
М. відм.	столѣхѣ	дроугѣхѣ	селѣхѣ	конихѣ	отьцихѣ	краихѣ	полихѣ
Д в о ї н а							
Н. – З. відм.	стола	дроуга	селѣ	кона	отьца	крага	поли
Р. – М. відм.	столоу	дроугоу	селоу	коню	отьцю	краю	полю
Д. – О. відм.	столома	дроугома	селома	конема	отьцема	кракма	полема

**Табл. 3. Відмінювання іменників із основою на *ї
у старослов'янській мові**

Відмінок	О д н и н а	М н о ж и н а	Відмінок	Д в о ї н а
Н. відм.	сынѣ	сынове	Н. – З. відм.	сыны
Р. відм.	сыноу	сыновѣ	Р. – М. відм.	сыновоу
Д. відм.	сынови	сынѣмѣ	Д. – О. відм.	сынѣма
З. відм.	сынѣ	сыны		
О. відм.	сынѣмѣ	сынѣми		
М. відм.	сыноу	сынѣхѣ		
К. відм.	сыноу	–		

**Табл. 4. Відмінювання іменників із основою на *ї
у старослов'янській мові**

Відмінок	О д н и н а		М н о ж и н а	
	<i>жін. рід</i>	<i>чол. рід</i>	<i>жін. рід</i>	<i>чол. рід</i>
Н. відм.	костѣ	гостѣ	кости	гостикѣ, гостѣкѣ
Р. відм.	кости	гости	костинѣ, костѣи	гостинѣ, гостѣи
Д. відм.	кости	гости	костѣмѣ	гостѣмѣ
З. відм.	костѣ	гостѣ	кости	гости
О. відм.	костинѣж, костѣж	гостѣмѣ	костѣми	гостѣми
М. відм.	кости	гости	костѣхѣ	гостѣхѣ
К. відм.	кости	гости	–	–

Відмінок	Д в о ї н а	
	<i>жін. рід</i>	<i>чол. рід</i>
Н. – З. відм.	кости	гости
Р. – М. відм.	костиню, костѣю	гостиню, гостѣю
Д. – О. відм.	костѣма	гостѣма

**Табл. 5. Відмінювання іменників із основою на *ї̄
у старослов'янській мові**

Відмінок	О д н и н а	М н о ж и н а	Відмінок	Д в о ї н а
Н. відм.	свекры	свекръви	Н. – З. – К. відм.	свекръви
Р. відм.	свекръве	свекръвѣ	Р. – М. відм.	свекръвоу
Д. відм.	свекръви	свекръвамѣ	Д. – О. відм.	свекръвама
З. відм.	свекръвь	свекръви		
О. відм.	свекръвинѣж (-ьж)	свекръвами		
М. відм.	свекръве	свекръвахѣ		
К. відм.	свекры	–		

Табл. 6. Відмінювання іменників із давніми консонантними основами у старослов'янській мові

Відмінок	чол. рід	жін. рід	середн. рід		
О д н и н а					
Н. відм.	камы, камень	мати	има	тѣла	слово
Р. відм.	камене	матере	имене	тѣлатѣ	словесе
Д. відм.	камени	матери	имени	тѣлати	словеси
З. відм.	камень	матерь	има	тѣла	слово
О. відм.	каменьмь	материю, матерью	именьмь	тѣлатьмь	словесьмь
М. відм.	камене	матери	имене	тѣлатѣ	словесе
К. відм.	–	мати	–	–	–
М н о ж и н а					
Н. відм.	камене	матери	имена	тѣлата	словеса
Р. відм.	каменьъ	матерьъ	именьъ	тѣлатъ	словесъ
Д. відм.	каменьмъ	матерьмъ	именьмъ	тѣлатьмъ	словесьмъ
З. відм.	камени	матери	имена	тѣлата	словеса
О. відм.	каменьми	матерьми	имены	тѣлаты	словесы
М. відм.	каменьхъ	матерьхъ	именьхъ	тѣлатьхъ	словесьхъ
Д в о ї н а					
Н. – З. відм.	камени	матери	именѣ	тѣлатѣ	словесѣ
Р. – М. відм.	каменуѣ	матероуѣ	именуѣ	тѣлатоуѣ	словесуѣ
Д. – О. відм.	каменьма	матерьма	именьма	тѣлатьма	словесьма

Тема 10. Займенник у старослов'янській мові. – 2 год.

1. На які групи прийнято членувати займенники старослов'янської мови за особливостями відмінювання та граматичною специфікою? Наведіть приклади займенників кожної групи.
2. Займенники котрих розрядів кваліфіковано як неродові? Чому?
3. Поясніть, що означають займенники 1 та 2 осіб **азъ, мы, ты, вы**. Чи були в старослов'янській мові займенники 3 особи?
4. З'ясуйте, чи характерна для особових та зворотного займенників категорія роду?
5. З'ясуйте, чи характерна для особових займенників категорія числа? Чи змінювався за числами зворотний займенник?
6. З'ясуйте, чи характерна для особових та зворотного займенників категорія відмінка? Котрий займенник не мав форми називного відмінка?
7. Укажіть спільні граматичні характеристики особових та зворотного займенників.
8. Укажіть відмінні граматичні характеристики особових та зворотного займенників.
9. Поясніть, що таке суплетивізм.
10. Прокоментуйте систему відмінкових форм особових та зворотного займенників:

Відмінок	1 особа	2 особа	зворотний
О д н и н а			
Н.	азъ	ты	–
Р.	мене	тебе	себе
Д.	мынѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си
З.	ма, мене	та, тебе	са, себе
О.	мноуѣ	тобоюѣ	собоюѣ
М.	мынѣ	тебѣ	себѣ
М н о ж и н а			
Н.	мы	вы	–
Р.	насъ	васъ	–
Д.	намъ, ны	вамъ, вы	–
З.	ны, насъ	вы, васъ	–
О.	нами	вами	–
М.	насъ	васъ	–
Д в о і н а			
Н.	вѣ	ва	–
Р. – М.	наю	ваю	–
Д. – О.	нама	вама	–
З.	на	ва	–

11. Прокоментуйте звукову структуру варіанта займенника 1 особи називного відмінка однини **ѣзъ**, що засвідчений, зокрема, в Маріїнському Євангелії. З'ясуйте історичну долю цього займенника в різних слов'янських мовах.
12. Укажіть, чергування котрого ряду проявляється в основах особових та зворотного займенників. Визначте тип та ступінь давнього чергування.
Р. відм. одн.: **тебе, себе**, Д. відм. одн.: **тебѣ, себѣ**
О. відм. одн.: **тобою, собою**
13. У Синайському Псалтирі та Синайському Требнику форма родового відмінка однини **мене** часом замінюється паралельним варіантом **мьне, м'не**. Як склався цей варіант?
14. У пам'ятках X – XI ст. представлено паралельні форми давального та місцевого відмінків однини займенника 1 особи: **мьнѣ** і **мънѣ**. Чому основним, первинним вважається варіант **мьнѣ**, у структурі якого представлено редукований переднього ряду?
Примітка. Простежте, голосний якого ряду виступає у формах давального і місцевого відмінків однини займенника 2 особи та зворотного займенника. Пор.: **тебѣ, себѣ**.
15. У пам'ятках X – XI ст. представлено паралельні форми орудного відмінка однини займенника 1 особи **мъною** і **мьною**. Чому основним, первинним вважається варіант **мъною**, у структурі якого представлено редукований заднього ряду?
Примітка. Простежте, голосний якого ряду виступає у формах орудного відмінка однини займенника 2 особи та зворотного займенника. Пор.: **тобою, собою**.
16. У Київських листках замість форми називного відмінка множини **мы** трапляється варіант **ны**. Під впливом якого відмінка він постав?
17. Поясніть, що таке енклітика, енклітична форма.
18. Укажіть, які з паралельних форм особових та зворотного займенників у старослов'янській мові вживалися як енклітики, а які – як основні.
19. Чи спочатку були енклітиками форми знахідного відмінка однини **ма, та, са** та множини **ны, вы**? У зв'язку з чим ці форми стали напівенклітиками? Якими формами вони поступово витіснялися?
20. З'ясуйте специфіку вживання у старослов'янській мові паралельних енклітичних та основних форм особових і зворотного займенників. Енклітичні чи основні форми вживалися при потребі наголошення, підкреслення займенника в тексті?
21. В особових займенниках значення відмінків у праіндоевропейській мові виражалося двома способами: а) використанням різних основ (суплетивізм); б) використанням однієї основи з різними внутрішніми флексіями. Чи залишилися

сліди цього явища у старослов'янській мові? Прокоментуйте з цього погляду форми:

а) азъ – мене – насъ – вѣ; ты – вы;

б) мене – мьнѣ – ма – мъноу; тебе – тебѣ – та – тобою.

22. Чи залишило сліди внутрішньофлексивне відмінювання особових займенників у сучасних слов'янських мовах, наприклад, українській?

23. Від яких займенників походять предметно-особові займенники?

24. Чи однакові вказівні займенники використовувалися для називного і непрямих відмінків предметно-особових займенників?

25. Назвіть граматичні характеристики предметно-особових займенників. Чи характерні для них категорії відмінка та числа?

26. Простежте, яку граматичну особливість вказівних займенників зберегли предметно-особові займенники. У зв'язку з цим з'ясуйте, до родових чи неродових слід відносити предметно-особові займенники.

27. Прокоментуйте відмінкові форми предметно-особових займенників:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	онъ	оно	она
Р.	кго	кго	кѡ
Д.	кмоу	кмоу	кѡ
З.	и	к	ѡ
О.	имъ	имъ	кѡ
М.	къмъ	къмъ	кѡ
М н о ж и н а			
Н.	они	она	оны
Р.	ихъ	ихъ	ихъ
Д.	имъ	имъ	имъ
З.	ѡ	ѡ	ѡ
О.	ими	ими	ими
М.	ихъ	ихъ	ихъ
Д в о ї н а			
Н.	она	онѣ	онѣ
Р. – М.	кю	кю	кю
Д. – О.	има	има	има
З.	ѡ	и	и

28. Якими особливостями предметно-особові займенники відрізнялися від власне вказівних?

29. Якими граматичними характеристиками родові займенники відрізняються від неродових? Чи мають родові займенники у своїх основах зв'язок із категорією особи?

30. Назвіть розряди родових займенників за значенням.

31. Назвіть старослов'янські вказівні займенники, які виражають: а) конкретну вказівку на найближчий предмет; б) звичайну вказівку на предмет без підкреслення ступеня віддалення того, на що вказується; в) вказівку на далекий предмет. Чи зберігають вказівні займенники таке триступеневе протиставлення в українській мові? Чому східнослов'янські мови утратили таке протиставлення?
32. Яке значення у старослов'янській мові мав вказівний займенник **овъ**, **ова**, **ово**? У яких випадках він уживався?
33. Назвіть розряди вказівних займенників за значенням.
34. Назвіть власне вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
35. Назвіть якісно-вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
36. Назвіть кількісно-вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
37. З'ясуйте значення присвійних займенників. Наведіть приклади.
38. Чи виражають основи присвійних займенників зв'язок із категорією особи? Поясніть причини цього феномена.
39. Простежте, від яких основ у ранній праслов'янській мові були утворені присвійні займенники. За допомогою яких суфіксів творилися присвійні займенники в ранній праслов'янській мові?
40. Чи були у старослов'янській мові присвійні займенники, утворені від основ предметно-особових або власне вказівних займенників? Які форми вживалися замість них?
41. Які займенники кваліфіковано як означальні?
42. На які групи за граматичними характеристиками і особливостями відмінювання можна поділити питально-відносні займенники? Наведіть приклади займенників кожної групи.
43. З'ясуйте специфіку вживання у старослов'янській мові питально-відносних родових займенників **къто**, **чьто**.
44. Чим відрізняються відносні займенники від питальних?
45. Як у старослов'янській мові творилися неозначені займенники? Наведіть приклади неозначених займенників.
46. Як у старослов'янській мові творилися заперечні займенники? Наведіть приклади заперечних займенників.
47. Назвіть граматичні категорії, характерні для родових займенників.
48. З'ясуйте специфіку відмінювання родових займенників.
49. Які різновиди відмінювання родових займенників склалися залежно від кінцевого приголосного основи?

50. Назвіть займенники, які відмінювалися за твердим різновидом. Прокоментуйте відмінювання родових займенників із кінцевим твердим приголосним основи на прикладі **тѣ, такѣ**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	тѣ, такѣ	то, тако	та, така
Р.	того, такого	того, такого	тоѡ, такоѡ
Д.	томуѣ, такомуѣ	томуѣ, такомуѣ	тои, такои
З.	тѣ, такѣ	то, тако	тѡ, такѡ
О.	тѣмь, тацѣмь	тѣмь, тацѣмь	тоѡмь, такоѡмь
М.	томь, такомь	томь, такомь	тои, такои
М н о ж и н а			
Н.	ти, тацѣ	та, така	ты, такы
Р.	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ
Д.	тѣмь, тацѣмь	тѣмь, тацѣмь	тѣмь, тацѣмь
З.	ты, такы	та, така	ты, такы
О.	тѣми, тацѣми	тѣми, тацѣми	тѣми, тацѣми
М.	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ
Д в о ї н а			
Н. – З.	та, така	тѣ, тацѣ	тѣ, тацѣ
Р. – М.	тою, такою	тою, такою	тою, такою
Д. – О.	тѣма, тацѣма	тѣма, тацѣма	тѣма, тацѣма

51. Поясніть зміни задньоязикових приголосних у деяких відмінкових формах займенника **такѣ**, а також займенників **селикѣ, какѣ, іакѣ, інакѣ, вьсакѣ, мьногѣ**, що відмінювалися за тим же зразком. Наслідки котрої перехідної палаталізації відбиває звукова структура аналізованих форм?

52. Назвіть займенники, які відмінювалися за м'яким різновидом. Прокоментуйте відмінювання родових займенників із кінцевим м'яким приголосним основи на прикладі **нашѣ, мои**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	нашѣ, мои	наше, моѣ	наша, моѡ
Р.	нашего, моѣго	нашего, моѣго	нашеѡ, моѡ
Д.	нашегоѣ, моѣмоѣ	нашегоѣ, моѣмоѣ	нашен, моѣи
З.	нашѣ, мои	наше, моѣ	нашѡ, моѡ
О.	нашимь, моѣмь	нашимь, моѣмь	нашеѡмь, моѡмь
М.	нашемь, моѣмь	нашемь, моѣмь	нашен, моѣи
М н о ж и н а			
Н.	наши, мои	наша, моѡ	наша, моѡ
Р.	нашихъ, моѣхъ	нашихъ, моѣхъ	нашихъ, моѣхъ
Д.	нашимь, моѣмь	нашимь, моѣмь	нашимь, моѣмь
З.	наша, моѡ	наша, моѡ	наша, моѡ
О.	нашими, моѣми	нашими, моѣми	нашими, моѣми
М.	нашихъ, моѣхъ	нашихъ, моѣхъ	нашихъ, моѣхъ

Д в о і н а			
Н. – З.	наша, мога	наши, мон	наши, мон
Р. – М.	нашею, мокою	нашею, мокою	нашею, мокою
Д. – О.	нашими, монма	нашими, монма	нашими, монма

53. З'ясуйте, які особливості у формах деяких відмінків має займенник м'якого різновиду **сь**. Поясніть, у зв'язку з якими морфологічними процесами постали паралельні форми деяких відмінків цього займенника:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	сь, сьн, сии	се	си
Р.	сеґо	сеґо	сеѣѡ
Д.	сеґоуґ	сеґоуґ	сеи
З.	сь	се	сьѣѡ, снѣѡ
О.	снмь	снмь	сеѣѡ
М.	сеѣѡ	сеѣѡ	сеи
М н о ж и н а			
Н.	си, сии	си	сьѣѡ, снѣѡ
Р.	снхъ	снхъ	снхъ
Д.	снмъ	снмъ	снмъ
З.	сьѣѡ, снѣѡ	си	сьѣѡ, снѣѡ
О.	снми	снми	снми
М.	снхъ	снхъ	снхъ
Д в о і н а			
Н. – З.	сьѣѡ, снѣѡ	си	си
Р. – М.	сею	сею	сею
Д. – О.	снма	снма	снма

54. Прокоментуйте особливості відмінювання питально-відносного займенника м'якого різновиду **кыи** в однині і множині. Чи засвідчені в старослов'янських пам'ятках його двоїнні форми?

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	кыи	кок	каґа
Р.	кокґо	кокґо	кокѣѡ
Д.	кокмоуґ	кокмоуґ	коки
З.	кыи	кок	кѣѣѡ, коѣѡ
О.	кыимь	кыимь	кокѣѡ
М.	кокѣѡ	кокѣѡ	коки
М н о ж и н а			
Н.	ци	каґа	кѣѣѡ
Р.	кыихъ	кыихъ	кыихъ
Д.	кыимъ	кыимъ	кыимъ
З.	кѣѣѡ	каґа	кѣѣѡ
О.	кыими	кыими	кыими
М.	кыихъ	кыихъ	кыихъ

55. Чим характеризується мішаний різновид відмінювання родових займенників? Які займенники відмінювалися за цим різновидом? Прокоментуйте специфіку відмінювання займенника мішаного різновиду **ВЬСЬ**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	ВЬСЬ	ВЬСЕ	ВЬСА
Р.	ВЬСЕГО	ВЬСЕГО	ВЬСЕНА
Д.	ВЬСЕМОУ	ВЬСЕМОУ	ВЬСЕН
З.	ВЬСЬ	ВЬСЕ	ВЬСЕНА
О.	ВЬСЬМЬ	ВЬСЬМЬ	ВЬСЕНА
М.	ВЬСЕМЬ	ВЬСЕМЬ	ВЬСЕН
М н о ж и н а			
Н.	ВЬСИ	ВЬСА	ВЬСА
Р.	ВЬСЬХЪ	ВЬСЬХЪ	ВЬСЬХЪ
Д.	ВЬСЬМЪ	ВЬСЬМЪ	ВЬСЬМЪ
З.	ВЬСА	ВЬСА	ВЬСА
О.	ВЬСЬМИ	ВЬСЬМИ	ВЬСЬМИ
М.	ВЬСЬХЪ	ВЬСЬХЪ	ВЬСЬХЪ
Д в о ї н а			
Н. – З.	ВЬСА	ВЬСИ	ВЬСИ
Р. – М.	ВЬСЕЮ	ВЬСЕЮ	ВЬСЕЮ
Д. – О.	ВЬСЬМА	ВЬСЬМА	ВЬСЬМА

56. Прокоментуйте специфіку відмінювання неродових питально-відосних займенників **КЪТО**, **ЧЬТО**:

Н.	КЪТО	ЧЬТО
Р.	КОГО	ЧЕСО, ЧЬСО, ЧЕСОГО, ЧЬСОГО
Д.	КОМОУ	ЧЕСОМОУ, ЧЬСОМОУ, ЧЕМОУ
З.	КОГО	ЧЬТО
О.	ЦЬМЬ	ЧИМЬ
М.	КОМЬ	ЧЕМЬ, ЧЕСОМЬ

57. Укажіть, які займенники у старослов'янській мові мали іменне відмінювання.

58. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювався займенник **єтеръ** (єтеръ).

59. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювався займенник **которыи** (котерыи).

60. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювалися займенники **каковъ**, **таковъ**, **сицевъ**, **дрогъ**.

61. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювалися займенники **коликъ**, **кликъ**, **толикъ**, **селикъ**, **мъногъ**.

Тема 11. Прикметник у старослов'янській мові. – 2 год.

1. Поясніть, чому в ранній праслов'янській мові прикметники не відрізнялися принципово від іменників.
2. Укажіть, за якою ознакою у праслов'янській мові відбулося розмежування імен на іменники і прикметники.
3. З'ясуйте, які прикметники більш давні – короткі чи повні.
4. Поясніть, чому короткі прикметники називаються іменними.
5. З'ясуйте специфіку семантичної структури іменних прикметників.
6. Яку синтаксичну функцію виконували іменні прикметники у праслов'янській та старослов'янській мовах?
7. Назвіть основні граматичні категорії іменних прикметників та з'ясуйте специфіку їх реалізації. Чи були прикметникові граматичні категорії самостійними?
8. Назвіть формальні критерії родової диференціації прикметників у старослов'янській мові. Для відповіді проаналізуйте слова **ДОМОВИТЪ, НИШТЬ, НЕБЕСНА, СИНѦ, ТЛЪСТО, ОУТРЬНЕ**.
9. Чи зберегли короткі прикметники, виділившись із загальної групи імен, іменне відмінювання?
10. За типом яких іменних основ відмінювалися короткі прикметники?
11. Прикметники якого роду відмінювалися за зразком іменних вокалічних основ на *ā, *jā і вокалічних основ на *ǫ, *jǫ?
12. Назвіть різновиди відмінювання іменних прикметників залежно від властивостей кінцевого приголосного основи. Наведіть приклади прикметників кожного різновиду.
13. Визначте, за зразком яких іменних вокалічних основ у старослов'янській мові відмінювалися короткі прикметники **БЛИЗЪКЪ, СИНЬ, БРАТЪНА, ОБЪШТЬ, БОГАТА, ТЪШТЕ, ГРЪДЪ, МАЛОМОШЪ, НИШТЬ, ОУТРЬНЬ, ПЪШЬ, ПЛОДОВИТО, ЛЪНИВА, СРЪДИТЪ, СОУХА, ШИРОКО, ГЛАДЪКЪ, ШТЮЖДЪ, ЛЖКАВО, ДОБЛЬ**.
14. Чи достовірне твердження, що відмінювання іменних прикметників у старослов'янській мові порівняно з іменниками було одноманітним? Обґрунтуйте свою думку.
15. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду в усіх відмінках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
О д н и н а		
Н.	столъ новъ	конь тьшть
Р.	стола нова	конѧ тьштѧ
Д.	столоу новоу	коню тьштю
З.	столъ новъ	конь тьшть
О.	столомъ новомъ	конемъ тьштемъ
М.	столѣ новѣ	кони тьшти
М н о ж и н а		
Н.	столи нови	кони тьшти
Р.	столъ новъ	конь тьшть
Д.	столомъ новомъ	конемъ тьштемъ
З.	стола новы	конѧ тьштѧ
О.	стола новы	кони тьшти
М.	столѣхъ новѣхъ	конихъ тоштихъ
Д в о ї н а		
Н. – З.	стола нова	конѧ тьштѧ
Р. – М.	столоу новоу	коню тьштю
Д. – О.	столома новома	конема тьштема

16. З'ясуйте, чи відмінкові флексії іменних прикметників чоловічого роду залежали від флексій (а отже, від типу відмінювання) означуваних ними іменників. Для відповіді проаналізуйте, чи за однаковим зразком відмінювалися іменники чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду у словосполученнях: **сынъ грѣдъ, домъ бѣлъ, медъ новъ та боль обьшть, затъ ништь, огонь маломошть.**

17. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду в непрямих відмінках мають різні флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

О д н и н а		
Н.	сынъ младъ	гость тьшть
Р.	сыноу млада	гости тьштѧ
Д.	сынови млагоу	гости тьштю
З.	сынъ младъ	гость тьшть
О.	сынъмъ младомъ	гостъмъ тьштемъ
М.	сыноу младѣ	гости тьшти
М н о ж и н а		
Н.	сынове млади	гостик тьшти
Р.	сыновъ младъ	гостин тьшть
Д.	сынъмъ младомъ	гостъмъ тьштемъ
З.	сыны млады	гости тьштѧ
О.	сынъми млады	гостъми тьшти
М.	сынъхъ младѣхъ	гостъхъ тоштихъ
Д в о ї н а		
Н. – З.	сыны млада	гости тьштѧ
Р. – М.	сыновоу млагоу	гостю тьштю
Д. – О.	сынъма младама	гостъма тьштема

18.Провідмініайте в однині та множині словосполучення: **братъ мждръ, сжсѣдъ добръ, домъ высокъ, гласъ глухъ, медъ рѣдъкъ, листъ синь, чръньць ништъ, сынъ смѣлъ, чловѣкъ добль, камень дальнь.** Чи в усіх словосполученнях відмінкові флексії іменників та прикметників збігаються? Чому? У формах місцевого відмінка однини і множини та називного множини прокоментуйте зміни задньоязикових приголосних у кінці іменних основ перед голосними переднього ряду.

19.Поясніть, чому в наведених прикладах іменники середнього роду та іменні прикметники середнього роду в усіх відмінках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
О д н и н а		
Н.	село ново	море синє
Р.	села нова	морѣ синѣ
Д.	селоу новоу	морю синю
З.	село ново	море синє
О.	селомъ новомъ	моремъ синемъ
М.	селѣ новѣ	мори сини
М н о ж и н а		
Н.	села нова	морѣ синѣ
Р.	селѣ новѣ	морь синь
Д.	селомъ новомъ	моремъ синемъ
З.	села нова	морѣ синѣ
О.	сели новы	мори сини
М.	селѣхъ новѣхъ	морихъ синихъ
Д в о ї н а		
Н. – З.	селѣ новѣ	мори сини
Р. – М.	селоу новоу	морю синю
Д. – О.	селома новома	морема синема

20.З'ясуйте, чи відмінкові флексії іменних прикметників середнього роду залежали від флексій (а отже, від типу відмінювання) означуваних ними іменників. Для відповіді проаналізуйте, чи за однаковим зразком відмінювалися іменники середнього роду та іменні прикметники середнього роду у словосполученнях: **слово мило, тѣло мрътво, небо чисто, дрѣво сѣхо.**

21.Поясніть, чому в наведеному прикладі іменник середнього роду та іменний прикметник середнього роду в непрямих відмінках мають різні флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменник та іменний прикметник?

О д н и н а	
Н.	слово лжкаво
Р.	словесе лжкава
Д.	словеси лжковоу
З.	слово лжкаво
О.	словесъмь лжкавомь
М.	словесе лжкавѣ
М н о ж и н а	
Н.	словеса лжкава
Р.	словесѣ лжкавѣ
Д.	словесъмь лжкавомь
З.	словеса лжкава
О.	словесы лжкавы
М.	словесѣхъ лжкавѣхъ
Д в о і н а	
Н. – З.	словесѣ лжкавѣ
Р. – М.	словесоу лжковоу
Д. – О.	словесьма лжкавома

22.Провідмініяйте в однині та множині словосполучення: **лице блѣдо, дрѣво високо, аблѣко сладѣко, слово льстиво, блато глѣбоко, небо синє, поле сѣхо, ложе тврѣдо, слѣньце оутрѣне, зрѣно маломоште, чадѣ тѣште.** Чи в усіх словосполученнях відмінкові флексії іменників та прикметників збігаються. Чому? У формах місцевого відмінка однини і множини прокоментуйте зміни задньоязикових приголосних у кінці іменних основ перед голосними переднього ряду.

23.Поясніть, чому в наведених прикладах іменники жіночого роду та іменні прикметники жіночого роду в усіх відмінках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
О д н и н а		
Н.	жена млада	каплѣ синѣ
Р.	жены млады	каплѣ синѣ
Д.	женѣ младѣ	капли сини
З.	женѣ младѣ	каплѣ синѣ
О.	женоѣ млагоѣ	каплѣ синѣ
М.	женѣ младѣ	капли сини
М н о ж и н а		
Н.	жены млады	каплѣ синѣ
Р.	женѣ младѣ	каплѣ синѣ
Д.	женамъ младамъ	каплѣ синѣ
З.	жены млады	каплѣ синѣ
О.	женами младами	каплѣ синѣ
М.	женахъ младахъ	каплѣ синѣ

Д в о ї н а		
Н. – З.	женѣ младѣ	капли сини
Р. – М.	женоу младоу	каплю синю
Д. – О.	женама младама	каплѣма синѣма

24. За зразком, поданим у табл. 3, провідмініайте в однині та множині словосполучення: **вдова лжкава, агода кысла, ноша тажька, рѣка гажбока, боура велика, година блага, стража смѣла, истина обьшѣа, дѣвица пѣша.** Чи в усіх словосполученнях відмінкові флексії іменників та прикметників збігаються? Чому? У формах давального і місцевого відмінків однини прокоментуйте зміни задньоязикових приголосних у кінці іменних основ перед голосними переднього ряду.

25. З'ясуйте, чи мали іменні прикметники у старослов'янській мові форму кличного відмінка. Яка форма іменних прикметників використовувалася у звертаннях?

26. У поданих прикладах знайдіть іменні прикметники, визначте, в якому роді, числі та відмінку вони представлені, з'ясуйте їх синтаксичну роль.

А зъло дрѣво плоды зълы творитъ.

Никъто же вѣливактъ вина нова въ мѣхы ветъхы.

Бждете же мждри акы змиа.

Подобно ксть цѣсарство небесько зрюоу горюшьноу.

Тако бждетъ и родоу семоу лжкавоу.

Вьсакъ иже слышитъ ми словеса и творитъ га. оуподоблѣж юго мжжоу мждроу.

Горе вамъ вожди слѣпи.

Далъ ти водѣ живѣ.

Анѣлъ бо господень съшьдъ съ небесе.

Не можеша власа бѣла ли чрна сътворити.

Бы гладъ крѣпкъ на странѣ тои.

Чловѣкъ нѣкыи сътвори вечерѣ великѣ.

Исоусъ видѣ юдинѣ вдовицѣ оубогѣ.

27. Напишіть старослов'янські та українські (при потребі – російські) форми називного відмінка однини наведених іменних прикметників. Урахуйте модифікації монофтонгів, дифтонгів, дифтонгоїдів та груп приголосних на слов'янському мовному ґрунті.

**uētūsōs, *k^hōrbrōs, *glādūkā, *lājuōs, *krējjuōs, *kītīnā, *pěkēlīnōs, *nējūā, *gījuōs, *dāusīnōs, *grdā, *dōbjōs, *lōnkājuōs, *sōlnōs, *suēntā, *tūskjōs, *sōldūkōs, *tēisā, *dlg^hōs, *sāusā, *kṛnōs, *k' lōusīnā, *kīstōs, *gl̥tōs.*

28. Простежте історичну долю іменного відмінювання прикметників у різних слов'янських мовах. Чи зберігає сучасна українська мова короткі форми прикметників?

29. Поясніть, чому повні прикметники називаються займенниковими.

30. Окресліть загальну схему творення займенникових прикметників у праслов'янській мові.
31. Поясніть, яку функцію у структурі праслов'янських повних прикметників виконували займенникові енклітики **jь*, **je*, **ja*. Чому їх називають означеними артиклями?
32. З'ясуйте специфіку семантичної структури повних прикметників у праслов'янській мові.
33. З'ясуйте різницю у значенні конструкцій **dobra žena* і **dobra ja žena*, **dobrъ отьсь* і **dobrъ jь отьсь*, **dobro slovo* і **dobro je slovo*.
34. Яку синтаксичну функцію виконували повні прикметники у старослов'янській мові?
35. Поясніть, як у ранній праслов'янській мові відмінювалися структури **novъ-jь*, **nova-ja*, **novo-je*.
36. Якими процесами у праслов'янській мові супроводжувалося взаємне фонетичне пристосування (зрощення) іменних прикметників та займенникових енклітик **jь*, **je*, **ja*? Наведіть приклади, використовуючи вміщені нижче таблиці.
37. Прокоментуйте фонетичні зміни на стику іменного прикметника чоловічого роду та займенникової енклітики **jь*:

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
О д н и н а		
Н.	<i>*novъ-jь</i> НОВЫН	<i>*sinjъ-jь</i> СИННИ
Р.	<i>*nova-jego</i> НОВАКГО	<i>*sinja-jego</i> СИНЯКГО
Д.	<i>*novu-jemu</i> НОВОУКМОУ	<i>*sinju-jemu</i> СИНЮКМОУ
З.	<i>*novъ-jь</i> НОВЫН	<i>*sinjъ-jь</i> СИННИ
О.	<i>*novotъ-jimъ</i> НОВЫНМЪ	<i>*sinjemъ-jimъ</i> СИННИМЪ
М.	<i>*nově-jemъ</i> НОВѢКМЪ	<i>*sinji-jemъ</i> СИННИМЪ
М н о ж и н а		
Н.	<i>*novi-ji</i> НОВИН	<i>*sinji-ji</i> СИННИ
Р.	<i>*novъ-jixъ</i> НОВЫНХЪ	<i>*sinjъ-jixъ</i> СИННИХЪ
Д.	<i>*novotъ-jimъ</i> НОВЫНМЪ	<i>*sinjemъ-jimъ</i> СИННИМЪ
З.	<i>*novu-ję</i> НОВЫНЬ	<i>*sinję-ję</i> СИННЬ
О.	<i>*novu-jimi</i> НОВЫНМИ	<i>*sinji-jimi</i> СИННИМИ
М.	<i>*nověxъ-jixъ</i> НОВЫНХЪ	<i>*sinjixъ-jixъ</i> СИННИХЪ
Д в о ї н а		
Н.-З.	<i>*nova-ja</i> НОВАЯ	<i>*sinja-ja</i> СИНЯЯ
Р.-М.	<i>*novu-ju</i> НОВОЮ	<i>*sinju-ju</i> СИНЮ
Д.-О.	<i>*novota-jima</i> НОВЫНМА	<i>*sinjeta-jima</i> СИННИМА

38. Прокоментуйте фонетичні зміни на стику іменного прикметника жіночого роду та займенникової енклітики **ja*:

Відмінок	Твердий різновид		М'який різновид	
О д н и н а				
Н.	<i>*nova-ja</i>	НОВАІА	<i>*sinja-ja</i>	СИНІАІА
Р.	<i>*novu-jeje</i>	НОВЫІА	<i>*sinje-jeje</i>	СИНІАІА
Д.	<i>*nově-jeji</i>	НОВ'ЬІ	<i>*sinji-jeji</i>	СИНІІІ
З.	<i>*novq-jejq</i>	НОВЪІЖ	<i>*sinjq-jejq</i>	СИНІЖІЖ
О.	<i>*novojq-jejq</i>	НОВОІЖ	<i>*sinjejq-jejq</i>	СИНІЄІЖ
М.	<i>*nově-jeji</i>	НОВ'ЬІ	<i>*sinji-jeji</i>	СИНІІІ
М н о ж и н а				
Н.	<i>*novu-je</i>	НОВЫІА	<i>*sinje-je</i>	СИНІАІА
Р.	<i>*novъ-jixъ</i>	НОВЫІХЪ	<i>*sinjъ-jixъ</i>	СИНІІІХЪ
Д.	<i>*novamъ-jimъ</i>	НОВЫІМЪ	<i>*sinjamъ-jimъ</i>	СИНІІІМЪ
З.	<i>*novu-je</i>	НОВЫІА	<i>*sinje-je</i>	СИНІАІА
О.	<i>*novami-jimi</i>	НОВЫІМІ	<i>*sinjami-jimi</i>	СИНІІІМІ
М.	<i>*novaхъ-jixъ</i>	НОВЫІХЪ	<i>*sinjaхъ-jixъ</i>	СИНІІІХЪ
Д в о і н а				
Н.-З.	<i>*nově-ji</i>	НОВ'ЬІ	<i>*sinji-ji</i>	СИНІІІ
Р.-М.	<i>*novu-jeju</i>	НОВОІЮ	<i>*sinju-jeju</i>	СИНІЮЮ
Д.-О.	<i>*novama-jima</i>	НОВЫІМА	<i>*sinjema-jima</i>	СИНІІІМА

39. Доведіть, що фонетичне пристосування іменних прикметників та займенникових енклітик **jь*, **je*, **ja* у праслов'янській мові було взаємним, тобто приводило до змін звукової структури обох компонентів. Наведіть приклади.
40. Поясніть, чому тип відмінювання повних прикметників у старослов'янській мові подібний до відмінювання родових займенників.
41. Охарактеризуйте фонетичні процеси, якими супроводжувалося структурне переоформлення відмінкових форм повних прикметників чоловічого роду у старослов'янській мові:

Твердий різновид

О д н и н а				
Н.	НОВЫІ	НОВЫ		
Р.	НОВАКГО	НОВААГО	НОВАГО	НОВОГО
Д.	НОВОУКМОУ	НОВОУОУМОУ	НОВОУМОУ	НОВОМОУ
З.	НОВЫІ	НОВЫ		
О.	НОВЫІМЪ	НОВЫМЪ		
М.	НОВ'ЬКМЪ	НОВ'Ь'ЬМЪ	НОВ'ЬМЪ	
М н о ж и н а				
Н.	НОВІІ	НОВІ		
Р.	НОВЫІХЪ	НОВЫХЪ		
Д.	НОВЫІМЪ	НОВЫМЪ		
З.	НОВЫІЖ			
О.	НОВЫІМІ	НОВЫМІ		
М.	НОВЫІХЪ	НОВЫХЪ		

М'який різновид

О д н и н а				
Н.	синии	сини		
Р.	синнакго	синнааго	синнаго	синего
Д.	синюкмоу	синююмоу	синюмоу	синемоу
З.	синии	сини		
О.	синиимь	синимь		
М.	синиимь	синимь		
М н о ж и н а				
Н.	синии	сини		
Р.	синиихъ	синихъ		
Д.	синиимъ	синимъ		
З.	синиѡѡ			
О.	синиими	синими		
М.	синиихъ	синихъ		

42. У поданих прикладах знайдіть займенникові прикметники, визначте, в якому роді, числі та відмінку вони представлені. Прокоментуйте зміни у звуковій структурі повних прикметників.

И не въведи насъ въ искушениѡ. нъ избави ны ѿ лжкавааго.

Ѣгда зъванъ бждеша на бракъ. не сяди на прѣднимь мѣстѣ.

Чъто иштете живаго съ мрътвыми.

Даждь ми достоинжж часть имѣниѡ.

Добрыи пастоухъ пристѡпи къ стадж.

И былъ еси съ исоусомь галилѣискимь.

Не трѣвоужтъ съдравни врача.

Онъ же въставъ запрѣти вѣтроу і влънению водноукмоу.

Придоша птица небеськыѡ.

Бы нѣкыи отъшьльць въ весьнѣѣмь градѣ.

Кльнетъ сѡ златомь цркъвнымь.

Побѣдитель ксть на въстакж неприазнь нощынжж.

Дивны высоты морьскыѡ.

И тлъкжцюмоу отъвръзетъ сѡ.

Выше того ксть закона тѣлеснакго.

Изиди ѡдро на распжтиѡ и стъгны града. и ништаѡ и бѣдныѡ и храмыѡ и слѣпыѡ въведи сѣмо.

Тако бждетъ и родови семоу лжкавоуоумоу.

можетъ ли чрѣво вѣмѣстити невѣмѣстимааго.

Тема 12. Структурні класи дієслів. Теперішній час дієслова.

– 3 год.

1. Укажіть, якою системою форм представлено дієслово у старослов'янській мові.
2. З'ясуйте різницю між особовими та іменними дієслівними формами. Наведіть приклади дієслівних особових та іменних форм.
3. Назвіть та охарактеризуйте основні граматичні категорії старослов'янського дієслова.
4. Поясніть, що означає категорія виду дієслова. Якими грамемами представлена категорія виду? Укажіть, якою значущою частиною слова – основою чи флексією – виражається значення дієслівного виду.
5. Назвіть конкретні засоби творення видових дієслівних пар у старослов'янській мові.
дѣлати – съдѣлати, поустити – поустати, простити – праштати, кричати – крикнѣти, избавити – избавляти.
6. Укажіть, чи було для праіндоєвропейської мови характерним двочленне протиставлення дієслівних основ доконаного – недоконаного виду. Розкажіть про походження слов'янських дієслівних видів.
7. Які протиставлення дієслівних основ у старослов'янській мові відбивають індоєвропейську категорію визначеності – невизначеності дії?
8. Поясніть, що означає індоєвропейська категорія спрямованості – неспрямованості руху. Для відповіді проаналізуйте пари: **лѣтѣти – лѣтати, вести – водити, нести – носити, брести – бродити.**
9. Поясніть, що означає індоєвропейська категорія одноразовості – багаторазовості дії. Для відповіді проаналізуйте пари: **простити – праштати, родити – раждати, носити – принашати.**
10. Поясніть, що означає індоєвропейська категорія спонування – стану. Для відповіді проаналізуйте пари: **ложити – лежати, ставити – стоати, соушити – съхнѣти, гасити – гаснѣти.**
11. Поясніть, якого значення надають суфікси наведеним дієсловам. Укажіть супровідний засіб вираження граматичного значення.
везти – возити, вести – водити, капнѣти – капати, лѣтѣти – лѣтати, начати – начинати.

12. Поясніть, що означає категорія часу дієслова. Якими графемами представлена категорія часу? Назвіть конкретні засоби творення часових форм у старослов'янській мові.
13. Укажіть основні значення дієслівних форм теперішнього, минулого та майбутнього часів. Наведіть приклади дієслів кожного часу.
14. З'ясуйте причини розрізнення у старослов'янській мові абсолютних та відносних часів.
15. Укажіть, які часові форми належать до абсолютних часів. Наведіть приклади.
16. Укажіть, які часові форми належать до відносних часів. Наведіть приклади.
17. Поясніть, що означає категорія способу. Якими графемами представлена категорія способу? Назвіть засоби вираження значення способу у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
18. Поясніть, що означає категорія особи. Якими графемами представлена категорія особи? Назвіть конкретні засоби вираження значення особи у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
19. Розкрийте значення дієслів у формах кожної з осіб. Наведіть приклади.
20. Поясніть, що означає категорія числа. Якими графемами представлена категорія числа? Назвіть конкретні засоби вираження значення числа у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
21. Розкрийте значення дієслів у кожній із числових форм. Наведіть приклади.
22. Поясніть, що означає категорія стану. Якими графемами представлена категорія стану? Назвіть засоби вираження значення стану у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
23. Укажіть дієслівні форми, які не знають значення особи.
24. Укажіть, якими власне дієслівними та іменними (не власне дієслівними) категоріями характеризується дієприкметник як особлива іменна дієслівна форма.
25. Укажіть, від яких двох основ творяться всі синтетичні (прості) форми дієслова в старослов'янській мові.
26. Чи збігається основа інфінітива старослов'янських дієслів із основою теперішнього часу? Наведіть приклади.

27. Укажіть спосіб визначення основи інфінітива дієслів. Наведіть приклади.
28. Знайдіть основу інфінітива і визначте, на який звук вона закінчується: на голосний чи приголосний, на кореневий чи суфіксальний. У випадках, коли основа інфінітива закінчується на приголосний, укажіть на наявність чи відсутність звукових змін у кінці основи.
выти, врести, вести, канжти, везти, гжсти, тлъкнжти, красти, оувазнжти, нести, гразнжти, мести, пешти, мошти, решти, съхнжти, класти, тешти, стрѣшти, жешти, сѣсти, стришти.
29. Укажіть спосіб визначення основи теперішнього часу дієслів. Наведіть приклади.
30. Знайдіть основу теперішнього часу і визначте, на який звук вона закінчується: на твердий чи на м'який.
несжтъ, стоѣтъ, канжтъ, бнжтъ, ловатъ, кыснжтъ, платѣтъ, дрѣмляжтъ, рѣжжтъ, копанжтъ, важжтъ, мжчатъ, клюжтъ, красѣтъ, соужтъ, веджтъ, лазѣтъ, машжтъ, пишжтъ, лѣпатъ.
31. За якою ознакою дієслова старослов'янської мови поділено на класи?
32. Укажіть, яка основа – інфінітива чи теперішнього часу – є головною класифікаційною ознакою при поділі дієслів на класи.
33. Назвіть і охарактеризуйте класи дієслів старослов'янської мови. Наведіть приклади дієслів кожного класу.
34. За якою ознакою у старослов'янській мові виділено тематичні дієслова? Поясніть поняття *тематичний голосний дієслівної основи*.
35. За якою ознакою тематичні дієслова старослов'янської мови поділено на дві дієвідміни. Наведіть приклади.
36. Дієслова котрих класів складають першу тематичну дієвідміну? Що об'єднує дієслова цих класів у межах першої дієвідміни?
37. Дієслова котрого класу складають другу тематичну дієвідміну?
38. Прокоментуйте таблицю.

Таблиця 1. Поділ тематичних дієслів на дієвідміни та класи за тематичними суфіксами

Дієвідміна	Перша			Друга
	I	II	III	
Клас				IV
Тематичний суфікс	*-ǫ-/*-ě-	*-nǫ-/*-ně-	*-jǫ-/*-jě-	*-ī-

- 39.З'ясуйте, до котрого класу та котрої дієвідміни належать наведені дієслова.
**НЕСЖТЬ, ЛОВАТЬ, ЗНАЖТЬ, ПРОСАТЬ, ГАСАТЬ, ДАЖТЬ, ЛЮБАТЬ, КАЖАТЬ,
 ДѢЛАЖТЬ, КОПАЖТЬ, ВАЖАТЬ, МЖАТЬ, КЛЮЖТЬ, КРАСАТЬ, ЛАЗАТЬ,
 ПИШАТЬ, ЧИТАЖТЬ, СЪХНЖТЬ, ЛѢПАТЬ.**
- 40.З'ясуйте, до котрого класу та котрої дієвідміни належать наведені дієслова.
**ЖЪДАТИ, ГАСНЖТИ, ВЛѢШТИ, ТЪКАТИ, ЗЪВАТИ, ПЛЕСТИ, РѢЗАТИ, ДВИГНЖТИ,
 МЕСТИ, РЕШТИ, МЕТАТИ, СТАРѢТИ, ВЪЗАТИ, ПЛАКАТИ, КРЫТИ, КАПАТИ, СЫПАТИ,
 ВИСѢТИ, ХОДИТИ, НОСИТИ, РАБОТАТИ.**
- 41.Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у праслов'янській мові творилися форми теперішнього часу. Пригадайте спосіб визначення основи теперішнього часу дієслів.
- 42.Окресліть загальну схему творення у праслов'янській мові форм теперішнього часу тематичних дієслів.
- 43.Прокоментуйте систему первинних флексій тематичних дієслів.
- 44.Укажіть, в яких дієслівних часових формах уживалися первинні флексії.

Таблиця 2. Первинні флексії тематичних дієслів у праслов'янській мові

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	*-m	*-mōs	*-vē
2	*-sī	*-tě	*-tā
3	*-tŭ	-ntŭ	*-tě

- 45.Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у формах теперішнього часу дієслів різних класів.

Таблиця 3. Специфіка вживання тематичних голосних у формах теперішнього часу дієслів різних класів

Особа	I клас	II клас	III клас	IV клас
О д н и н а				
1	*-ō-	*-nō-	*-jō-	*-ī-ō-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
М н о ж и н а				
1	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ō-	*-nō-	*-jō-	*-ī-
Д в о ї н а				
1	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-

- 46.Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів І класу в праслов'янській мові.
- 47.Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів І класу.
- 48.Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів І класу.

Таблиця 4. Походження форм теперішнього часу дієслів І класу

Особа	вести		нести	
О д н и н а				
1	<i>*vĕd-ǫ-m</i>	ВЕДЖ	<i>*něs-ǫ-m</i>	НЕСЖ
2	<i>*vĕd-ě-sī</i>	ВЕДЕШИ	<i>*něs-ě-sī</i>	НЕСЕШИ
3	<i>*vĕd-ě-tŭ</i>	ВЕДЕТЬ	<i>*něs-ě-tŭ</i>	НЕСЕТЬ
М н о ж и н а				
1	<i>*vĕd-ě-mōs</i>	ВЕДЕМЪ	<i>*něs-ě-mōs</i>	НЕСЕМЪ
2	<i>*vĕd-ě-tě</i>	ВЕДЕТЕ	<i>*něs-ě-tě</i>	НЕСЕТЕ
3	<i>*vĕd-ǫ-ntŭ</i>	ВЕДЖТЬ	<i>*něs-ǫ-ntŭ</i>	НЕСЖТЬ
Д в о ї н а				
1	<i>*vĕd-ě-vē</i>	ВЕДЕВЪ	<i>*něs-ě-vē</i>	НЕСЕВЪ
2	<i>*vĕd-ě-tā</i>	ВЕДЕТА	<i>*něs-ě-tā</i>	НЕСЕТА
3	<i>*vĕd-ě-tě</i>	ВЕДЕТЕ	<i>*něs-ě-tě</i>	НЕСЕТЕ

- 49.За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів красти, мести, брести.
- 50.Прокоментуйте зміни приголосних у старослов'янських формах теперішнього часу дієслів І класу з коренем на задньоязиковий.

Таблиця 5. Зміни приголосних у формах теперішнього часу дієслів І класу з коренем на задньоязиковий

Особа	мошти		решти	
О д н и н а				
1	<i>*mōg-ǫ-m</i>	МОГЖ	<i>*rĕk-ǫ-m</i>	РЕКЖ
2	<i>*mōg-ě-sī</i>	МОЖЕШИ	<i>*rĕk-ě-sī</i>	РЕЧЕШИ
3	<i>*mōg-ě-tŭ</i>	МОЖЕТЪ	<i>*rĕk-ě-tŭ</i>	РЕЧЕТЪ
М н о ж и н а				
1	<i>*mōg-ě-mōs</i>	МОЖЕМЪ	<i>*rĕk-ě-mōs</i>	РЕЧЕМЪ
2	<i>*mōg-ě-tě</i>	МОЖЕТЕ	<i>*rĕk-ě-tě</i>	РЕЧЕТЕ
3	<i>*mōg-ǫ-ntŭ</i>	МОГЖТЬ	<i>*rĕk-ǫ-ntŭ</i>	РЕКЖТЬ

Д в о ї н а				
1	<i>*mǫg-ě-vē</i>	можевѣ	<i>*rěk-ě-vē</i>	речевѣ
2	<i>*mǫg-ě-tā</i>	можета	<i>*rěk-ě-tā</i>	речета
3	<i>*mǫg-ě-tě</i>	можете	<i>*rěk-ě-tě</i>	речете

51. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **пешти, стришти, брѣшти**.
52. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів II класу в праслов'янській мові.
53. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів II класу.
54. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів II класу.

Таблиця 6. Походження форм теперішнього часу дієслів II класу

Особа	сѣхнѣти		гаснѣти	
О д н и н а				
1	<i>*sǫx-nǫ-m</i>	сѣхнѣ	<i>*gās-nǫ-m</i>	гаснѣ
2	<i>*sǫx-ně-sī</i>	сѣхнѣши	<i>*gās-ně-sī</i>	гаснѣши
3	<i>*sǫx-ně-tǫ</i>	сѣхнѣтъ	<i>*gās-ně-tǫ</i>	гаснѣтъ
М н о ж и н а				
1	<i>*sǫx-ně-mōs</i>	сѣхнѣмъ	<i>*gās-ně-mōs</i>	гаснѣмъ
2	<i>*sǫx-ně-tě</i>	сѣхнѣте	<i>*gās-ně-tě</i>	гаснѣте
3	<i>*sǫx-nǫ-ntǫ</i>	сѣхнѣтъ	<i>*gās-nǫ-ntǫ</i>	гаснѣтъ
Д в о ї н а				
1	<i>*sǫx-ně-vē</i>	сѣхнѣвѣ	<i>*gās-ně-vē</i>	гаснѣвѣ
2	<i>*sǫx-ně-tā</i>	сѣхнѣта	<i>*gās-ně-tā</i>	гаснѣта
3	<i>*sǫx-ně-tě</i>	сѣхнѣте	<i>*gās-ně-tě</i>	гаснѣте

55. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслова **дѣхнѣти, мрѣзнѣти**.
56. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів III класу в праслов'янській мові.
57. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів III класу.
58. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів III класу.

Таблиця 7. Походження форм теперішнього часу дієслів III класу

Особа	ЗНАТИ		ПИСАТИ	
О д н и н а				
1	<i>*znā-jǫ-m</i>	знаѣж	<i>*pīs-jǫ-m</i>	пишѣж
2	<i>*znā-jě-sī</i>	знаѣши	<i>*pīs-jě-sī</i>	пишѣши
3	<i>*znā-jě-tŭ</i>	знаѣтъ	<i>*pīs-jě-tŭ</i>	пишѣтъ
М н о ж и н а				
1	<i>*znā-jě-mōs</i>	знаѣмъ	<i>*pīs-jě-mōs</i>	пишѣмъ
2	<i>*znā-jě-tě</i>	знаѣте	<i>*pīs-jě-tě</i>	пишѣте
3	<i>*znā-jǫ-ntŭ</i>	знаѣтъ	<i>*pīs-jǫ-ntŭ</i>	пишѣтъ
Д в о ї н а				
1	<i>*znā-jě-vē</i>	знаѣвѣ	<i>*pīs-jě-vē</i>	пишѣвѣ
2	<i>*znā-jě-tā</i>	знаѣта	<i>*pīs-jě-tā</i>	пишѣта
3	<i>*znā-jě-tě</i>	знаѣте	<i>*pīs-jě-tě</i>	пишѣте

59. За зразком, поданим у таблиці 7, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **крыти, мазати, писати**.

60. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів IV класу в праслов'янській мові.

61. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів IV класу.

62. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів IV класу.

Таблиця 8. Походження форм теперішнього часу дієслів IV класу

Особа	ХОДИТИ		ЛОВИТИ	
О д н и н а				
1	<i>*xǫd-ī-ǫ-m</i>	хѳдиѣж	<i>*lǫv-ī-ǫ-m</i>	ловѣѣж
2	<i>*xǫd-ī-sī</i>	хѳдиши	<i>*lǫv-ī-sī</i>	ловиши
3	<i>*xǫd-ī-tŭ</i>	хѳдитъ	<i>*lǫv-ī-tŭ</i>	ловитъ
М н о ж и н а				
1	<i>*xǫd-ī-mōs</i>	хѳдимъ	<i>*lǫv-ī-mōs</i>	ловимъ
2	<i>*xǫd-ī-tě</i>	хѳдите	<i>*lǫv-ī-tě</i>	ловите
3	<i>*xǫd-ī-ntŭ</i>	хѳдатъ	<i>*lǫv-ī-ntŭ</i>	ловатъ
Д в о ї н а				
1	<i>*xǫd-ī-vē</i>	хѳдивѣ	<i>*lǫv-ī-vē</i>	ловивѣ
2	<i>*xǫd-ī-tā</i>	хѳдита	<i>*lǫv-ī-tā</i>	ловита
3	<i>*xǫd-ī-tě</i>	хѳдите	<i>*lǫv-ī-tě</i>	ловите

63. За зразком, поданим у таблиці 8, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **котити, ломити**.
64. З'ясуйте, до якого класу та котрої дієвідміни належать дієслова **писати, ловити, р'язати, просити, мазати, тесати, любити, квасити, водити, боудити, крыти, в'язати, чесати**. Запишіть праслов'янські та старослов'янські форми 1 і 2 осіб однини та 3 особи множини теперішнього часу. У праслов'янських формах підкресліть тематичний суфікс.
- Зразок виконання:**
писати – 3 клас, I тематична дієвідміна, отже: **pīsjōm*, **pīsjēsī*, **pīsjōntŭ*; **пишж** – **пишеши** – **пишжтѣ**;
ловити – 4 клас, II тематична дієвідміна, отже: **lōvīōm*, **lōvīsī*, **lōvīntŭ*; **ловляж** – **ловиши** – **ловятѣ**.
65. За якою ознакою у старослов'янській мові виділено атематичні дієслова?
 66. До котрої дієвідміни та котрого класу належать старослов'янські атематичні дієслова?
 67. Прокоментуйте систему первинних флексій атематичних дієслів у праслов'янській мові. З'ясуйте відмінності в первинних флексіях 1 і 2 осіб однини атематичних і тематичних дієслів.

Таблиця 9. Первинні флексії атематичних дієслів у праслов'янській мові

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	*-mī	*-mōs	*-vē
2	*-sēj	*-tě	*-tā
3	*-tŭ	-ntŭ	*-tě

68. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу атематичних дієслів.

Таблиця 10. Походження форм теперішнього часу атематичних дієслів **быти, дати**

Особа	БЫТИ		ДАТИ	
	О д н и н а			
1	* <i>ēs-mī</i>	късмь	* <i>dād-mī</i>	дамь
2	* <i>ēs-sēj</i>	къси	* <i>dād-sēj</i>	даси
3	* <i>ēs-tŭ</i>	къстѣ	* <i>dād-tŭ</i>	дастѣ
М н о ж и н а				
1	* <i>ēs-mōs</i>	късмь	* <i>dād-mōs</i>	дамь
2	* <i>ēs-tě</i>	късте	* <i>dād-tě</i>	дасте
3	* <i>ēs-ntŭ</i> , де -ntŭ > -ŋtŭ > - ^o ntŭ	къстѣ	* <i>dād-ntŭ</i> , де -ntŭ > -ŋtŭ > - ^e ntŭ	дадѣтѣ

Двоїна				
1	<i>*ěs-vě</i>	квѣ	<i>*dād-vě</i>	давѣ
2	<i>*ěs-tā</i>	кста	<i>*dād-tā</i>	даста
3	<i>*ěs-tě</i>	ксте	<i>*dād-tě</i>	дасте

Таблиця 11. Походження форм теперішнього часу атематичних дієслів *гастн*, *вѣдѣти*

Особа	гастн		вѣдѣти	
О д н и н а				
1	<i>*jēd-mī</i>	гамь	<i>*vēd-mī</i>	вѣмь
2	<i>*jēd-sēj</i>	гаси	<i>*vēd-sēj</i>	вѣси
3	<i>*jēd-tŭ</i>	гастъ	<i>*vēd-tŭ</i>	вѣстъ
М н о ж и н а				
1	<i>*jēd-mōs</i>	гамь	<i>*vēd-mōs</i>	вѣмь
2	<i>*jēd-tě</i>	гасте	<i>*vēd-tě</i>	вѣсте
3	<i>*jēd-ntŭ</i> , де <i>-ntŭ > -ŋtŭ > -^entŭ</i>	гастъ	<i>*vēd-ntŭ</i> , де <i>-ntŭ > -ŋtŭ > -^entŭ</i>	вѣдѣтъ
Д в о ї н а				
1	<i>*jēd-vē</i>	гавѣ	<i>*vēd-vē</i>	вѣвѣ
2	<i>*jēd-tā</i>	гаста	<i>*vēd-tā</i>	вѣста
3	<i>*jēd-tě</i>	гасте	<i>*vēd-tě</i>	вѣсте

Тема 13. Дієслівні форми майбутнього часу. – 2 год.

1. Укажіть основні засоби вираження майбутньої дії в старослов'янській мові. Чи зберегли праслов'янська та старослов'янська мови праіндоєвропейські за походженням форми майбутнього часу?
2. Як класифікуються форми майбутнього часу старослов'янської мови за структурою? Наведіть приклади.
3. Як класифікуються форми майбутнього часу старослов'янської мови за значенням? Наведіть приклади.
4. З'ясуйте причини розрізнення абсолютного та відносних майбутніх часів. Наведіть приклади.
5. З'ясуйте загальне значення старослов'янських форм майбутнього абсолютного часу.
6. Назвіть різновиди абсолютного майбутнього часу в старослов'янській мові. Наведіть приклади.
7. З'ясуйте специфіку творення форм простого майбутнього часу в старослов'янській мові. Наведіть приклади.
8. Чи можна говорити про морфологічну недиференційованість теперішнього та майбутнього часів у старослов'янській мові? Обґрунтуйте своє бачення проблеми.
9. Поясніть значення форм простого майбутнього часу. Наведіть приклади.
10. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янських дієслівних форм простого майбутнього часу. Наведіть приклади.
11. Дієслова котрого виду – доконаного чи недоконаного – у формах теперішнього часу вживаються в основному для вираження майбутньої дії? Чи вживаються у значенні простого майбутнього форми теперішнього часу дієслів іншого виду? Наведіть приклади.
12. Пригадайте, яке дієслово в старослов'янській мові має особливу форму простого майбутнього часу, що відрізняється від форм теперішнього часу. Прокоментуйте систему особово-числових форм теперішнього часу цього дієслова.

Табл. 1. Простий майбутній час дієслова БЫТИ

	Однина	Множина	Двоїна
1 особа	БҀДѦ	БҀДЕМЪ	БҀДЕВѢ
2 особа	БҀДЕШИ	БҀДЕТЕ	БҀДЕТА
3 особа	БҀДЕТЬ	БҀДѦТЬ	БҀДЕТЕ

13.З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання форм першого майбутнього часу в старослов'янській мові.

Табл. 2. Перший майбутній час

	Однина	Множина	Двоїна
1 особа	имамь разоумѣти	имамъ разоумѣти	имаѡѣ разоумѣти
2 особа	имаши разоумѣти	имате разоумѣти	имата разоумѣти
3 особа	иматъ разоумѣти	имжтъ разоумѣти	имате разоумѣти

14.Поясніть значення форм першого майбутнього часу. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.

15.З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янських дієслівних форм першого майбутнього часу. Наведіть приклади.

16.З'ясуйте, яка форма майбутнього абсолютного часу – перший майбутній чи простий майбутній – домінує в старослов'янських пам'ятках.

17.Простежте історичну долю простого майбутнього та першого майбутнього часів у різних слов'янських мовах. Які рефлекси названих часових форм відомі в українській народній мові?

18.Назвіть майбутні відносні часи, представлені в старослов'янській мові. З'ясуйте загальне значення старослов'янських майбутніх відносних часів.

19.З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм майбутнього в теперішньому.

Табл. 3. Майбутній у теперішньому

	Однина	Множина	Двоїна
1 особа	хоштѣж разоумѣти	хоштѣмъ разоумѣти	хоштѣѡѣ разоумѣти
2 особа	хоштѣти разоумѣти	хоштѣте разоумѣти	хоштѣта разоумѣти
3 особа	хоштѣтъ разоумѣти	хотѣтъ разоумѣти	хоштѣте разоумѣти

20.Поясніть значення старослов'янських форм майбутнього в теперішньому. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.

21.З'ясуйте, наскільки часто в старослов'янських пам'ятках трапляються форми майбутнього в теперішньому. Простежте історичну долю майбутнього в теперішньому в різних слов'янських мовах.

22.З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм передмайбутнього часу.

Табл. 4. Передмайбутній час

	Однина	Множина	Двоїна
1 особа	вѣдѣ видѣлъ (-ла, -ло)	вѣдемъ видѣли (-лы, -ла)	вѣдевъ видѣла (-лѣ)
2 особа	вѣдѣши видѣлъ (-ла, -ло)	вѣдете видѣли (-лы, -ла)	вѣдѣта видѣла (-лѣ)
3 особа	вѣдетъ видѣлъ (-ла, -ло)	вѣдѣтъ видѣли (-лы, -ла)	вѣдѣте видѣла (-лѣ)

23. Поясніть значення старослов'янських форм передмайбутнього часу. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.
24. Чому передмайбутній час деякі дослідники іменують *умовним майбутнім*?
25. Простежте історичну долю передмайбутнього часу в різних слов'янських мовах. Які рефлексії названої часової форми відомі в українській народній мові?
26. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм майбутнього в минулому.

Табл. 5. Майбутній у минулому

	Однина	Множина	Двоїна
1 особа	хотѣахъ минѣти	хотѣахомъ минѣти	хотѣаховѣ минѣти
2 особа	хотѣаше минѣти	хотѣашете минѣти	хотѣашета минѣти
3 особа	хотѣаше минѣти	хотѣахъ минѣти	хотѣашете минѣти

27. Поясніть значення старослов'янських форм майбутнього в минулому. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.
28. Знайдіть у наведених прикладах форми майбутнього часу. Визначте різновид майбутнього часу, особу та число дієслова. Подайте точні українські відповідники до наведених конструкцій.
- Азъ ва имамъ мѣчити. да никъто же вѣзможетъ помошти вама.**
Аште изгониши ны. повѣли намъ ити въ стадо.
Въ домъ мои вѣнидѣши.
Въ мирѣ въ коупѣ оусънѣ и почиѣ.
Вѣнидѣ въ домъ твои.
Вы же оуслышите притѣчѣ.
И вѣзвеселатъ са вси оуповаѣштии на та.
И мѣнози лѣжни пророци вѣстанѣтъ и прѣльстѣтъ са многи.
И тѣгда начънеши съ стоудомъ послѣдънеѣ мѣсто дръжати.
И тѣгда приидетъ коньчина.
Коупатъ себѣ хлѣбы.

**Паки иматъ прити. тѣгда иматъ дѣло твоє искоушено быти.
Бело коупихъ. имамъ нждѣ изити и видѣти ю.
Блоухомъ оуслышите.
Іако же троудиши сѧ. тако и мѣздѣ примеши.**

29. Утворіть форми 1, 2 та 3 осіб однини всіх майбутніх часів дієслів **нести, вьрати, ходити, пати, сѣхнѣти, писати, решти, носити, зѣвати, водити**. Запропонуйте точні українські відповідники до утворених структур.
30. Утворіть форми 1 особи однини, множини та двоїни всіх майбутніх відносних часів дієслів **гасити, вѣрити, дрѣмати, коупити, клепати, летѣти, красити, ковати, обитати**. Подайте точні українські відповідники до утворених структур.

Тема 14. Аорист. – 2 год.

1. Скільки часових форм має старослов'янська мова для вираження минулої дії? Окресліть систему засобів вираження минулої дії в старослов'янській мові. Які з цих форм мають відповідники в неслов'янських індоєвропейських мовах?
2. Як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за структурою? Наведіть приклади.
3. Як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за значенням? Наведіть приклади.
4. З'ясуйте причини розрізнення абсолютного та відносних минулих часів. Наведіть приклади.
5. Укажіть, яка часова форма старослов'янської мови виражає значення минулого абсолютного часу.
6. З'ясуйте загальне значення старослов'янського аориста. Наведіть приклади.
7. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського аориста. Наведіть приклади.
8. Які типи аориста відомі в старослов'янських пам'ятках? Який із типів аориста є найстарішим утворенням?
9. Окресліть морфемну структуру слов'янського простого аориста. Визначте специфіку кореневої морфемі простого аориста. Наведіть приклади.
10. Порівняйте системи первинних та вторинних флексій тематичних дієслів праслов'янської мови. Укажіть, в яких дієслівних часових формах уживаються вторинні флексії.

Табл. 1. Первинні та вторинні флексії тематичних дієслів у праслов'янській мові

	Однина		Множина		Двоїна	
	первинні	вторинні	первинні	вторинні	первинні	вторинні
1 особа	*-m		*-mōs		*-vē	
2 особа	*-sī	*-s	*-tě		*-tā	
3 особа	*-tŭ	*-t	-ntŭ	-nt	*-tě	

11. Укажіть, від якої формотворчої основи – основи інфінітива чи основи теперішнього часу – утворюється простий аорист. Від яких основ – закритих чи відкритих – можливе творення простого аориста?

12. З'ясуйте специфіку творення простого аориста від дієслів I та II класів. Чи використовується у формах простого аориста дієслів II класу суфікс **-нж-**?
13. З'ясуйте специфіку творення простого аориста в праслов'янській мові. Прокоментуйте походження старослов'янських форм простого аориста. Укажіть причини фонетичних змін на межі кореневої та афіксальної морфем.

Табл. 2. Походження форм простого аориста

(на прикладі *вєс-ти* < **ved-ti*)

	Однина		Множина		Двоїна	
1 особа	<i>*vĕd-ǫ-m</i>	вєдъ	<i>*vĕd-ǫ-mǫs</i>	вєдомъ	<i>*vĕd-ǫ-vĕ</i>	вєдовъ
2 особа	<i>*vĕd-ě-s</i>	вєдє	<i>*vĕd-ě-tě</i>	вєдєтє	<i>*vĕd-ě-tā</i>	вєдєтє
3 особа	<i>*vĕd-ě-t</i>	вєдє	<i>*vĕd-ǫ-nt</i>	вєдѣ	<i>*vĕd-ě-tě</i>	вєдєтє

14. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах простого аориста.
15. Укажіть випадки чергувань приголосних у кінці кореня дієслівних форм простого аориста. Наслідки котрої перехідної палаталізації представляють такі чергування? Наведіть приклади.
16. Поясніть походження назви *сигматичний аорист*. Визначте основну відмінність у творенні простого та сигматичного аориста.
17. Які різновиди сигматичного аориста відомі в старослов'янській мові. Визначте основну відмінність у творенні різновидів сигматичного аориста.
18. Окресліть загальну схему творення архаїчного сигматичного аориста в праслов'янській мові. Зверніть увагу на специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах архаїчного сигматичного аориста.
19. Укажіть, від якої формотворчої основи – основи інфінітива чи основи теперішнього часу – утворюється архаїчний сигматичний аорист.
20. Назвіть різновиди архаїчного сигматичного аориста.
21. Чи використовується у формах архаїчного сигматичного аориста дієслів II класу суфікс **-нж-**?
22. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з різними відкритими інфінітивними основами. Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем.

Табл. 3. Походження форм архаїчного сигматичного аориста із відкритою інфінітивною основою -и-, -оу-, -ы-, -ѣ- (< *a_i, *o_i)

(на прикладі ви-ти < *bī-ti)

	Однина		Множина		Двоїна	
1 особа	*bī-s-ō-m	вихъ	*bī-s-ō-mōs	вихомъ	*bī-s-ō-vē	виховѣ
2 особа	*bī-s-s	ви	*bī-s-tě	висте	*bī-s-tā	виста
3 особа	*bī-s-t	ви	*bī-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt	виша	*bī-s-tě	висте

Табл. 4. Паралельні форми архаїчного сигматичного аориста з інфінітивними основами на -а-, -ж-, -л-, -ѣ- (< *a)

(на прикладі зна-ти)

	Однина		Множина		Двоїна	
1 особа	знасъ	знахъ	знасомъ	знахомъ	знасовѣ	знаховѣ
2 особа	зна		знасте		знаста	
3 особа	зна		знаса	знаша	знасте	

(на прикладі двигнж-ти)

	Однина		Множина		Двоїна	
1 особа	двигнжсъ	двигнжхъ	двигнжсомъ	двигнжхомъ	двигнжсовѣ	двигнжховѣ
2 особа	двигнж		двигнжсте		двигнжста	
3 особа	двигнж		двигнжса	двигнжша	двигнжсте	

23. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з різними закритими інфінітивними основами. Прокоментуйте фонетичні зміни у корені, а також на межі кореневої та афіксальної морфем.

Табл. 5. Походження форм архаїчного сигматичного аориста із закритою інфінітивною основою на задньоязиковий

(на прикладі решти < *rek-ti)

	Однина		Множина		Двоїна	
1 особа	*rĕk-s-ō-m	рѣхъ	*rĕk-s-ō-mōs	рѣхомъ	*rĕk-s-ō-vē	рѣховѣ
2 особа	*rĕk-s-s	(рече)	*rĕk-s-tě	рѣсте	*rĕk-s-tā	рѣста
3 особа	*rĕk-s-t	(рече)	*rĕk-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt	рѣша	*rĕk-s-tě	рѣсте

Табл. 6. Походження форм архаїчного сигматичного аориста із закритою інфінітивною основою на не-задньоязиковий

(на прикладі вести < *ved-ti)

	Однина		Множина		Двоїна	
1 особа	*vĕd-s-ǫ-m	вѣсѣ	*vĕd-s-ǫ-mōs	вѣсомѣ	*vĕd-s-ǫ-vē	вѣсовѣ
2 особа	*vĕd-s-s	(вєдє)	*vĕd-s-tě	вѣстє	*vĕd-s-tā	вѣста
3 особа	*vĕd-s-t	(вєдє)	*vĕd-s-nt, де -nt > -ŋt > - ^e nt	вѣсѧ	*vĕd-s-tě	вѣстє

24. Простежте, чи від усіх закритих інфінітивних основ можна утворити архаїчний сигматичний аорист. Наведіть приклади дієслів, від яких не утворюється така часова форма.
25. Окресліть загальну схему творення нового сигматичного аориста в праслов'янській мові.
26. Простежте, чи від усякої інфінітивної основи можна утворити новий сигматичний аорист. Наведіть приклади дієслів, від яких не утворюється така часова форма.
27. Чи можна утворити новий сигматичний аорист від основи інфінітива дієслова II класу? Чи використовується у формах нового сигматичного аориста дієслів II класу суфікс -нж-?
28. Чи можна новий сигматичний аорист вважати давнім слов'янським архаїзмом?
29. Прокоментуйте походження старослов'янських форм нового сигматичного аориста. Поясніть фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем.
- Примітка.** Пам'ятайте, що фонетичні зміни в формах нового сигматичного аориста не закономірні, а зумовлені, як правило, граматичною аналогією.

Табл. 7. Новий сигматичний аорист

(на прикладі вести < *ved-ti)

	Однина		Множина		Двоїна	
1 особа	*vĕd-ǫ-s-ǫ-m	ведохѣ	*vĕd-ǫ-s-ǫ-mōs	ведохомѣ	*vĕd-ǫ-s-ǫ-vē	ведоховѣ
2 особа	*vĕd-ǫ-s-s	(вєдє)	*vĕd-ǫ-s-tě	ведостє	*vĕd-ǫ-s-tā	ведоста
3 особа	*vĕd-ǫ-s-t	(вєдє)	*vĕd-ǫ-s-nt, де -nt > -ŋt > - ^e nt	ведошѧ	*vĕd-ǫ-s-tě	ведостє

30. Простежте історичну долю аориста в різних слов'янських мовах.

31. Укажіть, які різновиди аориста – простий, архаїчний сигматичний чи новий сигматичний – можна утворити від дієслів **власти, призъвати, чюти, гжсти, съдѣлати, прѣсти, писати, сѣсти, влѣшти, мыти, врачевати, ложити, жешти, класти, красти, знати, цвисти, тешти, оувидѣти, вазати, мошти, грасти, съхнжти, пѣти**. Обґрунтуйте свою думку.
32. Продієвідмінійте в простому аористі дієслова **красти, сѣсти, исчезнжти, решти**.
33. Продієвідмінійте в архаїчному сигматичному аористі дієслова **плести, жешти, оубити, минжти, глаголати**.

Тема 15. Минулі відносні часи. – 3 год.

1. Укажіть, які часові форми старослов'янської мови виражають значення минулого відносного часу. Поясніть відмінність у значенні форм минулого абсолютного та минулих відносних часів.
2. З'ясуйте загальне значення старослов'янського імперфекта. Наведіть приклади.
3. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського імперфекта. Наведіть приклади.
4. Чи пов'язаний імперфект старослов'янської мови за походженням з імперфектом неслов'янських індоєвропейських мов?
5. Укажіть, від якої формотворчої основи – основи інфінітива чи основи теперішнього часу – в основному утворюється старослов'янський імперфект.
6. Назвіть суфікси, за допомогою яких творився праслов'янський імперфект. Чим у праслов'янській мові визначався вибір конкретного імперфектного суфікса?
7. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання імперфекта в праслов'янській мові. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта з різними інфінітивними основами. Укажіть причини фонетичних змін на межі кореневої та афіксальних морфем.

Табл. 1. Походження форм імперфекта з різними інфінітивними основами

(на прикладі нес-ти < *nes-ti)

(на прикладі рєш-ти < *rek-ti)

	Однина		Однина	
1 особа	<i>*něs-ěāx-ǫ-m</i>	несѣахъ	<i>*rěk-ěāx-ǫ-m</i>	рєчаахъ
2 особа	<i>*něs-ěāx-ě-s</i>	несѣашє	<i>*rěk-ěāx-ě-s</i>	рєчаашє
3 особа	<i>*něs-ěāx-ě-t</i>	несѣашє	<i>*rěk-ěāx-ě-t</i>	рєчаашє
	Множина		Множина	
1 особа	<i>*něs-ěāx-ǫ-mǫs</i>	несѣахомъ	<i>*rěk-ěāx-ǫ-mǫs</i>	рєчаахомъ
2 особа	<i>*něs-ěāx-ě-tě</i>	несѣашєтє	<i>*rěk-ěāx-ě-tě</i>	рєчаашєтє
3 особа	<i>*něs-ěāx-ǫ-nt</i>	несѣахж	<i>*rěk-ěāx-ǫ-nt</i>	рєчаахж
	Двоїна		Двоїна	
1 особа	<i>*něs-ěāx-ǫ-vě</i>	несѣаховѣ	<i>*rěk-ěāx-ǫ-vě</i>	рєчааховѣ
2 особа	<i>*něs-ěāx-ě-tā</i>	несѣашєтє	<i>*rěk-ěāx-ě-tā</i>	рєчаашєтє
3 особа	<i>*něs-ěāx-ě-tě</i>	несѣашєтє	<i>*rěk-ěāx-ě-tě</i>	рєчаашєтє

(на прикладі **вьра-ти** < **bьra-ti*)

(на прикладі **ходи-ти** < **xodi-ti*)

	Однина		Однина	
1 особа	<i>*bīrā-āx-ō-m</i>	вьраахъ	<i>*xōdī-ēāx-ō-m</i>	хождаахъ
2 особа	<i>*bīrā-āx-ě-s</i>	вьрааше	<i>*xōdī-ēāx-ě-s</i>	хождааше
3 особа	<i>*bīrā-āx-ě-t</i>	вьрааше	<i>*xōdī-ēāx-ě-t</i>	хождааше
	Множина		Множина	
1 особа	<i>*bīrā-āx-ō-mōs</i>	вьраахомъ	<i>*xōdī-ēāx-ō-mōs</i>	хождаахомъ
2 особа	<i>*bīrā-āx-ě-tě</i>	вьраашете	<i>*xōdī-ēāx-ě-tě</i>	хождаашете
3 особа	<i>*bīrā-āx-ō-nt</i>	вьраахъ	<i>*xōdī-ēāx-ō-nt</i>	хождаахъ
	Двоїна		Двоїна	
1 особа	<i>*bīrā-āx-ō-vē</i>	вьрааховѣ	<i>*xōdī-ēāx-ō-vē</i>	хождааховѣ
2 особа	<i>*bīrā-āx-ě-tā</i>	вьраашета	<i>*xōdī-ēāx-ě-tā</i>	хождаашета
3 особа	<i>*bīrā-āx-ě-tě</i>	вьраашете	<i>*xōdī-ēāx-ě-tě</i>	хождаашете

8. Простежте історичну долю імперфекта в різних слов'янських мовах.
9. Укажіть, від якої формотворчої основи (основи інфінітива чи основи теперішнього часу) та з використанням котрого варіанта суфікса (-**ѡах-**, -**аах-**, -**гаах-** чи -**ах-**) утворюються імперфектні форми дієслів **плакати, власти, гжсти, мошти, съхнжти, зъвати, пати, вѣжати, коупити, жести, вости, гнести, красти, кронти, гасити, гразнжти, ловити, кадити**.
10. Продієвідмінійте в імперфекті дієслова **красти, оубити, сѣсти, решти**.
11. Продієвідмінійте в імперфекті дієслова **плести, жести, начати, глаголати**.
12. З'ясуйте загальне значення старослов'янського перфекта. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне та основне дієслово? Наведіть приклади.
13. Чому деякі дослідники старослов'янський перфект іменують передтеперішнім часом?
14. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського перфекта. Наведіть приклади.
15. Прокоментуйте загальну схему творення та дієвідмінювання перфекта.

Табл. 2. Перфект (передтеперішній час)

	Однина	Множина	Двоїна
1 особа	късь оувидѣлъ (-ла, -ло)	късь оувидѣли (-лы, -ла)	къвѣ оувидѣла (-лѣ)
2 особа	къси оувидѣлъ (-ла, -ло)	късте оувидѣли (-лы, -ла)	къста оувидѣла (-лѣ)
3 особа	кътъ оувидѣлъ (-ла, -ло)	кътъ оувидѣли (-лы, -ла)	късте оувидѣла (-лѣ)

16. Простежте історичну долю перфекта в різних слов'янських мовах. Які рефлексі названих часових форм відомі в українській народній мові?

17. З'ясуйте загальне значення старослов'янського плюсквамперфекта. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне та основне дієслово? Наведіть приклади.

18. Чому деякі дослідники старослов'янський плюсквамперфект іменують передминулим (давноминулим) часом?

19. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського плюсквамперфекта. Наведіть приклади.

20. Прокоментуйте загальну схему творення та дієвідмінювання обох відомих різновидів старослов'янського плюсквамперфекта.

Табл. 3. Плюсквамперфект (передминулий час)

(форми з імперфектом допоміжного дієслова)

	Однина	Множина	Двоїна
1 особа	вѣахъ видѣлъ (-ла, -ло)	вѣахомъ видѣли (-лы, -ла)	вѣаховѣ видѣла (-лѣ)
2 особа	вѣаше видѣлъ (-ла, -ло)	вѣашете видѣли (-лы, -ла)	вѣашета видѣла (-лѣ)
3 особа	вѣаше видѣлъ (-ла, -ло)	вѣахж видѣли (-лы, -ла)	вѣашете видѣла (-лѣ)

(форми з архаїчним сигматичним аористом допоміжного дієслова на вѣ-)

	Однина	Множина	Двоїна
1 особа	вѣхъ видѣлъ (-ла, -ло)	вѣхомъ видѣли (-лы, -ла)	вѣховѣ видѣла (-лѣ)
2 особа	вѣ видѣлъ (-ла, -ло)	вѣсте видѣли (-лы, -ла)	вѣста видѣла (-лѣ)
3 особа	вѣ видѣлъ (-ла, -ло)	вѣша видѣли (-лы, -ла)	вѣсте видѣла (-лѣ)

21. Простежте історичну долю плюсквамперфекта в різних слов'янських мовах. Які рефлексі названих часових форм відомі в українській народній мові?

22. Утворіть форми 1, 2 та 3 осіб однини перфекта і плюсквамперфекта дієслів нести, врати, ходити, пати, съхнѣти, писати, решти, носити, зъвати, водити. Запропонуйте точні українські відповідники до утворених структур.

23. Утворіть форми 1 особи однини, множини та двоїни перфекта та плюсквамперфекта дієслів гасити, вѣрити, дрѣмати, коупити, клепати, летѣти, красити, ковати, обитати. Подайте точні українські відповідники до утворених структур.

24. Знайдіть у наведених прикладах форми минулих часів. Визначте різновид минулого часу, особу та число дієслова. Подайте точні українські відповідники до наведених конструкцій.

Бѣаше же тоу ст҃жденьць инаковль.

Въ оно врѣмѣ прииде иисоусъ въ градъ самаренскъ.

Да инаковъ поле носифоу сыноу своѣмоу.

Даша кмоу рыбы печены.

И вѣста и слоужааше кмоу.

И отъда са иисоусъ сынъ чловѣчьскъ въ ржцѣ грѣшникомъ.

И събъраса къ нему народы мнози.

И тѣгда же приидоша оученици кго.

Нача мочити нози кго слъзами.

Не прииде сынъ чловѣчьскъ погоубитъ но спасти.

Отрокъ мои лежалъ кстъ въ домоу моѣмъ ослабленъ.

Оуслышаста притѣчж сиѣж.

Петръ же сѣдѣаше на дворѣ и пристѣпи къ нему кдина рабыни.

Послаахъ же вы жатъ.

Посъла ма исцѣлитъ съкроушенихъ срьдцемъ.

Призва же десѣть рабъ своихъ и да имъ наказъ.

Прииде видитъ гробъ.

Пришелъ прѣжде врѣмене кси мжчитъ насъ.

Рабы кго събъраса и каменикъ кго оубиша.

Съвѣтъ сътвориша вси архиєрен и старьци.

Чловѣкъ кдинъ сътвори вечерѣ великѣ.

Тема 16. Ірреальні способи. Інфінітив та супін. – 2 год.

1. Скільки рядів особово-числових форм мала старослов'янська мова для вираження можливої або бажаної дії?
2. Прокоментуйте формальне вираження архаїчного умовного способу.

Таблиця 1. Архаїчний умовний спосіб

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	видѣлъ (-ла, -ло) вимь	видѣли (-лы, -ла) вимъ	видѣла (-лѣ) вивѣ
2	видѣлъ (-ла, -ло) ви	видѣли (-лы, -ла) висте	видѣла (-лѣ) виста
3	видѣлъ (-ла, -ло) ви	видѣли (-лы, -ла) вж або виша	видѣла (-лѣ) висте

3. Якими формами в архаїчному умовному способі представлене допоміжне дієслово **БЫТИ**? Зіставте ці форми з аористом дієслова **БЫТИ**, прокоментуйте відмінності.
4. Прокоментуйте формальне вираження нового умовного способу:

Таблиця 2. Новий умовний спосіб

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	видѣлъ (-ла, -ло) быхъ	видѣли (-лы, -ла) быхомъ	видѣла (-лѣ) быховѣ
2	видѣлъ (-ла, -ло) бы	видѣли (-лы, -ла) бысте	видѣла (-лѣ) виста
3	видѣлъ (-ла, -ло) бы	видѣли (-лы, -ла) быша	видѣла (-лѣ) висте

5. Якими формами в новому умовному способі представлене допоміжне дієслово **БЫТИ**?
6. Який умовний спосіб засвідчений у найдавніших глаголичних пам'ятках?
7. Які форми умовного способу домінують у кириличних пам'ятках?
8. Простежте історичну долю нового умовного способу в різних слов'янських мовах. Які рефлексії його відомі в українській народній мові?
9. У наведених реченнях знайдіть дієслова у формах умовного способу. Визначте різновид умовного способу, а також особу, число, рід.
и съ другы мои ми възвеселилъ сѧ быхъ.
аште бысте любили ма възрадовали сѧ бысте.
и искахъ архирери кънижници како и вж оубили.

видѣвъше и молиша да би прѣшелъ отъ прѣдѣлъ ихъ.
 тако аште би въсхотѣлъ жрътвѣ далъ бимъ.
 аште би вѣдѣлъ господинъ храмини. въ кын часъ татъ придетъ.
 азъ възалъ быхъ свое съ лихвоуж.
 аште отъ мира бысте были. миръ оубо свои любилъ бы.
 и посылаша къ немуѣ едины отъ фарисѣи и иродиѣны да и вж овльстили
 словомъ.
 аште би вѣдѣлъ. не далъ би подъкопати домоу своего.
 аште не быхъ пришлъ и глаголаъ имъ грѣха не быша имѣли.
 колико съ бы троудилъ да бы нѣкако обрѣлъ.

10. Як діляться особові форми наказового способу старослов'янської мови за своєю морфологічною структурою?
11. Якими особами у старослов'янській мові представлено прості форми наказового способу?
12. Від якої дієслівної основи творилися у старослов'янській мові прості форми наказового способу: основи інфінітива чи основи теперішнього часу?
13. Чи залежав у простих формах наказового способу вибір особової флексії від класу дієслова?
14. Прокоментуйте творення простих форм наказового способу дієслів різних класів у старослов'янській мові.

**Таблиця 3. Особові флексії дієслів
у простих формах наказового способу**

Число	Особа	I і II класи та быти	III і IV класи	V клас, крім быти
Однина	2		-и	-ь
	3		-и	-ь
Множина	1	-ѣмъ		-имъ
	2	-ѣте		-ите
Двоїна	1	-ѣвѣ		-ивѣ
	2	-ѣта		-ита

**Таблиця 4. Прості форми наказового способу
тематичних дієслів**

Особа	I клас	II клас	III клас	IV клас
О д н и н а				
2	неси	двигни	знай	хвали
3	неси	двигни	знай	хвали
М н о ж и н а				
1	несѣмъ	двигнѣмъ	знаймъ	хвалимъ
2	несѣте	двигнѣте	знайте	хвалите
Д в о ї н а				
1	несѣвѣ	двигнѣвѣ	знаивѣ	хваливѣ
2	несѣта	двигнѣта	знаита	хвалита

15. Прокоментуйте зміни голосних та приголосних у коренях дієслів I класу з інфінітивами на -шти, які відбувалися у простих формах наказового способу.

**Таблиця 5. Прості форми наказового способу
дієслів I класу з інфінітивами на -шти**

Особа	мошти < *mogti	жешти < *žegti	решти < *rekti
О д н и н а			
2	моши	жъши	ръци
3	моши	жъши	ръци
М н о ж и н а			
1	мошѣмъ	жъшѣмъ	ръцѣмъ
2	мошѣте	жъшѣте	ръцѣте
Д в о ї н а			
1	мошѣвѣ	жъшѣвѣ	ръцѣвѣ
2	мошѣта	жъшѣта	ръцѣта

16. Прокоментуйте специфіку творення форм простого наказового способу різних тематичних дієслів. Зверніть увагу на консонантні зміни в кінці основ.

Таблиця 6. Прості форми наказового способу атематичних дієслів

Особа	БЫТИ	ДАТИ	ІАСТИ	В'ЃД'ЃТИ
О д н и н а				
2	БЖДИ	ДАЖДЬ	ІАЖДЬ	В'ЃЖДЬ
3	БЖДИ	ДАЖДЬ	ІАЖДЬ	В'ЃЖДЬ
М н о ж и н а				
1	БЖД'ЃМЪ	ДАДИМЪ	ІАДИМЪ	В'ЃДИМЪ
2	БЖД'ЃТЕ	ДАДИТЕ	ІАДИТЕ	В'ЃДИТЕ
Д в о ї н а				
1	БЖД'ЃВ'Ѓ	ДАДИВ'Ѓ	ІАДИВ'Ѓ	В'ЃДИВ'Ѓ
2	БЖД'ЃТА	ДАДИТА	ІАДИТА	В'ЃДИТА

17. Простежте, від якої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися прості форми наказового способу атематичних дієслів **ДАТИ, ІАСТИ, В'ЃД'ЃТИ**.
18. Прокоментуйте консонантні зміни в кінці основ атематичних дієслів **ДАТИ, ІАСТИ, В'ЃД'ЃТИ** у простих формах 2 та 3 осіб однини наказового способу.
 Пор.: **ДАЖДЬ** < **dad-jь*; **ІАЖДЬ** < **jad-jь*; **В'ЃЖДЬ** < **věd-jь*.
19. Укажіть, яку основу в простих формах наказового способу має атематичне дієслово **БЫТИ**.
20. За зразком якого класу, якщо взяти до уваги флексії, утворює наказовий спосіб атематичне дієслово **БЫТИ**?
21. Від поданих дієслів утворіть прості форми наказового способу в 2 особі однини та множини.
с'їхнжти, ставити, везти, красти, тешти, любити, плести, читати, пешти, писати, родити, вазати, двигнжти.
22. Чи були в праслов'янській мові прості форми наказового способу особи однини та 3 особи множини, двоїни? 1
23. Чим замінено в старослов'янській мові вимерлі праслов'янські прості форми наказового способу 1 особи однини та 3 особи множини, двоїни?
24. Як творилися у старослов'янській мові описові (аналітичні) форми наказового способу дієслів? Наведіть приклади.
25. Чому в старослов'янській мові описові форми наказового способу поширилися також на 3 особу однини і почали витісняти прості форми?

26. У наведених реченнях знайдіть дієслова у формах наказового способу. Визначте різновид наказового способу, особу та число.

повели намъ іти въ стадо свинокъ.

радоуйте сѧ и веселите.

да бждѣтъ чрѣсла ваша прѣпогасана.

възьми одръ твои і иди въ домъ твои.

да свѣтитъ сѧ іма твоѧ.

да придетъ царъствикъ твоѧ.

да бждетъ вола твоѧ.

принесѣте сѣмо.

възьми ѡ и отвори єи оуста.

възврати сѧ въ домъ твои.

повели ми прити къ себѣ.

и свѣжѣте пшеницѣ въ снопы.

приди и виждь чѣто творѣтъ.

просите и дастъ сѧ вамъ.

да оузрѣтъ ваша добра дѣла.

идѣте же паче и коупите себѣ.

рѣци словомъ и исцѣлѣетъ отрокъ мои.

и вѣра твоѧ въ насъ да въздрѣстѣтъ.

рѣци да каменикъ се хлѣбѣ бждѣтъ.

27. Назвіть іменні, або неособові, дієслівні форми старослов'янської мови. Чим вони відрізняються від особових форм?

28. Назвіть незмінні іменні форми старослов'янського дієслова.

29. З'ясуйте загальне значення старослов'янського інфінітива.

30. Окресліть граматичні характеристики старослов'янського інфінітива.

31. Укажіть суфікс-показник старослов'янського інфінітива.

32. Назвіть різновиди старослов'янських інфінітивів за їх морфологічною будовою. Наведіть приклади інфінітивів кожного різновиду.

33. Назвіть різновиди старослов'янських інфінітивних основ залежно від кінцевого звука. Наведіть приклади інфінітивних основ кожного різновиду.

34. Пригадайте, які звукові зміни могли відбуватися на межі закритих інфінітивних основ та суфікса -ти.

35. Що вказує на іменне походження інфінітива?

36. Прокоментуйте таке припущення вчених: у праслов'янській мові інфінітиви були віддієслівними іменниками, що відмінювалися за зразком *-ї-основ.
37. Застиглими формами якого відмінка віддієслівних іменників *-ї-основ вважаються старослов'янські інфінітиви?
38. Окресліть граматичні характеристики старослов'янського супіна.
39. Укажіть суфікс-показник старослов'янського супіна.
40. Після дієслів із яким значенням використовується супін?
41. На яке запитання відповідає супін?
42. Що вказує на іменне походження супіна?
43. У якому відмінку стоїть додаток при супіні? Для відповіді використайте такі конструкції:
идѣ рыбѣ ловитѣ.
придѣ обрѣзатѣ отрочатѣ.
пришелѣ кси сѣмо прѣжде врѣмене мѣчитѣ насѣ.
44. Прокоментуйте таке припущення вчених: у праслов'янській мові супін був віддієслівним іменником, що відмінювався за зразком *-ї-основ.
45. Застиглими формами якого відмінка віддієслівного іменника *-ї-основи вважається старослов'янський супін?
46. Яка особливість перекладу супіна українською мовою?

Тема 17. Дієприкметник. – 2 год.

1. Пригадайте причини розрізнення особових та іменних (неособових) дієслівних форм.
2. Укажіть, які дієслівні форми старослов'янської мови відносяться до іменних (неособових)?
3. З'ясуйте загальне значення дієприкметника як особливої дієслівної форми.
4. Окресліть граматичні характеристики дієприкметника у старослов'янській мові.
5. Поясніть, чому дієприкметник віднесено до іменних дієслівних форм.
6. Поясніть, чому дієприкметник віднесено до відмінюваних дієслівних форм.
7. Назвіть типи дієприкметників.
8. Поясніть загальне значення активних дієприкметників.
9. Назвіть різновиди активних дієприкметників. Наведіть приклади дієприкметників кожного різновиду.
10. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися активні дієприкметники теперішнього часу?
11. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися активні дієприкметники теперішнього часу.
12. Від дієслів котрих класів активні дієприкметники теперішнього часу творилися за допомогою суфікса *-жшт-*?
13. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів I класу.

Таблиця 1. Активні дієприкметники теперішнього часу, похідні від дієслів I класу

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	несы	несы	несжшти
Р.	несжшта		несжшта
Д.	несжштоу		несжшти
З.	несжштъ	несжште	несжштж
О.	несжштѣмъ		несжштѣж
М.	несжшти		несжшти
М н о ж и н а			
Н.	несжште	несжшта	несжшта
Р.	несжштъ		несжштъ
Д.	несжштѣмъ		несжштамъ
З.	несжшта	несжшта	несжшта
О.	несжшти		несжштами
М.	несжштихъ		несжштахъ

Д в о ї н а			
Н. – З.	несжшта	несжшти	несжшти
Р. – М.	несжштоу		несжштоу
Д. – О.	несжштема		несжштама

14. За зразком, поданим у таблиці 1, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **мести** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.
15. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів II класу. Чи використовується у структурі активних дієприкметників теперішнього часу суфікс **-нж-**?

Таблиця 2. Активні дієприкметники теперішнього часу, похідні від дієслів II класу

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	сѣхны	сѣхны	сѣхнжшти
Р.	сѣхнжшта		сѣхнжшта
Д.	сѣхнжштоу		сѣхнжшти
З.	сѣхнжштѣ	сѣхнжште	сѣхнжштѣ
О.	сѣхнжштема		сѣхнжштема
М.	сѣхнжшти		сѣхнжшти
М н о ж и н а			
Н.	сѣхнжште	сѣхнжшта	сѣхнжшта
Р.	сѣхнжштѣ		сѣхнжштѣ
Д.	сѣхнжштема		сѣхнжштама
З.	сѣхнжшта	сѣхнжшта	сѣхнжшта
О.	сѣхнжшти		сѣхнжштами
М.	сѣхнжштихѣ		сѣхнжштахѣ
Д в о ї н а			
Н. – З.	сѣхнжшта	сѣхнжшти	сѣхнжшти
Р. – М.	сѣхнжштоу		сѣхнжштоу
Д. – О.	сѣхнжштема		сѣхнжштама

16. За зразком, поданим у таблиці 2, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **двигнжти** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.
17. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів V класу.

**Таблиця 3. Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів V класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	іады	іады	іадышти
Р.	іадышта		іадышта
Д.	іадыштоу		іадышти
З.	іадышть	іадыште	іадыштж
О.	іадыштемь		іадыштеж
М.	іадышти		іадышти
М н о ж и н а			
Н.	іадыште	іадышта	іадышта
Р.	іадышть		іадышть
Д.	іадыштемь		іадыштамь
З.	іадышта	іадышта	іадышта
О.	іадышти		іадыштами
М.	іадыштихь		іадыштахь
Д в о і н а			
Н. – З.	іадышта	іадышти	іадышти
Р. – М.	іадыштоу		іадыштоу
Д. – О.	іадыштема		іадыштама

18. За зразком, поданим у таблиці 3, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **вѣдѣти** та усно провідмініяйте його в кожній із родових форм.

19. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів III класу.

**Таблиця 4. Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів III класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	знаѣа	знаѣа	знаѣашти
Р.	знаѣашта		знаѣашта
Д.	знаѣаштоу		знаѣашти
З.	знаѣашть	знаѣаште	знаѣаштж
О.	знаѣаштемь		знаѣаштеж
М.	знаѣашти		знаѣашти
М н о ж и н а			
Н.	знаѣаште	знаѣашта	знаѣашта
Р.	знаѣашть		знаѣашть
Д.	знаѣаштемь		знаѣаштамь
З.	знаѣашта	знаѣашта	знаѣашта
О.	знаѣашти		знаѣаштами
М.	знаѣаштихь		знаѣаштахь

Д в о і н а			
Н. – З.	ЗНАЇШТА	ЗНАЇШТИ	ЗНАЇШТИ
Р. – М.	ЗНАЇШТОУ		ЗНАЇШТОУ
Д. – О.	ЗНАЇШТЕМА		ЗНАЇШТАМА

20. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **ЧИТАТИ** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.
21. Від дієслів котрих класів активні дієприкметники теперішнього часу творилися за допомогою суфікса **-АШТ-**?
22. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів IV класу.

Таблиця 5. Активні дієприкметники теперішнього часу, похідні від дієслів IV класу

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	ХВАЛА	ХВАЛА	ХВАЛАШТИ
Р.	ХВАЛАШТА		ХВАЛАШТА
Д.	ХВАЛАШТОУ		ХВАЛАШТИ
З.	ХВАЛАШТЬ	ХВАЛАШТЕ	ХВАЛАШТЖ
О.	ХВАЛАШТЕМЬ		ХВАЛАШТЕЇЖ
М.	ХВАЛАШТИ		ХВАЛАШТИ
М н о ж и н а			
Н.	ХВАЛАШТЕ	ХВАЛАШТА	ХВАЛАШТА
Р.	ХВАЛАШТЬ		ХВАЛАШТЬ
Д.	ХВАЛАШТЕМЬ		ХВАЛАШТАМЬ
З.	ХВАЛАШТА	ХВАЛАШТА	ХВАЛАШТА
О.	ХВАЛАШТИ		ХВАЛАШТАМИ
М.	ХВАЛАШТИХЬ		ХВАЛАШТАХЬ
Д в о і н а			
Н. – З.	ХВАЛАШТА	ХВАЛАШТИ	ХВАЛАШТИ
Р. – М.	ХВАЛАШТОУ		ХВАЛАШТОУ
Д. – О.	ХВАЛАШТЕМА		ХВАЛАШТАМА

23. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **ХОДИТИ** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.
24. Укажіть, на які групи поділялися старослов'янські активні дієприкметники минулого часу за особливостями відмінювання.
25. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.

26. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.
27. Від чого залежав вибір конкретного суфікса при творенні відмінюваних активних дієприкметників минулого часу?
28. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-ъш-**?
29. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-ьш-**?
30. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-въш-**?
31. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-ъш-**.

Таблиця 6. Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом -ъш-

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	несъ	несъ	несъши
Р.	несъша		несъша
Д.	несъшоу		несъши
З.	несъшь	несъше	несъшъ
О.	несъшемъ		несъшежъ
М.	несъши		несъши
М н о ж и н а			
Н.	несъше	несъша	несъша
Р.	несъшь		несъшь
Д.	несъшемъ		несъшамъ
З.	несъша	несъша	несъша
О.	несъши		несъшамн
М.	несъшихъ		несъшахъ
Д в о ї н а			
Н. – З.	несъша	несъши	несъши
Р. – М.	несъшоу		несъшоу
Д. – О.	несъшема		несъшама

32. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **вести** (псл. *vedti) та усно провідмініайте його в кожній із родових форм.
33. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-въш-**.

Таблиця 7. Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом -въш-

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	знавъ	знавъ	знавъши
Р.	знавъша		знавъша
Д.	знавъшоу		знавъши
З.	знавъшь	знавъше	знавъшъ
О.	знавъшемь		знавъшею
М.	знавъши		знавъши
М н о ж и н а			
Н.	знавъше	знавъша	знавъша
Р.	знавъшь		знавъшь
Д.	знавъшемь		знавъшамь
З.	знавъша	знавъша	знавъша
О.	знавъши		знавъшамь
М.	знавъшихъ		знавъшахъ
Д в о ї н а			
Н. – З.	знавъша	знавъши	знавъши
Р. – М.	знавъшоу		знавъшоу
Д. – О.	знавъшема		знавъшамь

34. За зразком, поданим у таблиці 7, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **дѣлати** та усно провідмініяйте його в кожній із родових форм.

35. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-ъш-**.

Таблиця 8. Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом -ъш-

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
О д н и н а			
Н.	хваль	хваль	хвальши
Р.	хвальша		хвальша
Д.	хвальшоу		хвальши
З.	хвальшь	хвальше	хвальшъ
О.	хвальшемь		хвальшею
М.	хвальши		хвальши
М н о ж и н а			
Н.	хвальше	хвальша	хвальша
Р.	хвальшь		хвальшь
Д.	хвальшемь		хвальшамь
З.	хвальша	хвальша	хвальша
О.	хвальши		хвальшамь
М.	хвальшихъ		хвальшахъ

Д в о ї н а			
Н. – З.	хвальша	хвальши	хвальши
Р. – М.	хвальшоу		хвальшоу
Д. – О.	хвальшема		хвальшама

36. За зразком, поданим у таблиці 8, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **носити** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.

Примітка. При творенні відмінюваних активних дієприкметників минулого часу від дієслів IV класу коренева морфема засвідчує результат йотової палаталізації: похідний від **носити** дієприкметник має основу **ношьш-**, від **ходити** – **хждьш-**, від **свѣтити** – **свѣштъш-**, від **коупити** – **коупльш-** і под.

37. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися невідмінювані активні дієприкметники минулого часу.

38. Назвіть суфікс, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.

39. Прокоментуйте загальні особливості творення невідмінюваних активних дієприкметників минулого часу.

Таблиця 9. Невідмінювані активні дієприкметники минулого часу

Рід	Однина	Множина	Двоїна
Чол.	зна-л-ъ	зна-л-и	зна-л-а
Серед.	зна-л-о	зна-л-а	зна-л-ѣ
Жін.	зна-л-а	зна-л-ы	зна-л-ѣ

40. За зразком, поданим у таблиці 9, утворіть невідмінювані активні дієприкметники минулого часу кожного з родів від дієслів **видѣти**, **хвалити**, **нести**, **решти**.

41. Поясніть фонетичні зміни в основах активних дієприкметників минулого часу перед суфіксом **-л-**:

велъ < *vedlъ, пор. **вести** < *vedti;

палъ < *padlъ, пор. **пасти** < *padi;

плелъ < *pletlъ, пор. **плести** < *pletti.

42. Поясніть загальне значення пасивних дієприкметників.

43. Назвіть різновиди пасивних дієприкметників. Наведіть приклади дієприкметників кожного різновиду.

44. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники теперішнього часу?
45. Назвіть суфікс, за допомогою якого у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники теперішнього часу.
46. Прокоментуйте загальні особливості творення пасивних дієприкметників теперішнього часу.

Таблиця 10. Пасивні дієприкметники теперішнього часу

Рід	I клас	II клас	III клас	IV клас
О д н и н а				
Чол.	несомъ	двигномъ	знакмъ	хвалимъ
Серед.	несомо	двигномо	знакмо	хвалимо
Жін.	несома	двигнома	знакма	хвалима

47. За яким зразком відмінювалися старослов'янські пасивні дієприкметники теперішнього часу?
48. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники минулого часу?
49. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники минулого часу.
50. За яким зразком відмінювалися старослов'янські пасивні дієприкметники минулого часу?
51. Прокоментуйте творення і відмінювання повних форм дієприкметників у старослов'янській мові.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте уривки з пам'яток старослов'янської писемності. Зіставте подані тексти з їх українськими та російськими перекладами.

Текст А

І пришъдъшоу моу на онъ полъ въ странѣ Гер'есин'скѣ. сьрѣтосте д'ва бѣсна. отъ гревнштѣ ихъ. исходашта л'юта зѣло. тако не можааше ник'тоже минжти пжтемъ тѣмъ. і се възъписте глагольшта. чъто естъ нама і тебѣ нисоусе сыне божи. пришелъ ли еси сѣмо прѣжде врѣмене мжчитъ насъ. бѣ же далече отъ н'єю стадо свин'ии много пасомо. бѣси же мол'бахъ и глагольште. аште изгониши ны повели намъ іти въ стадо свиноє. і рече імъ. ідѣте. они же шьдъше вънидж въ свиниѣ. абие оустрѣми сѣ стадо вьсе по брѣгоу въ море. і оумрѣша. і оутопаша въ водахъ. і пасжштен бѣжаша. і шьдъше въ градъ. възвѣстиша вьсѣ і о бѣсноую. і се вьсь градъ изиде противж нисоусови. і видѣвъше и молиша. да ви прѣшьль отъ прѣдѣль ихъ. і вьлѣзъ въ корабль нисоусъ. прѣѣде і приде въ свои градъ. і се принесоша емоу ославл'енъ жилами. на одрѣ лежаштъ. і видѣвъ нисоусъ вѣрж ихъ. рече ославл'еноуемоу. дръзан чѣдо отъпоуштажтъ ти сѣ грѣси твои. і се етери отъ кънижъникъ рѣша къ себѣ. сѣ власвимисаетъ. і видѣвъ нисоусъ помышлениѣ ихъ рече. вьскжж вы мыслите зѣло въ срѣдцихъ вашихъ. чъто бо естъ оудобѣ решти. отъпоуштажтъ ти сѣ грѣси твои. ли решти вѣставъ ходи. нъ да оувѣсте тако власть иматъ сынъ чловѣчскъ на земли отъпоуштати грѣхы. тьгда глагола ославл'еноуемоу. вѣставъ възъми одрѣ твои. і иди въ домъ твои. видѣвъше же народи чюдиша сѣ. і прославиша бога давъшааго власть такж чловѣкомъ.

(Євангеліє від Матвія, VIII, 28 – IX, 8).

Текст Б

Поздѣ же вьвъшоу. привѣса къ н'емоу бѣсныи многы. і изгъна словомъ доухы і вьса неджжъныѣ іцѣли. да съвждетъ сѣ реченоє пророкомъ исанемъ глагольштѣмъ. тъ неджгы наша приѣтъ. і болѣзни понесе. оузрѣвъ же нисоусъ многы народы окръстъ себе. повелѣ іти на онъ полъ. і пристжпъ єдинъ кънижъникъ. рече емоу. оучител'ю ідж по тебѣ. таможе колиждо ідеши. і глагола емоу нисоусъ. лиси гзвини иматъ і п'тица небескыѣ гнѣзда. а сынъ чловѣчскы не иматъ къде главы подъклонити. дроугы же отъ оученикъ рече емоу. господи повели прѣжде іти погрети отьца мжго. нисоусъ же глагола кмоу. гради по мьнѣ. і остави мрѣтвыѣ погрети своѣ мрѣтвыцѣ. і вьлѣзъшоуемоу въ корабль. по немъ ідоша оученици кго. се тржсъ велии бы въ мор'и. тако покрывати сѣ кораблю в'нами. а тъ спааше. і пришъдъше оученици єго. възбоудиша и глагольште. господи спаси ны погыбнемъ. і глагола імъ. ч'то страшиви есте. маловѣри. тьгда вѣставъ запрѣти вѣтромъ і морю. бы тишина

велика. чловѣци же чоудиша са глаголюште. кѣто съ кетъ тако вѣтри і мор'е послушавѣтъ его.

(Євангеліе від Матвія, VIII, 16 – 27).

Текст В

Архиреі же стар'ци наоустриша народы. да іспросатъ варавж. і нисоуса погоубатъ. штѣвѣштавъ же іѣмонъ рече імъ. кого хоштете отъ обою отъпоустѣ вамъ. они же рѣша варавж. глагола імъ пилатъ. чѣто же сътвориш нисоуса нарицаемого христа. глаголаша емоу вѣси. да распатъ вѣдетъ. іѣмонъ же рече імъ. чѣто зѣло сътвори. они же ізлиха вѣпиѣхж глаголюште. да распатъ вѣдетъ. видѣвъ же пилатъ тако ничѣсоже оупсѣветъ. нѣ паче мл'ва бываетъ. примъ водж оумы рѣцѣ прѣдъ народомъ. глагола. неповиненъ есмь отъ крѣве сего правѣдника. вы оузрите. і отѣвѣштавше вѣси л'юдие рѣша. крѣвь его на насъ і на чадѣхъ нашихъ. тѣгда отъпоустри імъ варавж. нисоуса же бивъ. прѣдастъ і да і распнѣтъ. тѣгда воіни ѣмонови прѣимъше нисоуса на сѣдишти. събѣраша на нь вѣсж спирж. съвлѣкъше и. хламудож чрѣвленож одѣша і. і съплетъше вѣнѣцъ отъ трѣниа. вѣзложиша на главж его. і трѣсть въ десницѣхъ его. і поклонше са прѣдъ нимъ на колѣноу. рѣгахж са емоу глаголюште. радуі са царю іудѣискъ. і плинѣвъше на нь. приѣша трѣсть. і вѣхж і по главѣ. і егда порѣгаша са емоу. съвлѣша съ него хламудж. облѣша въ ризы своѣ. і ведоша і на распатіе. і сходаште же обрѣтѣ чловѣка куринѣиска. іменемъ симона. семоу задѣша понести крѣсть его. і пришѣдъше на мѣсто нарицаемое ѣельгота. еже естъ нарицаемо криниево мѣсто. даша емоу пити оцѣтъ съ зльчиж размѣшнѣ. і вѣкоушь не хотѣаше пити. пропнѣше же и. раздѣльше ризы его меташа жрѣвиѣ. і сѣдъше стрѣжахж і тоу. і положиша врѣхоу главы его. винж написанж. съ естъ нисоусъ царь іудѣискъ. тѣгда распаша съ н'имъ д'ва развоіника. єдиногo о деснѣхъ. і єдиногo о шюѣхъ.

(Євангеліе від Матвія, XXVII, 20 – 38).

Текст Г

Въ врѣма оно оуслышавъ іродъ тетрархъ слоухъ нисоусовъ. і рече отрокомъ своимъ. съ естъ ноанъ крѣстителъ. тѣ вѣскрѣсе отъ мрѣтвѣхъ. і сего ради силы дѣвѣтъ са о немъ. іродъ бо емъ ноанна съвѣза и. і вѣсади и въ тѣмьницѣ. іродѣды ради жены филипа тратра своего. глаголаша бо емоу ноанъ. не достонтъ ти имѣти єѣ. і хотѣ и оубити оубога са народа. зане тако пророка имѣхж и. дѣни же бивѣшоу розѣства іродова. плѣса дѣшти іродѣдина по срѣдѣ и оугоди іродови тѣмъ же съ клѣтвож издрече єи дати егоже аште вѣспроситъ. она же наваждена матеріж своєж. даждъ ми рече сѣде. на мисѣ главж ноана крѣстителѣ. і печаленъ бы цѣсарь. клѣтвы же ради и вѣзлежаштихъ съ нимъ. повелѣ дати и. і постѣлавъ оуѣкнѣ ноана въ тѣмьници. і принѣса главж его на мисѣ. и даша дѣвици. і несе матери своєи. и пристѣпше оученици его вѣзаса тѣло его. и погрѣса є. і пришѣдъше вѣзвѣстиша нисоусови. і

слышавъ исоусъ. отиде отътоудъ въ корабли. въ поусто мѣсто эдинъ. і слышавъше народи. по немъ идѣ пѣши отъ градъ.

(Євангеліе від Матвія, XIV, 1 – 13).

Текст Г

Петръ же вѣнѣ сѣдѣаше на дворѣ і пристѣпи къ н'емоу єдина рабыни глаголюшти. і ты бѣ съ исоусомъ галилѣискымъ. онъ же отъврьже сѣ прѣдъ вѣсѣми глагола. не вѣмъ чьто глаголеши. шьдъшю же ємоу въ врата. оузърѣ и дроугага. і глагола ємоу. тоу і съ бѣ съ ісоусомъ назарѣнникомъ. і паки отъврьже сѣ съ клѣтвомъ. како не знаѣ чловѣка. не по многоу же пристѣпше. стоѣштеі рѣша петрови. въ істинѣ і ты отъ нихъ єси і вѣсѣда твоѣ авѣ тѣ творитъ. тѣгда начатъ ротити сѣ і клѣти сѣ. како не знаѣ чловѣка. і авіе коуръ възгласи.

Текст Д

Чловѣкъ бѣ домовитъ. іже насади виноградъ и оплотомъ і оградѣ. і іскопа въ немъ точило. і созѣда въ немъ стѣпъ. і вѣдѣсты и дѣлателемъ. и отиде. єгда же приближи сѣ вѣрма плодомъ. посѣла рабы своѣ къ дѣлателемъ. приѣти плоды єго. ємъше же дѣлателе рабы єго ового виша ового же оувиша ового же каменіемъ повиша. паки посѣла ины рабы. мѣножѣиша прѣвухъ. і сѣтвориша имъ тожде. послѣдъ же посѣла къ нимъ сынъ свои глагола. оусрамлиѣжтъ сѣ сына моего. дѣлателе же єгда оузърѣша сынъ. рѣша въ сѣбѣ. съ єсть наслѣдѣникъ. придѣти оувишъ и. і оудръжимъ достоганіе єго. і ємъше и извѣса из винограда и оувиша и. єгда же оубо придѣтъ господинъ винограда. чьто сѣтворитъ дѣлателемъ тѣмъ. (глаголаша ємоу). зѣлы зѣлѣ погоувитъ ѡ. и виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлателемъ. іже въздадатъ ємоу плоды въ вѣрмена своѣ.

Завдання до текстів.

1. Знайдіть помилки у вживанні літер ъ та ѣ, поясніть причини таких помилок (тема 3).
2. Знайдіть помилки у вживанні йотованих, поясніть причини таких помилок (тема 3).
3. Поясніть значення діакритичних знаків (тема 3).
4. Знайдіть слова з голосними и, ѣ дифтонгічного походження, поясніть критерії їх відбору (тема 4).
5. Знайдіть слова з редукованими ѣ та и (тема 4).
6. Знайдіть слова зі складотворчими р, л, поясніть їх написання (тема 5).

7. Знайдіть слова зі звукосполученнями **ра, ла, р'ѣ, л'ѣ** дифтонгоїдного походження (тема 6).
8. Знайдіть приклади неперехідних палаталізацій приголосних (тема 7).
9. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій губних перед *j (тема 7).
10. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій передньоязикових перед *j (тема 7).
11. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій задньоязикових перед *j (тема 7).
12. Знайдіть приклади першої, другої, третьої перехідних палаталізацій задньоязикових під впливом суміжних голосних переднього ряду (тема 7).
13. Знайдіть іменники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: іменник; початкова форма; давній тип відмінювання; відмінок; рід; число (тема 9).
14. Знайдіть займенники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: займенник; початкова форма; група за особливостями відмінювання; розряд за значенням; відмінок; рід; число (тема 10).
15. Знайдіть прикметники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: прикметник; початкова форма; тип за особливостями творення та відмінювання; відмінок; рід; число (тема 11).
16. Знайдіть дієслова, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: дієслово; початкова форма; вид; спосіб; час; особа; рід; число (теми 12–15).

ПРОГРАМА ПІДСУМКОВОГО ТЕСТУВАННЯ (ІСПИТУ)

1. Праіндоєвропейська та праслов'янська мови як мови-предки сучасних слов'янських мов.
2. Проблеми слов'янського етногенезу та прабатьківщини слов'ян.
3. Проблема існування письма у слов'ян до Кирила і Мефодія.
4. Старослов'янська мова як перша літературно-писемна мова всіх слов'янських народів: хронологія, діалектна основа, риси штучності.
5. Історичні умови виникнення старослов'янської літературної мови.
6. Діяльність Костянтина і Мефодія у Візантії, Великій Моравії та Паннонії.
7. Старослов'янська писемність після смерті Кирила та Мефодія.
8. Лінгвістичне та історико-культурне значення старослов'янської писемності. Історична доля старослов'янської мови.
9. Історія наукового вивчення старослов'янської мови.
10. Слов'янські азбуки. Гіпотези про давність слов'янських азбук.
11. Походження глаголиці: джерела, авторство, час і місце створення.
12. Походження кирилиці: джерела, авторство, час і місце створення.
13. Звукове та числове значення літер кирилиці. Діакритичні знаки.
14. Критерії класифікації старослов'янських пам'яток. Редакції пам'яток.
15. Найважливіші глаголичні пам'ятки: мотивація назв, час і місце створення, редакція.
16. Найважливіші кириличні пам'ятки: мотивація назв, час і місце створення, редакція.
17. Система вокалізму старослов'янської мови другої половини IX ст.: склад вокалізму, класифікація голосних фонем.
18. Редуковані голосні **ѣ**, **ь** в старослов'янській мові: походження, специфіка вживання, сильна і слабка позиції.
19. Редуковані голосні **ы**, **и** в старослов'янській мові: походження, специфіка вживання, сильна і слабка позиції.
20. Носові голосні **ѣ** та **ѣ** у старослов'янській мові: походження, специфіка вживання.
21. Звукова природа старослов'янського голосного **ѣ**.
22. Система консонантизму старослов'янської мови другої половини IX ст.: склад консонантизму, класифікація приголосних фонем.
23. Фонетична структура складу у старослов'янській мові.
24. Складотворчі сонорні плавні **р** та **л**: походження, специфіка вживання.
25. Загальна характеристика індоєвропейського вокалізму найдавнішої доби.
26. Основні закономірності в розвитку праслов'янського вокалізму.
27. Розвиток індоєвропейських монофтонгів у праслов'янській мові.
28. Розвиток дифтонгів та дифтонгоїдних сполучень голосних із сонорними носовими у праслов'янській мові.
29. Розвиток дифтонгоїдних сполучень голосних **o*, **e* із сонорними плавними у праслов'янській мові.
30. Розвиток дифтонгоїдних сполучень голосних **й*, **ї* із сонорними плавними у праслов'янській мові.

31. Три ряди чергування голосних у старослов'янській мові.
32. Походження першого ряду чергування голосних.
33. Походження другого ряду чергування голосних.
34. Походження третього ряду чергування голосних.
35. Загальна характеристика праїндоевропейського консонантизму.
36. Основні закономірності формування праслов'янського консонантизму на праїндоевропейській основі.
37. Тенденції розвитку праслов'янського консонантизму в період після його формування на індоевропейській основі до часу створення окремих слов'янських мов.
38. Зміни голосних і приголосних, зумовлені законом відкритого складу.
39. Зміни приголосних у сполученні з *j (йотова палаталізація).
40. Перехідні пом'якшення задньоязикових приголосних у сполученні з голосними переднього ряду.
41. Граматичні категорії іменника в старослов'янській мові.
42. Типи відмінювання іменників у старослов'янській мові.
43. Виникнення типів відмінювання іменників у праслов'янській мові.
44. Іменники з давніми вокалічними основами на *ā, *jā.
45. Іменники з давніми вокалічними основами на *ī.
46. Іменники з давніми вокалічними основами на *ō, *jō.
47. Іменники з давніми вокалічними основами на *ū.
48. Іменники з давніми вокалічними основами на *ū.
49. Іменники з давніми консонантними основами.
50. Різновідмінювані іменники. Процеси змін іменного відмінювання.
51. Чергування голосних та приголосних у відмінково-числових формах іменників старослов'янської мови.
52. Особові та зворотний займенники у старослов'янській мові. Предметно-особові займенники.
53. Родові займенники у старослов'янській мові: розряди за значенням, специфіка відмінювання.
54. Іменні прикметники, специфіка їх творення та відмінювання.
55. Займенникові прикметники, специфіка їх творення та відмінювання.
56. Система дієслівних форм старослов'янської мови.
57. Граматичні категорії дієслова в старослов'янській мові.
58. Історія формування дієслівної категорії виду.
59. Формотворчі основи дієслова. Класи дієслів старослов'янської мови.
60. Дієслівні форми теперішнього часу: тематичне та нетематичне дієвідмінювання.
61. Первинні флексії тематичних та нетематичних дієслів: специфіка використання в ранній праслов'янській мові.
62. Дієслівні форми майбутнього абсолютного часу: значення, творення.
63. Дієслівні форми майбутнього в теперішньому: значення, творення.
64. Дієслівні форми передмайбутнього часу та майбутнього у минулому: значення, творення.
65. Вторинні флексії тематичних дієслів: специфіка використання в ранній праслов'янській мові.
66. Значення та творення дієслівних форм простого аориста.

- 67.Значення та творення дієслівних форм архаїчного сигматичного аориста з відкритою інфінітивною основою.
- 68.Значення та творення дієслівних форм архаїчного сигматичного аориста з закритою інфінітивною основою.
- 69.Значення та творення дієслівних форм нового сигматичного аориста.
- 70.Значення та творення дієслівних форм імперфекта.
- 71.Значення та творення дієслівних форм перфекта.
- 72.Значення та творення дієслівних форм плюсквамперфекта.
- 73.Дієслівні форми умовного способу в старослов'янській мові: значення, творення.
- 74.Дієслівні форми наказового способу в старослов'янській мові: значення, творення.
- 75.Чергування голосних та приголосних в особово-числових формах дієслів старослов'янської мови.
- 76.Інфінітив та супін як незмінні дієслівні форми: значення, творення.
- 77.Дієприкметник як особлива відмінювана форма дієслова. Розряди дієприкметників. Творення та відмінювання дієприкметників різних розрядів.

8. ОЦІНЮВАННЯ

Система оцінювання знань студентів із дисципліни “Старослов’янська мова” протягом семестру передбачає ряд завдань, розподіл балів за виконання яких зазначено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Модуль 1														Модульний контроль 1	Модульний контроль 2	Модульний контроль 3	Індивідуальне завдання	Всього
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2					Змістовий модуль 3										
7			13					20										
Тема 1	Тема 2	Тема 3	Тема 4	Тема 5	Тема 6	Тема 7	Тема 8	Тема 9	Тема 10 – 11	Тема 12 – 13	Тема 14	Тема 15	Тема 16 – 17					
3	2	2	2	2	3	2	4	4	2	4	4	4	2	10	20	25	5	100

Відповідність набраних у загальному підсумку балів оцінкам за національною шкалою та шкалою ECTS подано у таблиці 2.

Таблиця 2.

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90 – 100	відмінно	A	Відмінне виконання
82 – 89	добре	B	Вище середнього рівня
75 – 81		C	Загалом хороша робота
67 – 74	задовільно	D	Непогано
60 – 66		E	Виконання відповідає мінімальним критеріям
35 – 59	незадовільно	FX	Необхідне перескладання
1 – 34		F	Необхідне повторне вивчення курсу

Критерії оцінювання

Кожне **практичне заняття** складається з двох частин: теоретичної та практичної. Максимальний бал набирають студенти, які опрацюють запропоновані основні та додаткові джерела з теми, критично аналізують викладений у наукових джерелах матеріал, глибоко висвітлюють теоретичні питання, вичерпно відповідають на додаткові питання, аргументують теоретичні положення прикладами, застосовують знання теоретичного матеріалу на практиці, а саме: вміють висвітлити початкову етнічну історію слов’ян, з’ясувати передумови появи старослов’янської писемності, дати детальну характеристику фонетико-граматичної системи старослов’янської літературної мови, послідовно відновити історичні зміни звуків та словоформ, що належать до праслов’янського періоду.

Самостійна робота студентів із курсу “Старослов’янська мова”, як правило, включає опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу, вивчення окремих

питань, що не розглядаються в курсі лекцій, підготовку до практичних занять, яка передбачає, зокрема, виконання системи вправ практичного характеру. Ефективність самостійної роботи студента виявляється на практичних та лабораторних заняттях і відбивається в загальній оцінці за тему. Теми, які повністю винесено на самостійне опрацювання, включено до III змістового модуля. За кожну з цих тем студент може отримати відповідну кількість балів. До кожної такої теми подано систему завдань практичного характеру та запитання для самоконтролю, рекомендовану літературу.

Індивідуальна робота студентів винесена в окремий модуль, передбачає графічний, фонетичний, морфологічний аналіз старослов'янських текстів відповідно до розробленої системи завдань, виконується на основі знань, умінь та навичок, одержаних під час лекційних, практичних та лабораторних занять, й охоплює зміст навчального курсу в цілому. За індивідуальну роботу студент може отримати максимально 5 балів.

9. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Основна література

1. Беседина-Невзорова В. П. Старославянский язык. – Харьков, 1962.
2. Громик Ю. В. Старослов'янська мова: Методичний посібник для студентів спеціальності "Українська мова та література". – Луцьк, 2005.
3. Леута О. І. Старослов'янська мова. – К., 2001.
4. Майборода А. В. Старослов'янська мова. – К., 1975.
5. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – К., 1983.
6. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. – Львів, 1964.
7. Хабургаев Г. А. Старославянский язык. – М., 1974.

Додаткова література

1. Бернштейн С. Б. Константин Философ и Мефодий. Начальные главы из истории славянской письменности. – М., 1984.
2. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. – Т. 1 – 2. – М., 1961 – 1974.
3. Вайан А. Руководство по старославянскому языку. – М., 1952.
4. Ван-Вейк Н. История старославянского языка. – М., 1957.
5. Горбунова А. А. Сборник упражнений по старославянскому языку. – М., 1964.
6. Горшков А. И. Старославянский язык. – М., 1974.
7. Горшкова О. В., Хмелевская Т. А. Сборник упражнений по старославянскому языку. – М., 1960.
8. Дементьева А. А. Сборник задач и упражнений по старославянскому языку. – М., 1975.
9. Иванов Т. А. Старославянский язык. – М., 1977.
10. Изотов А. И. Старославянский и церковнославянский языки: грамматика, упражнения, тексты. – М., 2001.
11. Истрин В. А. 1100 лет славянской азбуки. – М., 1963.
12. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. – М., 1965.
13. Камчатнов А. М. Старославянский язык: Курс лекций. – М., 2000.
14. Кузнецов П. С. Очерки по морфологии праславянского языка. – М., 1961.
15. Майборода А. В., Коломієць Л. І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і завдань. – К., 1992.
16. Матвеева-Исаева Л. В. Лекции по старославянскому языку. – Л., 1958.
17. Мединська А. В. Старослов'янська мова: Методичний посібник для студентів факультету україністики. – Луцьк, 2001.
18. Мейе А. Общеславянский язык. – М., 1951.
19. Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови: У 2 т. – Вінніпег, 1970.
20. Питання походження і розвитку слов'янської писемності. – К., 1963.
21. Селищев А. М. Старославянский язык. – Ч. 1, 2. – М., 1951 – 1952.
22. Сказания о начале славянской письменности. – М., 1981.
23. Стеценко А. Н. Хрестоматия по старославянскому языку. – М., 1984.

- 24.Фортунатов Ф. Ф. Лекции по фонетике старославянского языка // Фортунатов Ф. Ф. Избранные работы.– Т. 2.– М., 1957.
- 25.Bartula Cz. Podstawowe wiadomości z gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiej na tle porównawczym.– Warszawa, 1994.
- 26.Brajerski Z. Język staro-cerkiewno-słowiański.– Lublin, 1990.
- 27.Friedelówna T., Łapicz Cz. Język staro-cerkiewno-słowiański.– Toruń, 1979.
- 28.Lehr-Spławiński T. Żywoty Konstantyna i Metodego.– Poznań, 1959.
- 29.Lehr-Spławiński T., Bartula Cz. Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym.– Wrocław, 1976.
- 30.Małecki M. Najstarszy literacki język słowian.– Kraków, 1947.
- 31.Słoński S. Gramatyka języka starosłowiańskiego (starobułgarskiego).– Warszawa, 1950.
- 32.Stieber Z. Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich.– Warszawa, 1989.

Интернет-ресурси

www.uk.wikipedia.org/wiki/Староцерковнослов'янська_мова
www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/ocsol-0-X.html